

Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd

Een verzameling van elf jaar Nederlands
onderzoek | mei 2025

K^L
AC

Inhoud

1	Aanleiding en onderzoeksopzet	4
1.1	Aanleiding	4
1.2	Afbakening cultuurbeoefening e cultuureducatie	4
1.3	Bronnen en onderzoeksvragen	6
1.4	Onderzoeksaanpak	7
2	Beoefenaars	8
2.1	Kunstbeoefening in de vrije tijd	8
2.1.1	Mate van kunstbeoefening in de vrije tijd	8
2.1.2	Verdeling van kunstbeoefening over verschillende bevolkingsgroepen	9
2.1.3	Socialisatieproces binnen kunstbeoefening	10
2.1.4	Het individuele en sociale karakter van kunstbeoefening	10
2.1.5	Repeteren en optreden	11
2.1.6	De 'niet-beoefenaar'	12
2.1.7	Effect en betekenis van kunstbeoefening voor individu en samenleving	12
2.2	Erfgoedbeoefening in de vrije tijd	14
2.2.1	Erfgoedbeoefening in de praktijk: terminologie en duiding	14
2.2.2	Aandeel erfgoedbeoefenaars sinds 2012	15
2.2.3	Erfgoedgemeenschappen	17
2.2.4	Bredere perspectieven op erfgoedbeoefening	17
2.2.5	Betekenis van erfgoedparticipatie	19
2.3	Cultuureducatie in het funderend onderwijs	19
2.3.1	Basisschoolleerlingen	20
2.3.2	Onderbouwleerlingen voortgezet onderwijs	20
2.3.3	Bovenbouwleerlingen voortgezet onderwijs	21
2.3.4	Erfgoededucatie	22
2.3.5	Cultureel Jongeren Paspoort (CJP)	23
3	Aanbieders	24
3.1	Binnenschoolse aanbieders	24
3.1.1	Scholen en hun cultuuronderwijs	24
3.1.2	Basisscholen en cultuuronderwijs	25
3.1.3	Basisscholen en erfgoedonderwijs	27
3.1.4	Basisscholen en stimuleringsprogramma's voor cultuuronderwijs	28
3.1.5	Basisscholen en de 'kwaliteit' van cultuuronderwijs	33
3.1.6	Scholen in het speciaal onderwijs	36
3.1.7	Pabo-opleidingen en aandacht voor cultuuronderwijs	36
3.1.8	Vo-scholen – kerndoelen, CKV en examenvakken voor kunst en cultuur	38
3.1.9	Vo-scholen en de praktijk van hun cultuuronderwijs	39
3.1.10	Vo-scholen en erfgoedonderwijs	42
3.1.11	Vo-scholen en stimuleringsprogramma's voor cultuuronderwijs	43
3.1.12	Voortgezet speciaal onderwijs	46
3.1.13	Middelbaar beroepsonderwijs (mbo)	46
3.2	Buitenschools aanbod	48
3.2.1	Kunsteducatieve instellingen	49
3.2.2	Kunstprofessionals	52
3.2.3	Verenigingen	57

3.2.4	Erfgoedverenigingen	60
3.2.5	Culturele instellingen en hun educatieve activiteiten	62
3.2.6	Aanbod van talentontwikkeling	64
3.2.7	Overig aanbod	65
4	Ondersteuners	67
4.1	Fondsen en (boven)sectorale instellingen	67
4.1.1	Rijkscultuurfondsen	67
4.1.2	Rijksgefinancierde (boven)sectorale instellingen	68
4.2	Provinciale en lokale ondersteuners	70
4.2.1	Provinciale en grootstedelijke steunfunctie-instellingen	70
4.2.2	Cultuurcoaches en andere lokale ondersteuners	72
4.2.3	Provinciale erfgoedinstellingen	75
4.3	Koepel- en brancheorganisaties	75
4.3.1	Organisaties van en voor kunstdocenten en artistiek begeleiders	75
4.3.2	Organisaties van en voor cultuur- en onderwijsinstellingen met buitenschools aanbod	75
4.3.3	Organisaties van en voor amateurkunstverenigingen	76
4.4	Ondersteuningsstructuur voor talentontwikkeling	78
5	Overheden en beleid	81
5.1	Het cultuurbeoefeningsbeleid van gemeenten	82
5.1.1	Gemeentelijke rol	82
5.1.2	Cultuureducatie	86
5.1.3	Cultuurparticipatie	87
5.1.4	Immaterieel erfgoed	88
5.1.5	Erfgoedparticipatie	88
5.2	Het cultuurbeoefeningsbeleid van provincies	90
5.2.1	Provinciale rol	90
5.2.2	Cultuureducatie	93
5.2.3	Cultuurparticipatie	93
5.2.4	Erfgoedparticipatie	94
5.2.5	Immaterieel erfgoed	94
5.3	Het cultuurbeoefeningsbeleid van het Rijk	95
5.3.1	Landelijke rol	95
5.3.2	Cultuureducatie	98
5.3.3	Cultuurparticipatie	101
5.3.4	Erfgoedparticipatie	102
5.3.5	Immaterieel erfgoed	103
5.4	Bestuurlijke kaders en regelingen	104
5.4.1	Wetten en bestuurlijke kaders	104
5.4.2	Regelingen	105
5.5	Stedelijke cultuurregio's	106
6	Reflectie	108
	Dankwoord	109
	Literatuurlijst	110

1 Aanleiding en onderzoekopzet

1.1 Aanleiding

Deze publicatie is de geactualiseerde versie van de kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd. Op verzoek van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) kwam in de eerste helft van 2024 de eerste kennissynthese over cultuurbeoefening in Nederland tot stand. Deze vormde een van de kennisbronnen voor de probleemanalyse van de Bestuurlijke Afspraken Cultuurbeoefening tussen het ministerie, het Interprovinciaal Overleg (IPO) en de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG). Jaarlijks wordt nu de kennissynthese aangevuld met gepubliceerd onderzoek van het jaar daarvoor en nog ontbrekende publicaties van na 2014. Deze synthese biedt professionals uit de culturele sector zo een overzicht van recent onderzoek naar het werkveld van cultuurbeoefening. Dit eerste hoofdstuk beschrijft de afbakening van deze kennissynthese, de gebruikte bronnen, de onderzoeksvragen en de onderzoeksaanpak.

1.2 Afbakening cultuurbeoefening en cultuureducatie

Deze kennissynthese gaat over ‘cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd’. Dit begrip bestaat uit vier termen: cultuur, beoefening, school en vrije tijd.

Onder ‘cultuur’ verstaan we de kunsten en erfgoed. Daarmee volgen we de betekenis zoals gebruikt in het cultuurbeleid van overheden. Het begrip cultuur kent ook vele andere betekenissen, zoals beschaving of identiteit. Binnen de antropologie omvat cultuur alle praktijken van mensen. Maar in deze kennissynthese gaat het dus om een smalle definitie van cultuur zoals gebruikt binnen het overheidsbeleid, en betreft het alleen de artistieke en creatieve praktijken van mensen (‘kunsten’) en de praktijken van mensen die uit het verleden zijn overgeleverd en die we bewust bewaren en doorgeven (‘erfgoed’). Wat precies onder deze praktijken valt, en vooral of het wel of niet geldt als ‘kunst’ of ‘erfgoed’, is niet eenduidig en kan sterk verschillen per tijd, plaats of individu. Is bijvoorbeeld bakken een artistieke of creatieve praktijk? Of gamen?

‘Beoefening’ is het zich toeleggen op iets, zich bezighouden met iets of iets in de praktijk brengen. Bij cultuurbeoefening gaat het dus om het zich toeleggen of bezighouden met artistieke en creatieve praktijken of met praktijken overgeleverd uit het verleden. Dit kan op veel verschillende manieren. Het gaat in belangrijke mate om het werken aan, het maken van of het in stand houden van een artistiek of historisch ‘product’, ‘object’ of ‘voorwerp’, zoals een muziekestuk, een dans, een beeldhouwwerk, een schilderij, een historische tuin, een molen en een traditie. De actor noemen we een ‘beoefenaar’ of een ‘maker’. Daarnaast gaat het bij cultuurbeoefening nadrukkelijk ook om het leren van en over en het doceren van zulke praktijken, aangeduid met termen als educatie of onderwijs. De actoren binnen de educatieve praktijk van cultuurbeoefening zijn dus zowel de lerende als de docerende. Bij de ‘lerende’ gaat het om leerlingen, studenten of cursisten. Bij de ‘docerende’ gaat het om leraren, begeleiders of ondersteuners, waarbij het zowel gaat om vrijwilligers als professionals. Vanuit het perspectief van het doceren en leren valt behalve het maken ook het bezoeken, bekijken, raadplegen of lezen van kunsten en erfgoed onder de definitie van cultuurbeoefening. Maar daarbij is een formeel-

educatieve context wel een voorwaarde. Als het niet plaatsvindt binnen een formeel-educatieve context, valt het bezoeken van een popfestival, het bezichtigen van een kasteel of het lezen van een roman in deze kennissynthese niet onder 'cultuurbeoefening'.

Dat brengt ons bij cultuurbeoefening 'op school' en 'in de vrije tijd'. Onder 'op school' valt het funderend onderwijs, oftewel het basisonderwijs (po), het voortgezet onderwijs (vo) en het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) voor leerlingen van 4 tot 18 jaar. Cultuurbeoefening op school betreft dus zowel het maken van kunst als het bezoeken, bekijken, raadplegen of lezen van kunst of erfgoed. Onder 'in de vrije tijd' valt alles wat niet onder schooltijd en niet beroepsmatig of in werktijd plaatsvindt. Kunstenaars, musici of artiesten die beroepsmatig met kunst of erfgoed bezig zijn, vallen dan ook niet onder de in deze kennissynthese gebruikte definitie.

'Cultuurbeoefening' is een relatief nieuw begrip dat vooralsnog alleen wordt gebruikt binnen het cultuurbeleid van overheden. Deze kennissynthese gebruikt dit begrip als afbakening voor het beschrijven van het onderzoek, omdat de eerste editie van de kennissynthese tot stand kwam op verzoek van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). Het doel van de introductie van 'cultuurbeoefening' is om een overkoepelend begrip te vinden voor verschillende beleidsdomeinen. Dan gaat het om de domeinen cultuureducatie, cultuurparticipatie, amateurkunst, erfgoedparticipatie, immaterieel erfgoed en talentontwikkeling. Deze begrippen hebben allemaal hun eigen definitie, die elkaar in grote mate ook overlappen. Het werken met het begrip 'cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd' is een poging om deze overlap te benoemen en het gemeenschappelijke van deze beleidsdomeinen te benadrukken. In deze kennissynthese zullen we de begrippen voor de zes beleidsdomeinen echter nog veelvuldig gebruiken, omdat de beschreven onderzoekpublicaties die nu eenmaal gebruiken.

Deze kennissynthese probeert een systeemperspectief te hanteren en ordent en beschrijft de bestudeerde literatuur naar vier soorten partijen die actief zijn binnen het 'systeem' of de 'systemen' waarbinnen cultuurbeoefening plaatsvindt:

- 1 Beoefenaars van kunsten en erfgoed:
bijvoorbeeld leerling, stamboomonderzoeker, klarinettist in amateurorkest, fotograaf bij filmclub, popband.
- 2 Aanbieders (organisaties, groepen, individuen) die cultuurbeoefening mogelijk maken:
bijvoorbeeld verenigingen, scholen, kunstdocenten, muziekscholen, musea, gezelschappen.
- 3 Ondersteuners die aanbieders helpen bij hun organisatie en dienstverlening:
bijvoorbeeld gemeentelijke, provinciale en landelijke steuninstellingen, waaronder bonden en koepelorganisaties.
- 4 Overheden die met beleid (wetgeving, beleidsprogramma's en financiering) beoefenaars, aanbieders en ondersteuners aansturen en cultuurbeoefening mede mogelijk maken:
rijk, provincies, gemeenten.

Aan elke partij is in het rapport een apart hoofdstuk gewijd. Deze hoofdstukken zijn vaak weer geordend volgens de domeinen amateurkunst, cultuureducatie en erfgoed. Dit komt doordat deze kennissynthese zo nauwkeurig mogelijk de bestudeerde literatuur beschrijft en die behandelt vaak één afgebakend domein. Dit betekent verder dat we bij de beschrijving van een publicatie ook de daarin gebruikte terminologie volgen. Denk bijvoorbeeld aan cultuureducatie

en kunsteducatie. Gevolg is dat in de kennissynthese verschillende begrippen en termen door elkaar gebruikt worden.

1.3 Bronnen en onderzoeksvragen

De kennissynthese is gebaseerd op één type bron: gepubliceerd onderzoek naar cultuurbeoefening in (Caribisch) Nederland. Het gaat om onderzoek sinds 2014. Bij de selectie van publicaties is geen onderscheid gemaakt naar onderzoeksmethoden. Andere typen bronnen zijn niet geraadpleegd, zoals primaire bronnen, beleidsdocumenten en jaarverslagen of opiniërende publicaties. Ook is internationaal onderzoek buiten beschouwing gelaten. Evenmin is aanvullend empirisch onderzoek verricht. We beseffen dat er meer kennisbronnen zijn en dat deze synthese een beperkte blik geeft. Daarop reflecteren we in het slothoofdstuk.

De geselecteerde onderzoeken geven (een deel van) een antwoord op de volgende onderzoeksvragen:

Hoofdvraag

- Wat zijn belangrijke bevindingen uit de recente onderzoeksliteratuur over cultuurbeoefening in (Caribisch) Nederland over de recente ontwikkelingen van cultuurbeoefening in de afgelopen elf jaar?

Deelvragen

- Wat zijn belangrijke bevindingen uit recent onderzoek over de cultuurbeoefenaars en hun cultuurbeoefening?
 - Wat zijn belangrijke ontwikkelingen als het gaat om aantallen beoefenaars en vormen, manieren en plaatsen van beoefening?
 - Zijn er volgens de recente onderzoeksliteratuur groepen of plaatsen in de samenleving die relatief vaker of minder vaak aan cultuurbeoefening doen? En zo ja, wat zijn daarvan de gegeven verklaringen?
- Wat zijn belangrijke bevindingen uit recent onderzoek over de aanbieders die cultuurbeoefening mogelijk maken?
 - Wat zijn belangrijke ontwikkelingen als het gaat om aantallen aanbieders en vormen, manieren, financiering en plaatsen van aanbod?
- Wat zijn belangrijke bevindingen uit recent onderzoek over de ondersteuners die aanbieders helpen bij hun organisatie?
 - Wat zijn belangrijke ontwikkelingen als het gaat om aantallen ondersteuners en vormen, manieren, financiering en plaatsen van ondersteuning?
- Wat zijn belangrijke bevindingen uit recent onderzoek over overheden en hun beleid voor cultuurbeoefening?
 - Wat zijn belangrijke ontwikkelingen als het gaat om aantallen overheden die beleid maken voor cultuurbeoefening en de manieren, vormen, financiering en het beschikbare budget voor cultuurbeoefening?

- Wat zegt de recente onderzoeksliteratuur over de relaties tussen beleid, ondersteuning, aanbod en beoefening binnen Nederland en de Nederlandse Cariben?
 - Welke invloed hebben ontwikkelingen binnen een van deze partijen op de andere partijen?

1.4 Onderzoeksaanpak

Een syntheseonderzoek is het samenbrengen, analyseren, duiden en combineren van bevindingen uit verschillende studies. Dit zorgt voor een theoretische of conceptuele meerwaarde die de resultaten van de individuele studies overstijgt (Pope et al., 2007). De synthesestudie voerden we uit met een analysekader dat is gebaseerd op het systeem perspectief.

Tabel 1 Schematische weergave systeemlagen syntheseonderzoek cultuurbeoefening

	Cultuur-educatie	Cultuur-participatie	Amateur-kunst	Erfgoed-participatie	Immateri-eel erfgoed	Talent-ontwik-keling
Beoefenaar						
Aanbieder						
Ondersteu-ner						
Overheid						

Ons literatuuronderzoek bestond grofweg uit vier stappen.

- In stap 1 stelden we een literatuurlijst samen via de sneeuwbal methode en search. Het startpunt waren de centrale begrippen zoals het ministerie deze in beleid hanteert. Op basis hiervan hebben we een eerste literatuurlijst opgesteld, die we aanvulden door te kijken naar referenties (sneeuwbal methode). Daarnaast hebben we via onder meer zoekmachines en databanken gekeken welke verdere studies relevant waren.
- In stap 2 maakten we een selectie van de meest relevante literatuur en ordenden we die naar de vier partijen binnen het systeem van cultuurbeoefening.
- In stap 3 is de meest relevante literatuur gelezen en destilleerden we de belangrijkste informatie hieruit die antwoord geeft op de onderzoeksvragen.
- In stap 4 hebben we met het analysekader de belangrijkste bevindingen beschreven in het rapport.

2 Beoefenaars

In het vorige hoofdstuk hebben we kort toegelicht *wie* we onder de cultuurbeoefenaar scharen. In dit hoofdstuk gaan we hier dieper in op deze beoefenaar. We beschrijven eerst de beoefenaars van kunst en erfgoed in de vrije tijd en vervolgens de leerlingen die cultuureducatie genieten in het funderend onderwijs en mbo. Het gaat dus niet om kunstbeoefening als professie en evenmin om het kunstvakonderwijs in het mbo of hbo.

De beoefenaar is ook aan te duiden als participant of deelnemer aan een culturele activiteit (Bisschop Boele, 2017). Andere termen die in omloop zijn, zijn onder meer amateurkunstenaar en, binnen erfgoed, vrijwilliger. In dit onderzoek spreken we over participant of deelnemer.

In een analyse naar kunstzinnige activiteiten laat kennisinstituut Movisie (Kros & Felten, 2022) zien dat culturele activiteiten een vorm van ontmoeting en contact kunnen zijn. Tijdens culturele ontmoetingen ontstaan er dialoog en samenwerking, leert men van elkaar en is er een creatief proces. Dit resulteert vervolgens in een positieve houding jegens mensen met een andere culturele achtergrond, meer verbondenheid in een gemeenschap, sociale netwerken, empowerment en flexibeler nadenken (Kros & Felten, 2022, pp. 33–36).

2.1 Kunstbeoefening in de vrije tijd

2.1.1 *Mate van kunstbeoefening in de vrije tijd*

Onderzoeken van Significant APE/Dialogic (Gielen et al., 2022), Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) (Van den Broek, 2021), LKCA (Ijdens, 2015; Neele & Zernitz, 2021a; Neele et al., 2017) Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) (Schrijvers et al., 2015) laten zien dat het aandeel kunstbeoefenaars de laatste tien jaar redelijk stabiel is. Zo schreef SCP in 2021: ‘Kunstbeoefening kent in de jaren tien steeds een bereik van ruim de helft van de bevolking.’

Zelfs de coronapandemie in 2020-2022 had geen grote gevolgen voor deelname. Dat bleef op ongeveer hetzelfde niveau als in de jaren voor het uitbreken van de pandemie. En ook de metingen van na de pandemie laten zien dat ruim de helft van de bevolking (55%) aan kunstbeoefening doet (Neele, 2023b; Swartjens & De Hoog, 2024). Wel beïnvloedden de beperkende maatregelen ten tijde van de coronapandemie verschillende vormen van kunstbeoefening. Zo nam de beoefening van meer ‘sociale’ kunstvormen als dansen en toneelspelen af in deze periode en groeide juist de beoefening van meer ‘individuele’ vormen als tekenen, schilderen, fotograferen of schrijven. Gezamenlijke beoefening nam ook aanzienlijk af, evenals deelname aan verenigingen, clubs of groepen. Koepelorganisaties voor de amateurkunstsector als Koornetwerk Nederland zagen in deze periode ook een flinke terugval in leden en vrijwilligers bij de bij hen aangesloten verenigingen (Brom et al., 2023; Neele & Zernitz, 2021a).

De trend van de afgelopen tien jaar is moeilijk te vergelijken met de jaren daarvoor, vanwege verschillende onderzoeksdesigns. Op basis van het Tijdsbestedingsonderzoek van het SCP en het LISS panel (Langlopende Internet Studies voor de Sociale wetenschappen) van CBS lijkt er wel sprake van een afname van kunstbeoefening tussen ongeveer 1975 en 2015 (Cloin et al., 2013; Gielen et al., 2022; Van Eijck & Bisschop Boele, 2018). De onderzoekers zoeken de

verklaring deels in de steeds drukker levens van mensen en in de toename van het aantal mogelijke vrijetijdsactiviteiten. Met name (online) mediagebruik lijkt een steeds groter deel van de vrije tijd op te slokken, ten koste van vrijetijdsactiviteiten als cultuur, sport en andere hobby's (Vinken & IJdens, 2015). Overigens ligt het aandeel kunstbeoefenaars in Nederland (nog steeds) hoog in vergelijking met andere landen: enkel Denemarken, Zweden en Finland kenden in 2018 meer amateurkunstenaars dan Nederland (Van Eijck & Bisschop Boele, 2018).

2.1.2 Verdeling van kunstbeoefening over verschillende bevolkingsgroepen

Onderzoek toont dus een redelijk stabiel beeld van kunstbeoefening over de afgelopen tien jaar. Wel is er een ongelijke verdeling van het aandeel kunstbeoefenaars over verschillende bevolkingsgroepen. Volgens de resultaten van de *Monitor Amateurkunst* en de Vrijetijdsomnibus spelen geslacht, leeftijd en opleiding een rol. Bij vrouwen ligt het aandeel kunstbeoefenaars aanzienlijk hoger dan bij mannen. Ook kinderen en jongeren nemen vaker deel dan volwassenen, alhoewel tieners de laatste jaren minder aan kunstbeoefening lijken te doen. Hoe hoger opgeleid ten slotte, hoe groter het aandeel kunstbeoefenaars. De Vrijetijdsomnibus laat daarnaast zien dat mensen die geboren zijn in een top-5 land¹ wat minder aan kunstbeoefening doen dan mensen zonder migratieachtergrond.

Maar de verschillen zijn minder groot dan bij receptieve cultuurparticipatie (Neele, 2023b; Swartjes & De Hoog, 2024; Van den Broek, 2021). Mogelijk hangt de ongelijke verdeling (deels) samen met de gebruikte begrippen en definities in deze monitoronderzoeken, waarin bijvoorbeeld beoefenaars met een migratieachtergrond zich mogelijk niet herkennen. Zo blijkt uit een kleinschalig onderzoek dat jongeren met een biculturele achtergrond vaker aan actieve cultuurparticipatie doen dan jongeren zonder biculturele achtergrond (Manjoero, 2022). Ook de *Monitor Amateurkunst* (2023b) ziet dat het aandeel beoefenaars onder mensen met een migratieachtergrond even hoog ligt als bij mensen zonder migratieachtergrond. Maar dit onderzoek maakt geen onderscheid tussen mensen geboren in top-5 landen en mensen geboren in andere landen dan deze vijf (Neele, 2023b).

De verschillende recente monitoronderzoeken laten zien dat inkomen minder samenhangt met het wel of niet beoefenen van kunstzinnige, creatieve of muzikale activiteiten. Bij mensen met een lager inkomen ligt het percentage beoefenaars net iets hoger dan bij mensen met een hoger inkomen. Ook de mate van stedelijkheid blijkt geen factor van belang (Gielen et al., 2022; Goedhart & Roosblad, 2023, p. 154; Neele, 2023b). Dat komt mogelijk deels, doordat veel kunstbeoefening plaatsvindt buiten de culturele infrastructuur. Bovendien vinden beoefenaars die wel gebruikmaken van voorzieningen, die blijkbaar dichtbij genoeg. De monitoronderzoeken zien wel een relatie met het aantal en soort activiteiten: in zeer stedelijke gemeenten beoefenen relatief meer tieners beeldende activiteiten, theater en creatief schrijven, en ook verschillende disciplines naast elkaar (Neele, 2021). Jongeren in Zeeland noemen afstand en bereikbaarheid juist wel de belangrijkste belemmering voor cultuurparticipatie (HZ University of Applied Sciences, 2024).

1 Top 5 landen zijn de voor Nederland meest voorkomende herkomstgebieden buiten Europa: Turkije, Marokko, Indonesië, Suriname en landen in het Caribisch deel van het Koninkrijk.

Een beperking of chronische aandoening weerhoudt mensen evenmin van kunstbeoefening. De deelname is onder mensen met een beperking of aandoening even hoog als onder mensen zonder beperking of aandoening. Bij mensen met een psychische beperking ligt het aandeel beoefenaars zelfs hoger. En hoe sterker een beperking of aandoening het dagelijks leven belemmert, hoe groter de kans op beoefening. Wel beoefenen mensen met een beperking of aandoening hun activiteiten vaker (meestal) alleen en zijn ze minder vaak lid van een amateurkunstvereniging, -club of -groep. Overigens kan de beperking of aandoening ook een obstakel zijn voor deelname: 21% van mensen met een beperking noemt dit als reden om niet deel te nemen aan kunstbeoefening (Neele, 2023a).

2.1.3 *Socialisatieproces binnen kunstbeoefening*

Verschillende onderzoeken zien in de genoten opleiding een sterke voorspeller van wel of geen kunstbeoefening. Dan gaat het zowel om de eigen opleiding als ook om de opleiding van de ouders (Gielen et al., 2022). Uit verschillende onderzoeken blijkt dat ouders heel bepalend zijn voor de culturele activiteiten van kinderen, ook wanneer deze eenmaal volwassen zijn (Buis, 2012; HZ University of Applied Sciences, 2024; Notten et al., 2022). Voor het merendeel van de kunstbeoefenaars zijn de eigen ouders een belangrijke stimulans (geweest) om kunstzinnig, creatief of muzikaal actief te zijn, gevolgd door vrienden en andere familieleden. In de *Monitor Amateurkunst 2023* (Neele, 2023b) gaf ruim twee derde van de kunstbeoefenaars aan gestimuleerd te zijn door hun ouder(s). Bij hoger opgeleide ouders lag dit aandeel veel hoger dan bij lager opgeleide ouders. Deze intergenerationele overdracht is heel sterk en roept bij beleidsmakers de vraag op hoe ervoor te zorgen dat opleidingsniveau (van de ouders) niet langer doorslaggevend is voor cultuurparticipatie (Meewis & Van den Bulk, 2016).

Leerkrachten blijken bij slechts een kleine minderheid een stimulerende rol te hebben gespeeld (Neele, 2023b). Ook in het monitoronderzoek naar cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs zeggen kunstvakdocenten zelf dat ze van alle positieve effecten van hun cultuuronderwijs op leerlingen het minst effect zien op de cultuurparticipatie in de vrije tijd (Lommertzen et al., 2023c, p. 68). Een onderzoek naar de cultuurbeleving en cultuurparticipatie van Zeeuwse jongeren laat zien dat velen cultuureducatie weliswaar 'leuk' vinden, maar dat dit niet leidt tot meer cultuurdeelname (HZ University of Applied Sciences, 2024). Ook uit eerder onderzoek bleek al dat de invloed van binnenschools cultuuronderwijs op actieve cultuurparticipatie zwakker is, zeker op latere leeftijd (Van Dorsten, 2016). Het aanbieden van cultuuronderwijs op school lijkt dus niet de ongelijkheid in cultuurbeoefening te doorbreken.

2.1.4 *Het individuele en sociale karakter van kunstbeoefening*

Een andere bevinding uit elf jaar onderzoek is dat kunstbeoefening voor een grote groep een individuele aangelegenheid is (Van den Broek et al., 2019; Van den Broek & Van Houwelingen, 2015). In 2023 zei bijvoorbeeld driekwart van de kunstbeoefenaars dat ze hun activiteit altijd of meestal alleen beoefenen. Dat is ook te zien in het aandeel kunstbeoefenaars dat in 2023 actief was in verenigingen, clubs of groepen (20%), dat lessen, cursussen of workshops volgde (18%) en dat met eigen werk naar buiten trad (16%). Dit mag een minderheid zijn, maar het gaat dan nog steeds om ruim 1,8 miljoen Nederlanders die actief is in een vereniging, club of groep, en ruim 1,6 miljoen die lessen, cursussen of workshops volgen (Neele, 2023a).

Ondanks het overwegend individuele karakter van kunstbeoefening lijkt er de laatste jaren meer Nederlands onderzoek naar beoefening in groepsverband te komen. Zo startte LKCA in 2018 met de *VerenigingsMonitor*. Het onderzoek naar amateurkunstverenigingen beschrijven we in hoofdstuk 3, omdat we verenigingen beschouwen als een ‘aanbieder’ van kunstbeoefening. Naast de formele verenigingen komt er meer aandacht in beleid, en dus ook in onderzoek, voor kunstbeoefening in andere verbanden, zoals schildersgroepen, zanggroepen, popbands, schrijversgroepen en vertelgroepen. Ook kan het gaan om groepen die van samenstelling wisselen en eenmalig of incidenteel samenkomen, zoals bij een project, bijeenkomsten of festivals. Dan gaat het bijvoorbeeld om cosplay, graffitimakers, spoken word of projectkoren. Deze verbanden worden in de literatuur soms aangeduid met de term ‘informele groepen’ of ‘communities’, maar bestaan in de praktijk uit velerlei typen groepen. (Goudriaan, 2016; Heijnen, 2015; Listavičiūtė, 2019; Neele & Zernitz, 2019; Slangen, 2021; Stein, 2021; Van Houwelingen, 2019; Wester et al., 2022). De *Monitor Amateurkunst* werkt naast de vereniging met de typeringen ‘informele groepen’, ‘groepen georganiseerd door een artistiek begeleider of kunstdocent’ en ‘groepen georganiseerd door een organisatie of instellingen’. De *Monitor Amateurkunst 2023* laat zien dat van de beoefenaars die actief zijn in groepsverband 37% lid is van een vereniging, 24% actief is in informele amateurkunstgroepen, 16% in groepen georganiseerd door een artistiek begeleider of zelfstandig docent en 11% in groepen georganiseerd door een organisatie of instelling (Neele, 2023a). Uit kleinschalig onderzoek (2024) naar informele cultuurbeoefening in Limburg, met 102 respondenten, blijkt dat informele beoefenaars ‘zelfbewust’ en ‘zelfredzaam’ zijn en ‘geen grote problemen kennen’, alleen met financiën en subsidies (De Jong et al., 2024).

2.1.5 Repeteren en optreden

Beoefenaars hebben diverse voorzieningen nodig om hun culturele activiteiten te kunnen uitvoeren, zoals fysieke ruimtes om iets kunnen maken of doen. Ruim twee derde van de beoefenaars is thuis actief. Ruim 40% maakt gebruik van werk-, oefen- of lesruimtes elders. Meest genoemd hierbij zijn centra voor de kunsten, muziek- of dansscholen en buurthuizen. Beeldend werken en schrijven doen mensen meestal thuis, theater en dans vooral buiten de deur (Neele et al., 2017, p. 18).

Een derde van de beoefenaars trad in 2017 weleens op voor publiek, exposeerde werk of liet iets zien, horen of lezen via online kanalen. In 2021 was dit gehalveerd tot 14%. Vooral mensen die muziek, dans of theater beoefenen, zijn minder gaan optreden (Neele & Zernitz, 2021a). De *Monitor Amateurkunst 2023* laat weer een lichte stijging tot 16% zien. Maar de resultaten van deze onderzoeken zijn niet te vergelijken door een verandering in vraagstelling. Het percentage dat in 2023 optrad, is het hoogst bij mensen die muziektheater beoefenen (54%), toneelspelen (42%), een muziekinstrument bespelen (34%) en zingen (33%), en het laagst bij kunstzinnige foto’s en films maken en bewerken (11%), tekenen, schilderen en grafisch werk (9%), naaien, breien, haken, weven of kleding ontwerpen (7%) en knutselen (7%) (Neele, 2023a, p. 15).

2.1.6 De 'niet-beoefenaar'

Volgens de *Monitor Amateurkunst 2023* beoefent 45% van de Nederlandse bevolking vanaf zes jaar geen kunstzinnige, creatieve of muzikale activiteiten in de vrije tijd. Ze noemen daarvoor drie redenen. Verreweg de meest genoemde reden is gebrek aan interesse of belangstelling voor culturele activiteiten en de voorkeur voor andere vrijetijdsactiviteiten. Daarnaast is tijdgebrek een belangrijke reden. Tijdsgebrek als belemmering voor kunstbeoefening komt ook naar voren uit onderzoek naar cultuurparticipatie onder Zeeuwse kinderen en jongeren. Vooral de jongeren van 14 tot en met 22 jaar zeggen dat er naast huiswerk en sporten weinig of geen tijd meer over is voor cultuurparticipatie (HZ University of Applied Sciences, 2024). Een derde reden, minder, maar nog regelmatig genoemd, is het naar eigen zeggen ontberen van talent of creativiteit. Andere redenen als ziekte, een beperking of financiën noemen mensen veel minder (Neele, 2023a).

De redenen verschillen enigszins als je kijkt naar de genoten opleiding. Mensen met geen of vbo-opleiding zeggen vaker geen interesse te hebben dan mbo-, hbo- en universitair opgeleiden. Bij tijdgebrek als reden is dit omgekeerd: hbo of universitair opgeleiden noemen dit vaker als reden dan mensen met een andere opleiding (Neele, 2023b).

Het zou overigens kunnen dat 'niet-beoefenaars' wel degelijk kunstzinnige, creatieve en muzikale activiteiten beoefenen, maar zich niet herkennen in de definities van deze activiteiten in de *Monitor Amateurkunst* of in gelijksoortige onderzoeken (zoals de *Vrijetijdsomnibus*). Dat onderzoek naar kunst en cultuur, maar ook cultuurbeleid, een bepaalde bias heeft, is een overtuiging die de laatste jaren steeds sterker doorklinkt. Onderzoekers en beleidsmakers werken vanuit een beperkte kennis over hoe culturele praktijken in de samenleving functioneren, ook omdat zulke praktijken zich veel sneller ontwikkelen dan onderzoek en beleid dat kunnen (Pigah et al., 2023).

Vanuit deze overtuiging dat er een kloof bestaat tussen onderzoek en beleid enerzijds en praktijk anderzijds, ontstaat nieuw onderzoek naar culturele praktijken en naar hoe aanbieders, ondersteuners en overheden hierbij beter kunnen aansluiten. Van Eijck en Bisschop Boele (2018) betogen bijvoorbeeld dat voor het overhalen van niet-geïnteresseerden een ander beleid en een ander aanbod nodig is dat meer en beter aansluit bij de culturele interesses en praktijken van niet-bezoekers, en dat bijvoorbeeld minder uitgaat van bestaand aanbod of artistieke kwaliteit. Ook bij actieve cultuurbeoefening zien we in beleid, en dus ook in onderzoek, steeds meer aandacht voor hoe aan te sluiten bij culturele praktijken van mensen. Daarbij gaat het (nog) hoofdzakelijk om theorievormend onderzoek en minder om empirisch onderzoek. Voorbeelden zijn theorieën over culturele democratie, Cultureel Vermogen, culturele leerecosystemen, idiocultureel muziekonderwijs en The Culture (Bedaux et al., 2023; Bisschop Boele & Van der Meer, 2019; Drion, 2018; Goossens, 2024; Kolsteeg, 2022).

2.1.7 Effect en betekenis van kunstbeoefening voor individu en samenleving

Er is in Nederland steeds meer aandacht voor de betekenis, het effect, de waarde of functie van cultuurparticipatie (Bisschop Boele, 2021, 2024; Poutsma, 2013; Slangen & Bisschop Boele, 2022; Van der Zant, 2024; Versloot & Kleistra, 2016).

Een steeds belangrijker onderzoeksgebied is het bestuderen van de effecten van culturele interventies binnen de domeinen welzijn en zorg op individu en samenleving (Delmee et al., 2019; Groot et al., 2021a, 2021b, 2022; Kros & Felten, 2022; Poll et al., 2023; Trienekens, 2020; Van Campen et al., 2017). Op basis van verschillende internationale metastudies naar deze effecten komt Veldman et al. (2023, p. 7) tot effecten op drie niveaus:

- Fysiek en mentaal welzijnsniveau
Reductie van pijn, stress en angst, en een verminderde medicatiebehoefte.
- Sociaal en sociaalmaatschappelijk niveau
Positieve effecten op welzijn, emotionele erkenning, kwaliteit van leven, zelfvertrouwen, onderlinge verbondenheid.
- Het cognitief functioneren
Preventieve werking op vermindering van cognitief functioneren van mensen.

Met culturele interventies binnen de domeinen zorg en welzijn en met de samenwerking tussen culturele en zorg- en welzijnsinstellingen wil de culturele sector bijdragen aan maatschappelijke vraagstukken als participatie, eenzaamheid, inclusie en gezondheid. Maar het is ook een middel om een groter en diverser publiek aan te spreken en te bereiken.

De groeiende aandacht in onderzoek voor de inzet van cultuur in de domeinen zorg en welzijn hangt samen met de toenemende aandacht in het beleid hiervoor. Voorbeelden hiervan zijn het nationale meerjarenprogramma Lang Leve Kunst, de stimuleringsregeling The Art of Impact, en het Programma Cultuurparticipatie. Ook de verbreding van de Brede Regeling Combinatiefuncties sinds 2019, waarbij cultuurcoaches naast het onderwijs ook samenwerking met zorg en welzijn konden aangaan, getuigt van deze toenemende beleidsaandacht voor de maatschappelijke waarde van kunst. Die aandacht hangt (deels) samen met de bezuinigingen binnen de cultuursector en met de transities in de Wlz, Wmo, Wzw en Jeugdwet (Van Campen et al., 2017).

Overigens is de aandacht voor de inzet van cultuur voor maatschappelijke vraagstukken niet nieuw. Een voorbeeld uit de recente geschiedenis is, geïnspireerd op de Angelsaksische wereld, de groeiende aandacht voor community arts en andere sociaalgerichte culturele interventies sinds de eeuwwisseling. In beleid was het Actieplan Cultuurbereik (2001-2008) daarvan een uiting (Trienekens, 2012).

Het Nederlands onderzoek naar de effecten van culturele interventies op maatschappelijke vraagstukken en publieksbereik betreft vooral ouderen (De Groot & Soosaipillaj, 2020; Groot et al., 2021b; Gysels et al., 2017; Kuipers et al., 2019; Onderzoeksteam Kunst in de Zorg, 2021; Van Berkel & Heijnen, 2020; Van Campen, 2020; Van Campen et al., 2024; Van de Geyn, 2017; Van Raalte, 2021), jongeren (Delmee et al., 2019; Geerdes-Gazzah et al., 2022; Van der Eijk & Hupperets, 2020), mensen met een migratieachtergrond (Van Dijk et al., 2019; Van Heteren, 2018) en mensen met een beperking of chronische aandoening (Jongorius et al., 2020; Laan & Wijs, 2017; Monsma et al., 2019; Noeverman, 2016; Peters, 2018). Ook is er onderzoek naar het inzetten van culturele interventies voor de ontmoeting en verbinding tussen verschillende sociale groepen (Kros & Felten, 2022; Otte, 2015; Peters, 2018; Wierbos, 2020).

Binnen al dit onderzoek naar de relatie tussen kunst en gezondheid lijkt muziek het meest onderzocht. Veldman et al. (2023, p. 38) stellen dat die relatie voor zowel receptieve als actieve muziekbeoefening geldt. Zo vermindert het maken van muziek depressieve gevoelens en PTSS en vergroot het zelfvertrouwen. Ook vermindert bijvoorbeeld pianospelen MS en heeft improvisatie een positief effect op cognitieve vaardigheden (Veldman et al., 2023, p. 38).

Een reviewstudie van Poll et al. (2023) toont de waarde van actieve cultuurparticipatie voor 'positieve gezondheid' op het gebied van preventie, promotie, behandeling en omgang met ziekte. In de studies is er voornamelijk aandacht voor ouderen, maar er is ook een aanzienlijk aantal studies waarin jongere deelnemers centraal staan. Bij beide leeftijdsgroepen zien de onderzoekers een samenhang tussen deelname aan kunst en cultuur en de gezondheid. Ook Van Campen et al. (2024) laten zien dat er een positieve relatie is tussen cultuurparticipatie en welbevinden (waarvan actieve participatie samen met musea- en theaterbezoeken het meeste bijdragen). Ook voor specifieke doelgroepen, zoals mensen met een chronische ziekte, mentale problemen en/of fysieke beperkingen, is een positieve samenhang gevonden (Poll et al., 2023, p. 10). De reviewstudie gaat ook in op de werkzame elementen in interventies en presenteert een model dat de complexe samenhang van tachtig werkzame elementen weergeeft (Poll et al., 2023, p. 26).

2.2 Erfgoedbeoefening in de vrije tijd

2.2.1 Erfgoedbeoefening in de praktijk: terminologie en duiding

In het cultuurbeleid en ook bij onderzoekers is er steeds meer aandacht voor een bredere blik op kunst en erfgoed.² Het is zoals hierboven ook al vermeld van belang om voor culturele praktijken nadrukkelijk verder te kijken dan bestaande, gedefinieerde cultuuruitingen. Dit heeft ook gevolgen voor (de interpretatie van) het onderzoek naar erfgoedbeoefening. Bij een breder begrip van erfgoed tellen we natuurlijk meer en meer diverse beoefenaars. De vormen waarin mensen erfgoed beoefenen, wordt soms breed en dan weer smaller in beeld gebracht. In deze paragraaf gaan we nader in op het gebruik van terminologie, definities en duiding van de uitkomsten van de verschillende onderzoeken.

In 2015 verscheen onder de titel *Gisteren vandaag* een uitgebreide studie van het SCP naar erfgoedbeoefening in Nederland (Van den Broek & Van Houwelingen, 2015). De onderzoekers schrijven daarin: 'In onderzoek naar culturele belangstelling was erfgoedbeoefening (in de vrije tijd) tot nu toe onderbelicht, althans wat betreft het bevragen wie erfgoedactiviteiten beoefent.' (p. 89). In *Gisteren vandaag* proberen ze enigszins orde te scheppen in de veelheid aan termen rond erfgoedbeoefening. Ze hanteren een specifieke definitie van erfgoedbeoefening:

- 2 In het hoofdstuk 'Cultuur en kennis' van Cultuurmonitor Jaarrapportage 2022 schrijven Pigaht, Sharif en Brom: 'Binnen diverse domeinen in de Cultuurmonitor zien we dat er een verschuiving plaatsvindt: van een "expert"-gedreven invulling van cultuur naar een bredere en participatieve vorm van cultuurbegrip, waarbij beleid een gewichtige rol speelt in de perceptie daarvan. Zie bijvoorbeeld het Verdrag van Faro, waarin de gevoelde urgentie en groei van initiatieven omtrent meerstemmigheid en de toenemende belangstelling voor immaterieel erfgoed zichtbaar is.' (p. 26)

‘Bij erfgoedbeoefening gaat het om zelf historisch onderzoek doen (incl. streekgeschiedenis of stamboomonderzoek), historische voorwerpen verzamelen of opknappen, en ambachten als molenaar of mandenvlechter uitoefenen.’ (p. 75). Verschillende vormen van vrijwilligerswerk vallen buiten hun vraagstelling en te verzamelen data: ‘In dit rapport is voor de volgende oplossing en afbakening gekozen: de term vrijwilliger heeft hier de gangbare betekenis van vrijwillige ondersteuning en wie in de vrije tijd inhoudelijk met erfgoed in de weer is, staat hier als erfgoedbeoefenaar te boek. Dit op de molenwereld toepassend zijn de bestuurders van een stichting die een molen beheert en degenen die zich inzetten voor fondsenwerving voor of onderhoud aan die molen als vrijwilligers geboekstaafd, en degenen die de molen laten draaien als erfgoedbeoefenaars.’ (pp. 21-22).

Toch is er veel voor te zeggen om vrijwilligerswerk binnen een museum en erfgoedinstelling wel onder erfgoedbeoefening te scharen. We zien dat erfgoedinstellingen vrijwilligers op diverse manieren betrekken. Vaak is er een vaste kern vrijwilligers, met een flexibele schil daaromheen (Cruikshanks, 2022, p. 12). Een onderzoek onder vrijwilligers die zich inzetten voor de zorg voor monumenten laat zien welke taken deze vrijwilligers oppakken:

‘Bijna driekwart van de respondenten (72%) heeft vooral veel contact met de bezoekers van het monument. Zij geven rondleidingen, zijn gastheer of gastvrouw, staan bezoekers te woord in het winkeltje of schenken koffie bij activiteiten. Een derde van de vrijwilligers klust, voert onderhoudswerkzaamheden uit, poetst het koper, windt elke dag de torenklok op of bouwt tentoonstellingen op. Een van de telefonisch geïnterviewde vrijwilligers vertelde bekend te staan als ‘hoofd verfkwasten’. Een vijfde van de geënquêteerden verricht werkzaamheden op kantoor. Die kunnen secretariael, administratief of archivaal van aard zijn, maar ook collectie-beheer omvatten. Bijna de helft van de respondenten zit in een bestuur, commissie of projectgroep, bijvoorbeeld als penningmeester of voorzitter’ (Stichting Nederland Monumentenland, 2019, p. 9).

Dit soort data is echter nog niet bekend over de gehele erfgoedsector.

2.2.2 Aandeel erfgoedbeoefenaars sinds 2012

In de enquête Vrijetijdsomnibus (VTO) werden in 2012 voor het eerst vragen over erfgoedbeoefening gesteld:

Hoe vaak heeft u in de afgelopen 12 maanden als hobby...

- aan stamboomonderzoek gedaan?
- onderzoek naar lokale of regionale geschiedenis gedaan?
- onderzoek naar historische gebeurtenissen of personen gedaan?
- historische gebouwen of voorwerpen opgeknapt?
- historische documenten of voorwerpen verzameld?
- een oud ambacht uitgeoefend of gedemonstreerd of historische gebeurtenissen nagespeeld?

Deelname aan deze vormen van erfgoedbeoefening is gepeild bij mensen van 12 jaar en ouder. In 2012 beoefende 26% van de respondenten in de twaalf maanden voorafgaand aan de

enquête slechts één keer een erfgoedactiviteit. Dat zijn ruim 3,5 miljoen mensen (Van den Broek & Van Houwelingen, 2015, p. 5). De organisatiegraad onder de erfgoedbeoefenaars is niet echt hoog: 10% is lid van een vereniging of stichting en 8% neemt deel aan een informele groep die zich bezighoudt met een erfgoedactiviteit. Twee derde beoefent de erfgoedactiviteit individueel; een derde van alle erfgoedbeoefenaars heeft daarover contact met anderen (Van den Broek & Van Houwelingen, 2015, p. 96).

Het percentage erfgoedbeoefenaars stijgt door de jaren heen licht (zie tabel in Goedhart & Roosblad, 2023). Inmiddels is de vraagstelling ook iets is uitgebreid, met de activiteiten:

- geholpen om een lokale, regionale of nationale traditie, gebruik of ambacht in stand te houden;
- meegedaan of bijgedragen aan archeologisch onderzoek.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) deden in 2024 onderzoek naar erfgoedbeoefening (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed & KIEN, 2024). Hieruit blijkt 38% van de bevolking van 12 jaar en ouder zich in de vrije tijd actief inzet voor erfgoed – dat zijn grofweg 6 miljoen Nederlanders. Dit onderzoek is een aanvulling op de VTO-cijfers, omdat het erfgoedbeoefenaars ook vraagt naar de aard van hun activiteiten, hun motivatie en de belemmeringen die ze ervaren.

De erfgoedbeoefenaars zijn vooral actief bezig met onderzoek doen, het organiseren van activiteiten en bijeenkomsten, en met het onderhouden of opknappen van cultureel erfgoed. Ruim 40% is verbonden aan een vereniging of andere, informele groep, of aan een online community. Dat is aanzienlijk meer dan in de het onderzoek van Van den Broek en Van Houwelingen (2015) naar voren komt. We zien dat gemiddeld meer jongeren dan senioren zich in hun vrije tijd actief inzetten voor cultureel erfgoed. Mensen met een beperking of chronische aandoening zijn in gelijke mate actief als mensen zonder beperking. Verder is het percentage actieve erfgoedbeoefenaars buiten de sterk stedelijke gebieden iets hoger.

De respondenten noemen als reden voor hun inzet met name plezier en ontspanning, en omdat ze meer over het verleden willen leren. Daarnaast willen ze meehelpen om cultureel erfgoed te behouden. Tijdgebrek is de meest genoemde belemmering om zich actief bezig te houden met cultureel erfgoed (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed & KIEN, 2024).

In het VTO-onderzoek kunnen we de achtergrondkenmerken van de beoefenaars van kunst en erfgoed vergelijken. Hierbij vallen drie dingen op. Waar vrouwen vaker kunst beoefenen, vormen bij erfgoedbeoefening mannen juist de meerderheid. Verder beoefenen 65-plussers vaak erfgoed, terwijl ze bij kunstbeoefening een minderheid vormen. Waar de VTO-cijfers lieten zien dat mensen met een niet-westerse migratieachtergrond iets minder vaak deelnamen aan kunstbeoefening dan mensen met een Nederlandse of westerse migratieachtergrond, is dit verschil groter bij erfgoedbeoefening (Gielen et al., 2022).

Net als bij kunstbeoefening lijkt de coronapandemie ook hier de mate van beoefening nauwelijks te hebben beïnvloed. Het aantal erfgoedvrijwilligers bleef stabiel sinds het uitbreken van de coronacrisis (Broers et al., 2023, p. 31). Bij musea zien we wel een effect van de

coronapandemie. In de jaren 2015-2019 waren grofweg 31.000 vrijwilligers actief in geregistreerde musea. (CBS, 2022b). 'Vanwege de verplichte sluiting en beperking van de activiteiten doen musea in 2020 en 2021 eveneens een geringer beroep op vrijwilligers en stagiairs (een daling van 18,4%). Daarnaast kampen musea vanwege de pandemie met een geringere beschikbaarheid van (oudere) vrijwilligers.' (Museumvereniging, 2022, pp. 36-37). Het is nog niet bekend of dit zich volledig heeft hersteld.

2.2.3 Erfgoedgemeenschappen

De veldverkenning naar beoefening binnen erfgoedgemeenschappen in Gouda biedt een andere benadering dan het kijken naar individuele erfgoedbeoefenaars en vrijwilligers (Burggraaff & Elpers, 2024). Het begrip erfgoedgemeenschap is in gebruik bij beoefenaars van immaterieel erfgoed en wordt ook gebruikt voor erfgoedbrede beoefening in het Verdrag van Faro³.

Deze gemeenschappen zijn groepen mensen die zich vanuit interesse en intrinsieke motivatie voor erfgoed formeren in een sociaal verband en zich in hun vrije tijd vrijwillig bezighouden met cultureel erfgoed. De gemeenschappen bestaan uit diverse actoren en kunnen verschillende vormen aannemen, maar vaak zijn er vrijwilligers bij betrokken. 'Vrijwilliger' is dan ook een van de kenmerken van een Faro-erfgoedgemeenschap. Binnen deze gemeenschappen speelt de sociale waarde van erfgoed een cruciale rol (Vinken & Diepstraten, 2020, p. 5).

De verkenning in Gouda heeft circa 75 erfgoedgemeenschappen in kaart gebracht rond materieel en immaterieel erfgoed en met een omvang variërend van circa 10 tot wel 1000 leden. De erfgoedgemeenschappen kunnen formeel of informeel georganiseerd zijn. Niet alle gemeenschappen beschouwen hun praktijken als (immaterieel) erfgoed (vgl. Borghuis & Meijer, 2023, pp. 14-15), terwijl ze soms wel zo te definiëren zouden zijn. Een verkenning naar verzamelingen van diverse gemeenschappen in Nederland maakt duidelijk dat ze cultuurgooederen vaak nog actief gebruiken en dus niet op een 'museale' manier bewaren of presenteren (Simons & Bergwerff, 2024).

In Brabant is een enquête verspreid onder 430 erfgoedgemeenschappen. Deze groepen zijn actief in heemkundekringen, (streek)musea, erfgoedverenigingen, dialectgroepen of met ambachten. Van de 176 respondenten zegt het overgrote deel in structureel verband samen te komen. Deze gemeenschappen bestaan veelal uit kleine groepjes tot 20 mensen, of grotere groepen van 51 leden of meer. De actieve leden zijn overwegend 65-plus, gevolgd door leden van 56 tot 65 jaar. Ten slotte zijn er meer mannen dan vrouwen actief zijn (Walet, 2020).

2.2.4 Bredere perspectieven op erfgoedbeoefening

De werkelijke praktijk van erfgoedbeoefening is soms lastig in kaart te brengen met een kwantitatieve aanpak. Hieronder benoemen we ter illustratie enkele deelonderzoeken en databronnen om de breedte van erfgoedbeoefening te benadrukken.

3 Zie hoofdstuk 5, pagina 90 voor meer informatie over het verdrag van Faro

De Nederlandse inventaris van immaterieel erfgoed telt bijna 200 immateriële. In 2017 stond de teller nog op 129. De inventaris wordt aangevuld dankzij erfgoedgemeenschappen die zichzelf aanmelden. Het beleidsinstrumentarium voor immaterieel erfgoed werkt goed, maar lang niet alle belanghebbenden weten deze te vinden. Deze inventaris is mede daarom ook niet representatief voor de bevolkingssamenstelling van Nederland (Van der Horst et al., 2022, p. 9). In het promotieonderzoek van Mike de Kreek (2016) worden 34 Nederlandse online buurtgeheugens geanalyseerd. Via daarvoor ingerichte websites en bredere sociale netwerksites verzamelen en delen een toenemend aantal mensen hun herinneringen. Een aanzienlijk deel van deze platforms bevatten herinneringen aan en ervaringen in buurten van steden of dorpen. De herinneringen bestaan uit video, audio, foto's of tekst, of combinaties daarvan, voornamelijk door buurtbewoners gemaakt. Dit zijn zeker niet alleen institutionele initiatieven. Mensen van alle leeftijden zijn betrokken bij dit soort initiatieven en starten regelmatig hun eigen online straat- of buurtgeheugen.

In verschillende gemeenten is ruimte voor burgerparticipatie bij de waardering van lokaal gebouwd erfgoed. Heemschut Amsterdam liet onderzoek doen naar waarderingsparticipatie bij Post 65 erfgoed (Van der Werff, 2021), dat is gebouwd erfgoed uit de periode 1965-1990. Het kwalitatieve onderzoek omvatte erfgoedparticipatie via burgerinitiatieven, erfgoedverenigingen en individuele Post 65 initiatieven.

Een verkenning naar participatie in de Nederlandse archeologie leverde 55 (tijdelijke) projecten door het hele land en meer structurele initiatieven op (Van Londen et al., 2021), waarin de overheid (gemeente, provincie en het Rijk) als initiatiefnemer het grootste aandeel heeft. Deze inventarisatie geeft vooral zicht op de top-down georganiseerde mogelijkheden voor participatie, want actieve archeologiebeoefening door leden van verenigingen, stichtingen en gemeenschappen is hierin niet meegenomen. Hoewel de doelen en doelgroepen vaak niet expliciet zijn uitgewerkt in de initiatieven, blijkt dat de participanten divers zijn (vaak met een focus op lokale bewoners).

Een onderzoek in de provincie Zuid-Holland schetst een meer bottom-up perspectief op basis van interviews met en een enquête onder erfgoedbeoefenaars in de archeologie (Van Winkelhoff et al., 2024). Deze beoefenaars zijn actief in werkgroepen met vaak een vaste 'werkavond'. Na de start van de avond met koffie en thee, werken ze aan verschillende onderzoeken. Daarnaast houden ze zich bezig met belangenbehartiging, het maken van publicaties en het organiseren van rondleidingen of lezingen. Andere respondenten zijn buiten de formeel georganiseerde verbanden actief. Een voorbeeld zijn zoekers van steentijdartefacten op het strand. Ongeveer 50-100 mensen zoeken regelmatig op het strand bij de Zandmotor (een kunstmatig schiereiland aan de kust tussen Hoek van Holland en Scheveningen). Een harde kern van 10-15 mensen is in bepaalde periodes van het jaar wekelijks actief en heeft contact met een aantal professionele archeologen. De zoekers zijn ook actief op online fora en op Facebook (zoals de groep 'Steentijdvondsten'). Uit de aanvullende enquête onder beoefenaars blijkt dat interesse voor het verleden en archeologie hun primaire motivatie is. In iets mindere mate is het opdoen van kennis en de sociale component een reden. Het merendeel van de respondenten valt in de categorie 'hoog opgeleid' (Van Winkelhoff et al., 2024, p. 79).

In de provincie Gelderland zijn ongeveer honderd historische verenigingen actief. Erfgoed Gelderland heeft deze met een enquête bevraagd (Kosse et al., 2023). Van 72 verenigingen is het ledenaantal bekend en samen gaat het om bijna 42.000 leden. Maar dit zijn lang niet allemaal actieve erfgoedbeoefenaars. Binnen de verenigingen is vaak een beperkt aantal mensen actief met bijvoorbeeld bestuurstaken, het doen van lokaal historisch onderzoek en de zorg voor het archief of de collectie. Verder organiseren de verenigingen lezingen en excursies, en vaak is er een actieve Facebookpagina.

2.2.5 Betekenis van erfgoedparticipatie

Er is in onderzoek ook aandacht voor de maatschappelijke betekenis van erfgoedbeoefening. Onderzoekers van KIEN (2022) zien vijf thema's waarop deze beoefening van waarde kan zijn voor de samenleving:

- Economie
- Educatie
- Verbinding
- Inclusie
- Duurzaamheid

Om de economische waarde inzichtelijk te maken kun je het werk dat vrijwilligers verzetten in de zorg voor erfgoed, in euro's uitdrukken. Op basis van het totaal aantal uren maal het uurtaarief conform minimumloon, komen Broers et al. (2023) op een bijdrage van 180 miljoen euro per jaar.

Bij 'verbinding' is het uitgangspunt dat participeren aan erfgoed een positieve bijdrage aan de samenleving levert, zoals betere kwaliteit van leven, meer sociale cohesie en duurzame ontwikkeling. Erfgoedparticipatie zou zorgen voor positieve effecten op de beoefenaar. Bij het overgrote deel van de erfgoedbeoefenaars speelt passie voor erfgoed een grote rol bij hun inzet. Ze streven ernaar 'hun' erfgoed te behouden en ervoor te zorgen. Daarnaast zijn ze blij met de erkenning voor zichzelf, de historie en verhalen, hebben ze het gevoel zinvol bezig te zijn en versterkt het de sociale cohesie in de vorm van ontmoeting, verbondenheid en begrip (Simons, 2022, pp. 4–26).

Binnen een aantal casestudies van immaterieel erfgoedbeoefening is gekeken naar diverse betrokken stakeholders. In de netwerken waarin erfgoedgemeenschappen actief zijn, komen we ook stakeholders als ondernemers en culturele instellingen met een makelaarsrol tegen (Schep, 2020). Deze staan in de onderzochte cases garant voor meer inclusieve uitgangspunten van erfgoedbeoefening. Daarnaast blijken ontmoetingsplekken van belang voor inclusieve vormen van erfgoedbeoefening.

2.3 Cultuureducatie in het funderend onderwijs

Aan cultuureducatie in het onderwijs kent men een grote betekenis en waarde toe. Niet voor niets is het een verplicht domein in het primair en voortgezet onderwijs en investeren aanbie-

ders, ondersteuners en beleidsmakers veel middelen om cultuureducatie te stimuleren en te verbeteren.

Harland (2008) onderscheidt primaire en secundaire effecten van kunsteducatie. Bij primaire effecten gaat het om kennis van de kunstdiscipline, technieken en vaardigheden, opdoen van creatieve en denkvaardigheden, en het verkennen, onderzoeken en kunnen uitdrukken van de betekenis in of door kunst. De secundaire effecten zijn plezier en andere emotionele effecten, persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling, en transfer (toepassing van het geleerde in andere contexten).

2.3.1 Basisschoolleerlingen

Voor het primair onderwijs zijn kunstzinnige vorming en cultureel erfgoed vastgelegd in de wettelijke kerndoelen.⁴, de 'indicatoren voor de inhoud van het curriculum' (Hagenaars, 2024). Het gaat om de volgende drie kerndoelen:

- 54. Leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om ermee te communiceren.
- 55. Leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
- 56. Leerlingen verwerven kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Dit betekent dat alle basisschoolleerlingen in principe in aanraking komen met kunst en erfgoed. In welke mate en hoe dat gebeurt, verschilt sterk per school en zelfs per leerkracht. Over het algemeen gaat het bij het cultuuronderwijs op basisscholen vooral om actieve cultuurparticipatie (zoals een dansworkshop) en minder om passieve cultuurparticipatie (zoals een museumbezoek). Uit verschillende monitoronderzoeken blijkt dat basisschoolleerlingen gemiddeld twee uur per week cultuuronderwijs krijgen, waarbij de meeste tijd wordt besteed aan tekenen, handvaardigheid en muziek, en de minste tijd aan erfgoed, mediakunst en film. Scholen gebruiken iets meer lesmethodes voor film en mediakunst dan voorheen. De laatste monitor laat zien dat er steeds meer tijd wordt besteed aan literatuur en lezen, omdat de afgelopen jaren het leesniveau van leerlingen daalde (Termorshuizen et al., 2023).

2.3.2 Onderbouwleerlingen voortgezet onderwijs

Ook voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn er wettelijke kerndoelen die voorschrijven wat leerlingen moeten kennen en kunnen. Vijf kerndoelen vormen samen het leerdoel kunst en cultuur:

- 48. De leerling leert door het gebruik van elementaire vaardigheden de zeggingskracht van verschillende kunstzinnige disciplines te onderzoeken en toe te passen om eigen gevoelens

4 Op dit moment werkt SLO aan actualisatie van alle kerndoelen. De conceptkerndoelen voor kunst en cultuur voor het po en de onderbouw vo zijn in het najaar van 2024 gepubliceerd. Het is nog onduidelijk hoe het proces zich verder zal ontwikkelen. De ingezette actualisatie gaat door, maar de politiek wil een verscherpte selectie met minder kerndoelen. Hierdoor komt er meer nadruk op lezen, schrijven en rekenen (Hagenaars, 2024).

uit te drukken, ervaringen vast te leggen, verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen.

- 49. De leerling leert eigen kunstzinnig werk, alleen of als deelnemer in een groep, aan derden te presenteren.
- 50. De leerling leert op basis van enige achtergrondkennis te kijken naar beeldende kunst, te luisteren naar muziek en te kijken en luisteren naar theater-, dans- of filmvoorstellingen.
- 51. De leerling leert met behulp van visuele of auditieve middelen verslag te doen van deelname aan kunstzinnige activiteiten, als toeschouwer en als deelnemer.
- 52. De leerling leert mondeling of schriftelijk te reflecteren op eigen werk en werk van anderen, waaronder dat van kunstenaars.

Dit betekent dat ook alle scholieren in de onderbouw van de middelbare school kennismaken met kunst en cultuur. De *Monitor Cultuureducatie voortgezet onderwijs 2022-2023* laat inderdaad zien dat 99% van de vo-scholen (op alle onderwijssoorten) kunst en cultuur aanbiedt in de onderbouw. De mate waarin en hoe verschillen sterk per school. De meeste scholen behandelen cultuuronderwijs in afzonderlijke vakken, en veel minder vaak in een samenhangend leergebied of als onderdeel van projecten. De meeste onderbouwleerlingen volgen het vak beeldende vorming en in iets mindere mate muziek. Door een beperkter aanbod zijn er veel minder leerlingen die het vak drama en zeker het vak dans, textiel en audiovisuele vorming (kunnen) volgen (Lommertzen et al., 2023c, p. 30-31). Sommige leerlingen doen mee aan een kunstklas of cultuurstroom, want een deel van de scholen (in 2017 een derde) biedt deze mogelijkheid. De invulling van zo'n klas of stroom verschilt sterk: er zijn scholen met een kunstklas alleen voor een specifieke discipline, scholen met meer kunstklassen en scholen die een multidisciplinaire cultuurstroom aanbieden. In vrijwel alle gevallen moeten leerlingen 'solliciteren' voor een kunstklas (Kieft et al., 2017).

2.3.3 Bovenbouwleerlingen voortgezet onderwijs

Op havo/vwo krijgen alle bovenbouwleerlingen het vak Culturele en Kunstzinnige Vorming (CKV) en in het vmbo krijgen leerlingen Kunstvakken I als eindexamenvak. Gymnasiumleerlingen volgden tot 2014 Klassiek Culturele Vorming (KCV) in plaats van CKV. Daarnaast kunnen de meeste bovenbouwleerlingen ook een kunstvak als examenvak kiezen (Lommertzen et al., 2023c, pp. 31-32). In 2021 maakte 17% van alle bovenbouwleerlingen gebruik van deze mogelijkheid. Vanaf 1980 tot ongeveer 2010 was er een gestage groei van het aantal havo- en vwo-leerlingen dat eindexamen deed in een kunstvak. Vanaf 2011 is dit gedaald, waarna het sinds 2018 weer langzaam lijkt toe te nemen, maar het is nog niet terug op het niveau van 2010 (Hagenaars, 2020).

Ook het monitoronderzoek onder havo- en vwo-scholieren uit het derde leerjaar (het jaar waarin ze hun eindexamenvakken kiezen) naar de populariteit van schoolvakken ziet sinds de eerste meting in 2012 een daling van de interesse in de vakken handvaardigheid, tekenen en muziek. Bij muziek is de daling het sterkst. Terwijl zo'n 33% van de meisjes in havo en vwo in het schooljaar 2022-2023 het vak muziek (heel) interessant vond, lag dit aandeel tien jaar eerder (2011-2012) nog op ongeveer 55%. Bij de jongens ging het respectievelijk om bijna 30% in 2022-2023 tegenover 40% in 2011-2012 (Qompas, 2023).

In 2021 deed 12% van de vmbo-leerlingen, 23% van de havoleerlingen en 21% van de vwo-leerlingen eindexamen in een kunstvak. Dat het percentage in het vmbo lager is, komt ook doordat vmbo-scholen minder aanbod hebben in deze vakken. In de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg kunnen leerlingen zelfs helemaal geen eindexamen doen in een kunstvak. In de gemengde en theoretische leerweg kunnen leerlingen wel eindexamen doen in beeldende vakken (tekenen, handenarbeid, audiovisuele vorming, textiele werkvormen), dans, drama of muziek (Kieft et al., 2017).

De twee meest gekozen eindexamenvakken in alle schoolsoorten zijn beeldende vormgeving en tekenen. Vooral meisjes kiezen voor een examen in de kunstvakken. Volgens kunstvakdocenten hebben de kunstvakken bij jongens nogal eens een 'soft' imago (Lommertzen et al., 2023c, p. 58). Op het vmbo zijn meisjes in de meerderheid (gemiddeld 67%) onder leerlingen die eindexamen deden in een kunstvak in de periode 2006-2017, op de havo gaat het om gemiddeld 77% en op het vwo om gemiddeld 79% meisjes (Hagenaars, 2020). Dit verschil in interesse kwam ook naar voren bij Qompas (2023). In het schooljaar 2022-2023 staat van de negentien onderzochte schoolvakken bij havo-meisjes tekenen op plaats 3 en handvaardigheid op plaats 7 van meest populaire schoolvakken, bij de havo-jongens is dat respectievelijk 13 en 17. Bij de vwo-meisjes staat tekenen op plaats 7 en handvaardigheid op 13 van 21 bevraagde schoolvakken; bij vwo-jongens is dit respectievelijk 18 en 20. Bij het vak muziek is het verschil de laatste tien jaar aanzienlijk kleiner geworden, omdat de interesse onder meisjes hiervoor sinds 2011-2012 veel sterker is gedaald dan onder jongens. In de ranglijst van meest populaire vakken staat muziek bij de havo- en vwo-meisjes nog maar één plaats hoger dan bij de jongens (Qompas, 2023). We zagen al eerder dat het aandeel kunstbeoefenaars in de vrije tijd veel hoger ligt onder meisjes en vrouwen dan onder jongens en mannen. Dezelfde verhouding, en dan zelfs nog sterker, zien we dus terug bij de leerlingen die eindexamen doen in een kunstvak.

2.3.4 Erfgoededucatie

In het primair onderwijs is een van de drie kerndoelen voor kunst en cultuur gewijd aan cultureel erfgoed. Ook heeft het een plaats in een van de kerndoelen (nr. 51) van het leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld (Driebergen et al., 2022). De *Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2022-2023* laat dan ook zien dat op nagenoeg alle basisscholen (96%) cultureel erfgoed aanbod komt in het onderwijs. In de meeste gevallen als onderdeel van geschiedenis en/of aardrijkskunde (bij 69% van de scholen), als onderdeel van het cultuuronderwijs (54%) of in vakoverstijgende projecten en thema's (51%) (Termorshuizen et al., 2023).

Erfgoed is geen onderdeel van de kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs, evenmin wordt het aangeboden als een apart (eindexamen)vak of als onderdeel van examenprogramma's. Wel noemt kerndoel 40 van het leergebied Mens en Maatschappij 'het betrekken van de eigen cultuurhistorische omgeving'. Toch krijgen volgens de *Monitor Cultuureducatie voortgezet onderwijs* nagenoeg alle middelbare scholieren onderwijs in cultureel erfgoed. In 2017 zei 91% en in 2022 89% van de scholen aandacht te besteden aan cultureel erfgoed. De kans is het grootst dat leerlingen erfgoedonderwijs krijgen als onderdeel van de kunstvakken (bij twee derde van de scholen) of van geschiedenis en/of aardrijkskunde (bij

ruim de helft). In andere vakken of in vakoverstijgende projecten komt het veel minder aan bod.

De drie belangrijkste manieren waarop leerlingen in aanraking komen met erfgoed is via het bezoeken van musea (95% van de scholen biedt dit aan), het bezoeken van monumenten (70%) of door gebruik te maken van de cultuur-historische omgeving van de school (62%). Veel minder krijgen leerlingen onderwijs in immaterieel erfgoed of bezoeken ze archieven en archeologische locaties (Kieft et al., 2017; Lommertzen et al., 2023c).

2.3.5 Cultureel Jongeren Paspoort (CJP)

In 2021 heeft Stichting CJP onder een panel van 120.000 jongeren gekeken naar hun culturele activiteiten binnen en buiten school. Dat jaar had 55% van de jongeren één of meer culturele activiteiten, waarvan 46% op school. Meest genoemde activiteiten waren theater (30%), film (27%), musea (24%) en muziek (18%). In coronatijd gingen voornamelijk museumbezoeken, film en theater door, terwijl andere activiteiten afvielen. Een derde van de jongeren was ontevreden over het schoolse cultuuraanbod: te weinig aanbod, saaie activiteiten, geen interesse in cultuur en moeilijke omstandigheden (CJP, 2022, pp. 2-12).

3 Aanbieders

Een groot aantal partijen en personen – in dit onderzoek aanbieders genoemd – maken de beoefening van kunst en erfgoed, zowel in de vrije tijd als op school, mogelijk. Ze bieden mensen de mogelijkheid om kunst en erfgoed te beoefenen en er scholing in te krijgen. Belangrijke aanbieders zijn basis- en vo-scholen, culturele instellingen, verenigingen, centra voor de kunsten, muziek-, theater- en dansscholen, kunstdocenten, artistiek begeleiders, festivals en wedstrijden. We clusteren dit brede scala aan aanbieders in binnenschoolse en buitenschoolse aanbieders. Bij de laatste groep onderscheiden we verder kunsteducatieve instellingen (centra voor de kunsten en muziek-, theater- en dansscholen), kunstprofessionals (onder meer dirigenten, docentcollectieven), (erfgoed)verenigingen (zoals heemkundekringen, harmonieorkesten, zangkoren en informele verbanden) en culturele instellingen (zoals musea en muziek-, theater- en dansgezelschappen).

3.1 Binnenschoolse aanbieders

3.1.1 Scholen en hun cultuuronderwijs

Basis- en vo-scholen zijn wettelijk verplicht om cultuuronderwijs te geven. Deze wettelijke verplichting heeft een lange geschiedenis die we beknopt beschrijven in hoofdstuk vijf. De wettelijke basis voor het curriculum in het basisonderwijs en in de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn de kerndoelen. In het vorige hoofdstuk zagen we dat voor het basisonderwijs een van de drie kerndoelen het leergebied kunst en cultuur en cultureel erfgoed betreft. Voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn er geen kerndoelen voor cultureel erfgoed.

De kerndoelen zijn globaal geformuleerd en geven daarmee weinig sturing voor de invulling van het cultuuronderwijs. Om scholen te helpen invulling te geven aan de kerndoelen is een aantal kaders en leerlijnen ontwikkeld. De belangrijkste zijn:

- **Tussendoelen & Leerlijnen (TULE):** Deze ontwikkelde SLO op basis van de huidige kerndoelen die sinds 2006 gelden. Hierin worden per discipline de tussendoelen uitgewerkt (Warmer & Groenendijk, 2022, p. 16).
- **Leerplankader kunstzinnige oriëntatie:** SLO ontwikkelde in 2014, bij het begin van het beleidsprogramma Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK), samen met het culturele veld het leerplankader kunstzinnige oriëntatie om scholen meer grip te geven op de inhoud van disciplines en om kwaliteit te waarborgen. Het kader geeft leerlijnen per discipline en is opgedeeld in fases van het creatieve proces. In 2019 is het kader geactualiseerd naar TULE 2: een combinatie van TULE en het leerplankader waarbij de inhouden, materialen en technieken voorbeeldmatig gekoppeld zijn aan de competenties vanuit het leerplankader (Warmer & Groenendijk, 2022, p. 18).
- **Cultuur in de Spiegel:** Binnen het onderzoek Cultuur in de Spiegel (Van Heusden, 2014) werd ook een leerplankader voor cultuureducatie ontwikkeld. Het uitgangspunt is dat cultuur een proces van denken, doen en betekenisgeving is. Leerlingen leren hoe ze zichzelf en anderen zien en worden zich ervan bewust dat cultuur een altijd doorgaand proces is. Het kader geldt als erg breed (Warmer & Groenendijk, 2022, p. 19).

- **Leerlijnen vanuit regionale culturele instellingen:** externe partijen ontwikkelen ook leerlijnen die scholen gebruiken voor het vormgeven van hun cultuuronderwijs. Hier zijn vele voorbeelden van te benoemen.

Of en hoe scholen deze kaders en leerlijnen inzetten, bepalen ze zelf. Hierna beschrijven we verder recent onderzoek naar hoe scholen binnen de context van deze kerndoelen, kaders en leerlijnen hun cultuuronderwijs in de praktijk invullen, en naar hoe cultuureducatiebeleid deze praktijk beïnvloedt.

3.1.2 Basisscholen en cultuuronderwijs

Sinds 2005 wordt in opdracht van het ministerie van OCW periodiek het cultuuronderwijs op basisscholen gemonitord. Deze onderzoeken laten zien dat de grote vrijheid die scholen hebben bij het invullen van onderwijs resulteert in een grote variatie in visies van scholen op cultuuronderwijs en in de manier waarop ze dit onderwijs vormgeven. Het loopt uiteen van enkele activiteiten per jaar tot structurele wekelijkse culturele activiteiten die geborgd zijn in het rooster, van cultuuronderwijs in afzonderlijke vakken tot geïntegreerd onderwijs met andere vakken of disciplines, en van onderwijs door groepsleerkrachten, eigen of ingehuurde vakleerkrachten of door vrijwilligers (Termorshuizen et al., 2023, p. 3; Warmer & Groenendijk, 2022, pp. 27-28).

Ondanks deze variatie laat het laatste monitoronderzoek uit 2023 wel een aantal patronen en trends zien in de organisatie, de deskundigheid, het aanbod en de samenwerking tussen scholen en hun culturele omgeving (Termorshuizen et al., 2023).

Organisatie van cultuuronderwijs

- De meeste basisscholen hebben een visie op cultuuronderwijs in het algemeen en die is in de meeste gevallen ook bekend bij een groot deel van het team. Bijna alle scholen zeggen dat hun visie op de een of andere manier vertaald is naar de praktijk: het gaat dan voornamelijk om een activiteitenprogramma en om samenwerking met culturele instellingen. De visie op filmeducatie is bij scholen het minst verankerd (zie ook Copini et al., 2022 en Filmhub Midden, 2021).
- Het draagvlak voor cultuuronderwijs is groot. Dit is het grootst bij de directie (bij 61% 'volledig draagvlak' en bij 31% 'grotendeels draagvlak'). Bij de groepsleerkrachten is het draagvlak ook nog steeds groot, maar wel iets minder (31% 'volledig draagvlak', 54% 'grotendeels draagvlak'). Het draagvlak op basisscholen voor cultuuronderwijs lijkt de laatste tien jaar toegenomen (zie ook Hoogeveen et al., 2019; Van Essen et al., 2019).
- Ongeveer twee derde van de scholen heeft een aparte post op de begroting voor cultuuronderwijs. Dit komt in 2023 minder vaak voor dan in 2019.
- Scholen zetten het vaakst gemeentelijke subsidies en de lumpsum in om cultuuronderwijs te bekostigen. Het budget voor vakleerkrachten is vooral afkomstig uit subsidiegelden.

Deskundigheid

- Op 88% van de scholen is een intern cultuurcoördinator aanwezig, die gemiddeld 30 uren per jaar heeft.

- Een ruime meerderheid (68%) van de scholen zet (externe) vakleerkrachten in voor cultuuronderwijs; dit is een toename in vergelijking met eerdere jaren. Die extra inzet van vakleerkrachten komt voort uit de groeiende behoefte van scholen aan culturele expertise en aan verlaging van de werkdruk van groepsleerkrachten. Overigens nam vooral de inhuur van vakleerkrachten toe. Het percentage dat een vakleerkracht in dienst heeft (23%) ligt nagenoeg even hoog als in 2019 (22%).
- Bij de inzet van een vakleerkracht gaat het meestal (85%) om het geven van muziekles. Veel minder vaak geven vakleerkrachten les in tekenen en handvaardigheid, drama, beweging of dans en in nog minder gevallen zijn er vakleerkrachten voor literatuur, mediakunst, erfgoed of film.
- Van alle disciplines voelen groepsleerkrachten zich het meest deskundig in tekenen en handvaardigheid: 30% zegt daar in grote mate deskundig in te zijn en 49% in redelijke mate. Ook in literatuur vinden groepsleerkrachten zichzelf deskundig: 29% in grote mate en 40% in redelijke mate. Het minst deskundig voelen ze zich in film en mediakunst. Ten opzichte van 2019 is de deskundigheid van de groepsleerkrachten in alle disciplines licht toegenomen. Wel hebben minder scholen dan in 2019 tijd en geld gereserveerd voor deskundigheidsbevordering van groepsleerkrachten.

Aanbod van cultuuronderwijs

- Scholen vinden het moeilijk aan te geven hoeveel uren ze aan cultuuronderwijs besteden. Scholen die dat wel kunnen, zeggen er gemiddeld twee uur per week aan te besteden. Dit aantal lijkt al sinds 2012 stabiel (zie ook Van Essen et al., 2019, pp. 6-8; Van Lanschot Hubrecht et al., 2015, p. 10).
- Op de meeste scholen komen vrijwel alle disciplines op enige wijze aan bod. De meeste tijd besteden ze aan tekenen en handvaardigheid, en daarna aan muziek. De minste tijd gaat naar erfgoed, mediakunst en film. Ten opzichte van 2019 is er meer aandacht voor het integreren van literatuur en lezen met cultuuronderwijs. Scholen noemen dit een succesvolle manier om de leesvaardigheden en (vooral) het leesplezier van leerlingen te bevorderen.
- Een doorlopende leerlijn over de jaren heen of een leerlijn met jaarlijkse tussendoelen komt het meest voor bij muziek (bij 68% van de scholen) en tekenen en handvaardigheid (bij 48%). Bij de overige vakken heeft de meerderheid van de scholen geen doorlopende leerlijn.
- Op de meeste scholen is er op zijn minst een gedeeltelijke samenhang tussen verschillende kunst- en cultuurvakken, maar ruim een derde van de scholen geeft cultuuronderwijs via losstaande cultuurvakken.
- Samenhang met andere vakken gebeurt het meest bij de zaakvakken; 61% van de scholen heeft een structurele of behoorlijke mate van samenhang tussen cultuuronderwijs en de zaakvakken. Met het taalonderwijs en zeker met het rekenonderwijs is dat veel minder. Bij 42% van de scholen is er ook een structurele of behoorlijke mate van samenhang tussen cultuur- en burgerschapsonderwijs.

Samenwerking met culturele omgeving

- Bijna alle scholen (95%) werken samen met de culturele omgeving. De meerderheid (75%) doet dat aanbod van culturele instellingen te gebruiken. Een minderheid (20%) doet dat door in meer of mindere mate samen te werken met culturele instellingen (door vraaggericht aanbod of door het gezamenlijk ontwikkelen en uitvoeren van activiteiten).

- Scholen werken het meest samen met de bibliotheek (90%), gevolgd door een professionele cultuureducatie-instelling (57%), professionele culturele instellingen (45%) en professionele kunstenaars (48%). Er is minder samenwerking met amateurverenigingen/vrijwilligersstichtingen en andere (hoger) onderwijsinstellingen. Kijken we alleen naar muziekonderwijs, dan werken scholen het meest samen met professionele cultuureducatie-instellingen (33%) en met amateurverenigingen/vrijwilligersstichtingen (24%).
- Bijna de helft van de scholen (47%) is bekend en werkt samen met cultuurcoaches in de gemeente.
- Ruim de helft van de scholen (53%) legt bij muziek een verbinding tussen binnen- en buitenschoolse cultuureducatie, op nummer 2 staat hier erfgoed (42%). Op de andere kunstgebieden maken minder scholen deze verbinding, waarbij film en mediakunst het laagst scoren. De verbinding tussen binnen- en buitenschoolse cultuureducatie gebeurt vooral door activiteiten verzorgd door externen in het kader van de verlengde schooldag en door het faciliteren van externen met een ruimte op school.

Ontwikkelingen: meer draagvlak, deskundigheid en samenhang

Vanuit de resultaten van de monitoronderzoeken die enigszins te vergelijken zijn in de tijd, kunnen we de volgende voorzichtige hypothesen formuleren over het cultuuronderwijs in het basisonderwijs in de afgelopen twaalf jaar:

- Het aandeel basisscholen met een interne cultuurcoördinator (icc'er) bleef nagenoeg even hoog, evenals het aantal taakuren dat deze hebben.
- Het aandeel basisscholen met een visie op cultuureducatie blijft stabiel. Wel hebben steeds meer scholen deze visie vastgelegd in een cultuurbeleidsplan, en zijn er minder scholen nog in de fase van het opstellen van een visie.
- Het draagvlak voor cultuureducatie lijkt toegenomen, vooral onder de groepsleerkrachten.
- De inhoudelijke deskundigheid van groepsleerkrachten voor cultuureducatie lijkt langzaam toe te nemen.
- Nadat de vakleerkracht uit het basisonderwijs leek te verdwijnen, is het aandeel scholen dat deze in dienst heeft of inhuurt sterk toegenomen.
- Op basisscholen komt er langzaam meer samenhang in cultuureducatie. Er zijn minder incidentele en losstaande vakken en activiteiten, en juist iets meer afstemming tussen de kunstvakken of van werken vanuit een volledig samenhangend programma.

Over andere onderdelen van cultuureducatie kunnen we op basis van de beschikbare onderzoeksresultaten niets zeggen, wat niet wil zeggen dat er geen ontwikkeling is (Hoogeveen et al., 2014; Kruiter et al., 2016; Nooij et al., 2018; Termorshuizen et al., 2023; Van Essen et al., 2019).

3.1.3 Basisscholen en erfgoedonderwijs

Erfgoed komt op de meeste scholen (96%) aan bod. Het vaakst als onderdeel van geschiedenis of aardrijkskunde (bij 69% van de scholen), maar op ruim de helft van de scholen ook binnen cultuuronderwijs of vakoverstijgende projecten en thema's. Wel gaat er maar heel weinig tijd naar erfgoed. In het speciaal onderwijs komt erfgoed minder vaak aan bod dan in het reguliere basisonderwijs (Termorshuizen et al., 2023, pp. 27-29, 70).

Scholen kijken veelal buiten de eigen schoolmuren voor de invulling van erfgoedonderwijs. Het is typerend voor erfgoedonderwijs om buitenschools aanbod af te nemen en hierbij een instelling of voorstelling te bezoeken. Vrijwel alle scholen werken inmiddels samen met culturele instellingen (Warmer & Groenendijk, 2022, p. 10). Volgens het *Trendrapport Museum- en erfgoededucatie 2019* verzorgen veel meer musea lessen voor het primair onderwijs dan in 2007: 80% tegenover 65% (Schip et al., 2020). Driebergen et al. (2022) verklaren deze toename deels met de regeling CmK. In vergelijking met andere cultuurdisciplines leggen scholen bij erfgoedonderwijs ook relatief vaak de verbinding tussen binnen- en buitenschoolse cultuureducatie (42%), alleen bij muziek (53%) doen ze dit vaker (Termorshuizen et al., 2023, p. 36).

SLO ziet dat erfgoedonderwijs lastig van de grond komt, omdat een duidelijke beschrijving van doelen en inhouden ontbreekt. Leerkrachten hebben in hun opleiding weinig met erfgoed(onderwijs) te maken gehad. Mede daardoor is het voor hen moeilijk om het aanbod van erfgoedinstellingen te verbinden met onderwerpen en thema's vanuit de eigen leerlijnen van de school. Ook besteden scholen weinig aandacht aan een visie op erfgoed, waardoor het een ad hoc karakter heeft (Driebergen et al., 2022, p. 4).

Ruim de helft van basisscholen ziet de eigen leerkrachten als - in redelijke tot grote mate - deskundig om erfgoedonderwijs te geven. In het speciaal onderwijs schatten scholen deze deskundigheid lager in. Er zijn weinig vakdocenten die op basisscholen erfgoedonderwijs geven; op 13% van de scholen komt dit voor (Termorshuizen et al., 2023, pp. 42-43, 46-47, 71). Landelijke methoden voor erfgoedonderwijs zijn er niet; voor uitgevers is het niet haalbaar recht te doen aan het lokale en/of regionale karakter van erfgoedonderwijs. Leerkrachten hebben vooral behoefte aan informatie over erfgoed in de eigen omgeving. Provinciale erfgoedhuizen, individuele erfgoedinstellingen of lokale initiatieven vullen dit nu grotendeels in (Driebergen et al., 2022, p. 3). Een op de vijf basisscholen gebruikt een lesmethode voor het erfgoedonderwijs (Termorshuizen et al., 2023, p. 26).

3.1.4 Basisscholen en stimuleringsprogramma's voor cultuuronderwijs

Basisscholen kunnen voor hun cultuuronderwijs gebruikmaken van verschillende programma's en subsidieregelingen. Vanuit het Rijk zijn dit:

- De opeenvolgende matchingsregelingen Cultuureducatie met Kwaliteit: de rijksoverheid, provincies en gemeenten investeren gezamenlijk in het bevorderen van de kwaliteit van cultuuronderwijs in het po en later ook in het vo door het stimuleren van samenwerking tussen scholen en culturele partners.
- Regeling prestatiebox po: een extra lumpsumbedrag voor scholen binnen CmK om de samenhang en de kwaliteit van cultuuronderwijs te verbeteren.
- Regeling professionalisering cultuuronderwijs po: subsidie voor schoolbesturen en samenwerkingsverbanden voor professionalisering op diverse niveaus.
- Regeling cultuurbegeleider po: subsidie voor het volgen van de opleiding tot cultuurbegeleider/-coördinator (niet geëvalueerd).
- Impuls Filmeducatie: subsidie van filmfestivals of filmbijeenkomsten voor leerlingen in het po en vo (niet geëvalueerd).

- Regelingen Muziekonderwijs: matchingsregelingen voor schoolbesturen po, pabo's, gemeenten en provincies voor muziekonderwijs voor alle kinderen in alle leerjaren van het po en deskundigheidsbevordering van leerkrachten.
- Beleidsregel dans en muziek (DAMU): licenties voor po- en vo-scholen om af te wijken van lestijden voor leerlingen die vooropleidingen volgen en vergoeding van reiskosten.

Naast deze op cultuuronderwijs gerichte programma's en regelingen zijn er vanuit het Rijk ook andere programma's die scholen inzetten voor hun cultuuronderwijs. Recente voorbeelden zijn de middelen vanuit het Nationaal Programma Onderwijs (NPO) voor het wegwerken van leerachterstanden na de coronapandemie en het programma School en Omgeving voor de verrijkte schooldag (Van den Berg et al., 2023). Naast deze landelijke regelingen zijn er soms ook aparte programma's en regelingen van provincies of gemeenten.

Welke invloed hebben de programma's en regelingen op de praktijk van cultuuronderwijs op basisscholen? Vanuit het ministerie van OCW en andere betrokken partijen (onder meer Fonds voor Cultuurparticipatie en LKCA) is dit de afgelopen jaren verschillende keren onderzocht. De belangrijkste bevindingen zijn recent geanalyseerd en beschreven in het rapport *Resultaten van 10 jaar cultuureducatiebeleid*, een onderzoek in opdracht van het ministerie naar het eigen cultuureducatiebeleid van de jaren 2013-2022 (Van den Berg et al., 2023). We presenteren hier grotendeels letterlijk de bevindingen uit dit rapport per programma/regeling.

Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK)

Met CmK zet het Fonds voor Cultuurparticipatie sinds 2013, samen met het ministerie van OCW, provinciale en gemeentelijke overheden, LKCA, culturele instellingen en scholen, in op een stevige basis voor cultuuronderwijs in scholen. CmK zit momenteel in haar vierde periode (2025-2028). De regeling is van oorsprong gericht op het po, maar inmiddels richt CmK zich ook op het vo, vso en mbo. Binnen de CmK-regeling kunnen culturele instellingen (penvoerders), in nauwe samenwerking met scholen, subsidie ontvangen voor het ontwikkelen van activiteiten die bijdragen aan de borging van cultuur binnen scholen.

Het doel van CmK is goed cultuuronderwijs op elke school voor alle leerlingen. Het programma kent hiertoe vier speerpunten: (1) een inhoudelijke basis bieden met lesontwikkeling en doorlopende leerlijnen, (2) deskundigheid van leraren en educatieve medewerkers van cultuurinstellingen verbeteren, (3) instrumenten voor de beoordeling van leerlingen aanreiken en (4) duurzame samenwerking tussen scholen en culturele instellingen stimuleren. In de eerste periode (2013-2016) deed ongeveer 30% van de basisscholen mee aan CmK. Dit verdubbelde tijdens de tweede periode (2017-2020) ruim, naar zo'n 65%. In de derde periode (2021-2024) is dit aandeel niet meer toegenomen, mogelijk zelfs licht gedaald. In het schooljaar 2022-2023 zei 54% van de basisscholen deel te nemen aan CmK (Hoogeveen et al., 2014; Inspectie van het Onderwijs, 2017; Kruiter et al., 2016; Nooij et al., 2018; Termorshuizen et al., 2023; Van Essen et al., 2019; Warmer & Groenendijk, 2022). Overigens zeggen de percentages niets over de inhoud van de samenwerking. Die kan variëren van eenmalig contact tot structurele, intensieve samenwerking.

Door de jaren heen zijn er verschillende monitor- en evaluatieonderzoeken uitgevoerd naar het programma (Hoogeveen et al., 2014; Kruiter et al., 2016; Lommertzen et al., 2023b; Nooij et al.,

2018; Van den Broek, 2019; Van Essen et al., 2019). Daarnaast is er een literatuuronderzoek gedaan (Van den Bulk & Beemster, 2016) om zicht te bieden op de ontwikkelingen en resultaten rond het programma CmK. Het Fonds voor Cultuurparticipatie heeft in 2023 drie onderzoeken laten uitvoeren, waarvan de resultaten in een verbindende rapportage zijn samengebracht rondom de onderzoeksvraag 'Bewerkstelligt CmK wat het beoogt? Waar liggen verbeterkansen' (Lommertzen et al., 2023a). Hieruit blijkt dat basisscholen die meedoen aan CmK vaker een vastgelegde visie hebben, meer samenwerken met de culturele omgeving, vaker met leerlijnen werken, deskundiger zijn in cultuureducatie, meer doen aan deskundigheidsbevordering en tevredener zijn over hun eigen cultuureducatie en over het aanbod van de culturele omgeving. En hoe langer ze meedoen, hoe groter deze positieve samenhang. Ook onderzoek naar data vanuit Evi, het instrument waarmee scholen hun cultuuronderwijs kunnen evalueren, laat een stijgende lijn zien voor deskundigheid, programma en samenwerking (Van Meerkerk & Minnaert, 2023).

Er is dus duidelijk een positieve samenhang op diverse onderdelen. Overigens spreken de onderzoeken niet van een causale relatie of een effect van CmK, want dat is met deze onderzoeken niet aan te tonen. Het kan bijvoorbeeld zijn dat scholen die al affiniteit hebben met cultuureducatie, vaker op de hoogte zijn van programma's als CmK en vervolgens ook sneller kiezen om eraan mee te doen.

Ook Hoogeveen et al. (2019) hebben gekeken naar de opbrengsten van CmK. Dit deden ze in samenhang met de deelregeling Impuls muziekonderwijs PO. Uit literatuuronderzoek en interviews bij beleidsmedewerkers, penvoerders, schoolbesturen, schooldirecteuren en icc'ers blijkt dat er door de subsidieregelingen meer samenwerking is ontstaan tussen scholen en culturele instellingen. Daarnaast werken instellingen meer vraaggericht, hebben de scholen meer passend aanbod ontwikkeld, scholen leerkrachten zich meer en werken scholen meer met leerlijnen. De geïnterviewden schrijven deze resultaten vooral toe aan CmK.

Regeling prestatiebox po

Schoolbesturen in het po ontvingen via de Regeling prestatiebox primair onderwijs van 2012 tot en met 2020 een extra lumpsumbedrag binnen het programma CmK om de samenhang en de kwaliteit van cultuuronderwijs te verbeteren. Ze mochten dit extra bedrag naar eigen inzicht besteden.

Deze besteding is niet apart geëvalueerd. In 2019 hebben Van Bergen en Bijman wel in kaart gebracht hoe de middelen uit de prestatiebox zijn besteed. Hieruit blijkt geen heel specifieke focus op cultuuronderwijs, maar scholen besteedden er wel geld aan. Bijna twee derde van de ondervraagde scholen heeft middelen ingezet voor een brede vorming voor alle leerlingen. Dit bevat naast uitgaven aan cultuuronderwijs ook uitgaven aan wetenschap en techniek. Sommige schoolbesturen hebben met het budget een intern cultuurcoördinator aangesteld die verantwoordelijk is voor het cultuurprogramma op de scholen. Bovendien maakt het onderzoek duidelijk dat scholen het niet verantwoord vinden om de middelen uit de prestatiebox anders te besteden dan waarvoor deze bestemd zijn, omdat ook de komende jaren het geld uit de prestatiebox nodig is.

Regeling professionalisering cultuuronderwijs po

Voor cultuuronderwijs in brede zin was er tot 1 maart 2016 de subsidieregeling Professionalisering Cultuuronderwijs PO (PCPO). Deze subsidie kon men inzetten voor visieontwikkeling van schoolbesturen, het operationaliseren van deze visie in schoolwerkplannen en het professionaliseren van leerkrachten.

Zowel Nooij et al. (2018) als Van Essen et al. (2019) stellen dat deelname aan de regeling PCPO de visievorming en deskundigheidsbevordering bevordert. Daarnaast vinden Van Essen et al. (2019) ook een positief effect op de verankering van een doorlopende leerlijn en de kwaliteitservaring van het cultuuronderwijsaanbod, en Nooij et al. (2018) op de samenwerking met culturele omgeving.

Regeling cultuurbegeleider primair en speciaal onderwijs

Leerkrachten uit het primair en speciaal onderwijs konden van 1 oktober 2017 tot 10 november 2020 subsidie aanvragen voor het volgen van een opleiding cultuurbegeleider. Deze post-hbo opleiding is gericht op een verdere professionalisering van ict'ers, om (verankering van) cultuuronderwijs in beleid en praktijk van de school te bevorderen. Enkele pabo's boden de opleiding aan en voerden die in samenwerking met culturele instellingen in de regio uit.

Hoogeveen et al. (2022) hebben de regeling geëvalueerd in opdracht van het ministerie van OCW, naar aanleiding van het tegenvallende aantal leerkrachten dat een subsidie aanvraagde. De opleiding bleek te moeten concurreren met ander post-hbo onderwijs waarvan scholen de noodzaak meer voelden. Ook speelde het lerarentekort, de grote werkdruk en de coronapandemie een rol. Verder is de promotie en profilering van de subsidieregeling alleen vanuit de cultuursector gevoerd, terwijl pr en voorlichting via de onderwijssector effectiever was geweest. Deelnemers waardeerden de opleiding wel goed en vonden dat deze bijdroeg aan hun professionalisering. Of de opleiding ook daadwerkelijk leidde tot een kwaliteitsimpuls op de eigen school was sterk afhankelijk van de mogelijkheden die de school bood.

Regelingen Muziekonderwijs

In 2014 stelde de commissie-Gehrels de handreiking Muziekonderwijs op met concrete actiepunten om structureel muziekonderwijs voor alle basisschoolkinderen te realiseren. Vervolgens is de stichting Méér Muziek in de Klas opgericht om deze acties uit te voeren. Vanwege zorgen over de kwaliteit van specifiek het muziekonderwijs is van 2015 tot 2018 ook de deelregeling Impuls muziekonderwijs PO ingevoerd. Het doel hiervan was om een goede inbedding van het muziekonderwijs te stimuleren door deskundigheidsbevordering van leerkrachten, het structureel verzorgen van muziekonderwijs onder schooltijd en de verbinding tussen binnen- en buitenschoolse muzikeducatie. Een kwart (1700 scholen) van alle basisscholen heeft deelgenomen aan de deelregeling Impuls Muziekonderwijs, die in 2020 afliep (Van Essen et al., 2019).

Beekhoven et al. (2018) hebben de eerste resultaten van de deelregeling onderzocht. Ze laten zien dat er op scholen meer aandacht kwam voor muziek. Veel scholen waren in 2018 stappen aan het zetten rondom het aanbieden van binnenscholen muziekonderwijs. De aangeschafte muziekmethodes zouden een doorlopende leerlijn moeten waarborgen. De deskundigheid en het zelfvertrouwen van leraren zijn vergroot, maar kunnen nog beter. Ook de duurzame

inbedding en verbinding tussen binnen- en buitenschoolse muzikeducatie vergen nog aandacht, aldus de onderzoekers. Ze benoemen ook dat scholen de aparte regeling voor muziek als verwarrend kunnen ervaren, omdat deze de vraag oproept waarom muziek belangrijker is dan andere disciplines.

Nooij et al. (2018) en Van Essen et al. (2019) monitorden de deelregeling Impuls muziekonderwijs PO. Beide onderzoeken concluderen dat deelname positief samenhangt met invoering van structureel muziekonderwijs, deskundigheidsbevordering en de verbinding tussen binnen- en buitenschoolse muzikeducatie. Daarnaast vonden Van Essen et al. (2019) een duidelijk positief verband tussen deelname aan de deelregeling en de realisatie van cultuuronderwijs in brede zin. Deelnemende scholen zijn verder in de verankering van doorlopende leerlijnen, deskundigheidsbevordering van leerkrachten, samenwerking met de culturele omgeving en kwaliteitservaring van cultuuronderwijs dan niet-deelnemende scholen.

De Boekmanstichting heeft in 2019 in opdracht van de stichting Méér Muziek in de Klas een evaluatie gedaan van deze regeling (Schrijen et al., 2020). De onderzoekers stellen dat er meer bewustwording van en samenwerking voor muziekonderwijs is. Daarnaast zeggen ze dat pabostudenten meer zelfvertrouwen hebben gekregen in het geven van muziekonderwijs, maar hiervoor hebben ze maar een zeer beperkt aantal studenten bevraagd. Op basis van bestaand onderzoek concluderen ook Van den Broek et al. (2019) dat Méér Muziek in de Klas zorgt voor meer lokale samenwerkingsverbanden.

Beleidsregel dans en muziek (DAMU)

De beleidsregel verstrekking DAMU-licentie startte in het schooljaar 2013-2014 oorspronkelijk voor het voortgezet onderwijs. Ze was bedoeld voor leerlingen die een reële kans hebben om door te stromen naar een dans- of muziekkopleiding in het hbo. De maatregel geeft scholen de mogelijkheid om voor deze leerlingen af te wijken van enkele bepalingen uit de wet en daarmee hun studielast te verminderen. Ouders en verzorgers kunnen daarnaast een reiskostenvergoeding aanvragen om zo financiële barrières weg te nemen (Van den Berg et al., 2023). Circa 80% van de leerlingen die meedoen aan het vo-traject, stromen door naar een hbo-kunstvakopleiding (Lommertzen & Lodewick, 2024).

Sinds 2021 is ook een experiment gestart waarbij twaalf basisscholen een DAMU-licentie kunnen aanvragen, en waardoor jonge dans- en muziktalenten die al deelnemen aan het vooropleidingstraject van een hbo-instelling voor dans en muziek een tegemoetkoming in de reiskosten kunnen aanvragen (Van den Berg et al., 2023). Landelijk gezien zijn er tussen de 65 en 84 DAMU-leerlingen in het po. In 2024 is dit experiment kwalitatief geëvalueerd. Alle deelnemende scholen zien een sterke talentontwikkeling van de leerlingen in hun kunstdiscipline als gevolg van het geïntegreerde intensieve voortraject op hoog niveau. Ook stromen leerlingen vaak door naar een DAMU-school in het voortgezet onderwijs (Lommertzen & Lodewick, 2024).

Filmonderwijs

Ondanks stimuleringsregelingen als de impuls filmonderwijs zien we dat filmonderwijs nog slechts beperkt verankerd is in het basisonderwijs. Op dit moment associëren basisscholen filmonderwijs vooral met 'oriëntatie op jezelf en de wereld' en met 'kunstzinnige oriëntatie'. En hoewel het programma filmonderwijs steeds meer verankerd is, blijft het kwetsbaar. Ook

heeft slechts een beperkt aantal basisscholen een visie op filmonderwijs en blijven ze achter op het voortgezet onderwijs qua deskundigheid en samenwerking (Copini et al., 2022).

Ook eerder onderzoek door Filmhub Midden maakt duidelijk dat er op basisscholen nauwelijks een visie is op filmeducatie, dat leerkrachten niet weten wat het behelst, dat ze er geen ruimte voor voelen en het als duur ervaren, dat ze digitale vaardigheden missen en dat er derhalve nog weinig sprake is van filmeducatie in de klas. Bovendien is er voor de onderbouw van het primair onderwijs niet of nauwelijks aanbod (Filmhub Midden, 2021a, 2021b).

3.1.5 Basisscholen en de 'kwaliteit' van cultuuronderwijs

Het monitoronderzoek naar cultuuronderwijs op basisscholen richt zich vaak op de veronderstelde voorwaarden voor 'goed' cultuuronderwijs. Dan gaat het om aspecten als visie en organisatie, gebruik van methoden en leerlijnen, samenhang tussen kunstvakken onderling en met andere vakken, deskundigheid van groeps- en vakleerkrachten, samenwerking met de omgeving en beoordeling van de culturele ontwikkeling van leerlingen. Deze voorwaarden zien we ook vaak terug in de subsidievoorwaarden van verschillende beleidsprogramma's en subsidie-regelingen. De veronderstelling is dat deze aspecten noodzakelijke voorwaarden zijn voor verankering van cultuuronderwijs in het curriculum en voor goed cultuuronderwijs. De vraag is of het bij al deze aspecten inderdaad om noodzakelijke, en zeker of het om voldoende randvoorwaarden gaat. Bij het monitoronderzoek kijkt men namelijk minder naar de praktijk van het cultuuronderwijs in de klas en naar de leerprestaties van leerlingen. De verschillende monitoronderzoeken bevragen hoofdzakelijk directeuren en ict'ers en veel minder leerkrachten, laat staan leerlingen.

Mogelijk zijn (ook) andere dan de hierboven genoemde voorwaarden mede van invloed op het cultuuronderwijs in de klas en op de leeropbrengsten bij leerlingen, bijvoorbeeld het onderwerp van de lessen, de opdracht/taak en de materialen (Kupers & Haakma, 2020; Rass, 2020; Warmer & Groenendijk, 2022, p. 28). Volgens de theorie van authentieke kunsteducatie is het bijvoorbeeld belangrijk dat de lesinhoud aansluit bij de leefwereld van de leerlingen buiten school, bij hun voorkennis en bij informele leerstrategieën (deels gebaseerd op samenwerkend leren en *peer education*) zoals die buiten school plaatsvinden (Groenendijk & Haanstra, 2016).

Dat er minder monitoronderzoek is naar de praktijk in de klas hangt deels samen met het feit dat de leeropbrengsten van cultuuronderwijs moeilijk te meten zijn, moeilijker dan bijvoorbeeld bij het reken- en taalonderwijs (Haanstra, 2016; Haanstra, 2018; Warmer & Groenendijk, 2022, p. 29). Weliswaar doen verschillende monitoronderzoeken uitspraken over competenties van leerlingen, maar die zijn gebaseerd op inschattingen en percepties van directeuren, ict'ers en leerkrachten. In hoeverre deze gepercipieerde effecten overeenkomen met de daadwerkelijke competenties is uit onderzoek niet bekend. De Peiling Kunstzinnige Oriëntatie uit 2015-2016 van de Inspectie van het Onderwijs (2017) is het enige recente onderzoek waarin landelijk opbrengsten zijn gemeten. Het was de eerste peiling van cultuuronderwijs in het primair onderwijs sinds het schooljaar 1996-1997. De belangrijkste conclusies van het onderzoek zijn:

- De tekenvaardigheid in fantasietekeningen is achteruitgegaan, als men uitgaat van dezelfde criteria als twintig jaar geleden.

- De kennis van muziek lijkt gedaald.
- De achtergrondkenmerken kunstbeoefening in de vrije tijd, leerervaringen in groep 7, verwacht brugklasniveau en leerlinggewicht hebben grote invloed op de kennistoets van de peiling.
- Verschillen in aanbod van cultuuronderwijs (tijd besteed aan kunstzinnige oriëntatie, inbedding, methodegebruik, scholing en activiteiten) maken nauwelijks uit voor het niveau waarop leerlingen de praktische opdrachten van de peiling maakten (voor de kleine groep voorhoedescholen was er wel een verschil; de leerlingen op deze scholen maakten de praktische opdrachten beter) (Inspectie van het Onderwijs, 2017; Warmer & Groenendijk, 2022, p. 33).

De Inspectie van het Onderwijs wil in het schooljaar 2024-2025 een nieuw peilingsonderzoek naar kunstzinnige oriëntatie uitvoeren. Ter voorbereiding voerden Haanstra et al. (2022) een reviewstudie uit naar beïnvloedbare factoren voor leerprestaties bij kunstzinnige oriëntatie. Ze noemen vijf clusters van beïnvloedbare factoren die bijdragen aan de kwaliteit van kunstonderwijs en daarmee aan betere leerprestaties:

- 1 Visie
 - 1a: Doelstellingen/gewenste effecten, verhouding tussen doelstellingen, draagvlak.
- 2 Proces/programma
 - 2a: Wat: leerplan/leerlijn, inhoud/thema's, methoden, opdrachten, materialen.
 - 2b: Hoe: werkvormen, didactiek, pedagogiek, groepering.
 - 2c: Beoordeling: evaluatie, toetsing/feedback, opbrengstgerichtheid.
- 3 Deskundigheid
 - 3a: Leerkrachten, vakleerkrachten, kunstenaars, professionalisering, cultuurcoördinator.
- 4 Randvoorwaarden
 - 4a: Onderwijstijd, financiën, faciliteiten, accommodatie, schoolorganisatie.
- 5 Samenwerking
 - 5a: Gebruik culturele omgeving, culturele instellingen, kunstenaars, co-teaching.

Van deze beïnvloedbare factoren is er in de bestudeerde onderzoeken de meeste aandacht voor het proces/programma, en daarbinnen vooral over het *wat* (inhoud, opdrachten, methoden, etc.) en het *hoe* (didactiek, pedagogiek, docentgedrag). Haanstra et al. (2022) adviseren dan ook om in de volgende peiling meer vragen over inhoud en didactiek te stellen en zo meer zicht te krijgen op deze belangrijke beïnvloedbare factoren.

Overigens zijn Haanstra et al. (2022), in navolging van de door hen bestudeerde reviewonderzoeken, kritisch over de omvang en de kwaliteit van het verzamelde onderzoek. Het betreft veelal beschrijvend of evaluatief onderzoek van een bepaald onderwijsprogramma of (samenwerkings-)project, waarbij het veelal gaat om kleinschalige kwalitatieve studies (vaak is de onderzochte groep één klas) en om gepercipieerde leeruitkomsten (meningen). Het onderzoek behelst weinig (quasi-)experimenteel onderzoek met controlegroepen dat effecten van bepaalde onderwijskenmerken kan aantonen. Zo stellen Haanstra et al. (2022) dat van de door hen verzamelde beïnvloedbare factoren en kwaliteitsindicatoren (nog) niet empirisch is aangetoond dat ze leerprestaties verhogen.

In de laatste tien jaar zijn er in Nederland verschillende, meestal kleinschalige empirische studies verschenen naar de praktijk van cultuuronderwijs, waarbij nadrukkelijk (ook) wordt gekeken naar de leerling en de (vak)leerkracht. Het betreft meestal onderzoek met als doel om de kwaliteit van cultuuronderwijs op zowel basisscholen als middelbare scholen te verbeteren, vaak resulterend in adviezen, richtlijnen, kaders, werkbare elementen of ‘tools’ voor scholen en (vak)leerkrachten.

Een belangrijke stimulans voor dit onderzoek zijn de sinds 2001 ingestelde lectoraten in het hbo, waarvan ook een aantal voor cultuuronderwijs in het funderend onderwijs. Aan de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten bestaat het lectoraat Kunsteducatie dat onderzoek doet naar onder meer authentieke kunsteducatie, *embodied learning*, interdisciplinariteit en de rol van kunsteducatie bij sociaal engagement (enkele voorbeelden zijn: Bremmer, 2015; Bremmer et al., 2022; Groenendijk et al., 2015; Heijnen, 2015; Heijnen & Bremmer, 2019; Heijnen et al., 2021; Hoekstra, 2018). Het aan het Kenniscentrum Kunst & Samenleving verbonden lectoraat Kunsteducatie van de Hanzehogeschool Groningen is een andere belangrijke producent van praktijkgericht onderzoek naar cultuuronderwijs. Men benadert hier kunsteducatie vanuit de huidige sociaal-maatschappelijke en culturele context, om zo beter aan te sluiten bij de leefwereld van de lerenden (voorbeelden zijn: Bisschop Boele, 2013; Dijk & Veenker, 2018; Haakma et al., 2020; Haakma et al., 2022; Hendriks et al., 2023). Art Education as Critical Tactis (AeCT) aan ArteZ is een derde lectoraat dat onderzoek doet naar cultuuronderwijs en onder meer uitgaat van de creativiteitstheorie (bijvoorbeeld Lutters, 2020). Sinds 2020 is er het lectoraat Muziek in Onderwijs aan de Hogeschool Leiden, gericht op het ontwikkelen van kennis en inzicht in de praktijk van het muziekonderwijs en het bevorderen van professionaliteit van (aankomende) leraren en lerarenteams in muziekonderwijs (Nieuwmeijer, 2023).

Naast onderzoek geïnitieerd vanuit de lectoraten en de daaraan verbonden kenniskringen zijn ook de beleidsprogramma's vanuit het Rijk in de afgelopen tien jaar een directe stimulans voor onderzoek naar de kwaliteit van cultuuronderwijs. Het door het ministerie van OCW, Fonds voor Cultuurparticipatie, VSBfonds en Fonds 21 gefinancierde meerjarige grootschalige onderzoeksproject Cultuur in de Spiegel aan de Rijksuniversiteit Groningen (in samenwerking met SLO) heeft geresulteerd in verschillende (promotie)onderzoeken die vanuit een cognitieve theorie van cultuuronderwijs onderzoek deden naar wat deze theorie over cultureel (zelf)bewustzijn in de praktijk betekent voor een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs (Copini, 2019; Konings, 2020; Van Dorsten, 2015). Ook organisaties die de beleidsprogramma's vanuit het Rijk of andere overheden uitvoeren, zijn vaak opdrachtgever van onderzoek, zoals Stichting Méér Muziek in de Klas of lokale en provinciale penvoerders van het programma CmK. De verschillende lectoraten zijn vaak de opdrachtnemer van zulk onderzoek (Hoekstra, 2020; Van Beilen & Hummel, 2022; Van Hoek, 2018), maar ook onderzoekers aan universiteiten, zoals bijvoorbeeld de Radboud Universiteit en de Universiteit Utrecht (Van Meerkerk, 2016, 2021; Van Meerkerk & Minnaert, 2023). Daarnaast zijn er onderzoeksbureaus en zelfstandige onderzoekers die zulk opdrachtonderzoek uitvoeren (Copini et al., 2022; Lefers et al., 2024; Van Diggele et al., 2024).

3.1.6 Scholen in het speciaal onderwijs

Over het algemeen kunnen we stellen dat er minder onderzoek wordt gedaan naar cultuuronderwijs in het speciaal onderwijs. Maar het heeft wel een plek in het monitoringsonderzoek in opdracht van OCW naar cultuuronderwijs in het primair onderwijs.

Uit monitoringsonderzoek blijkt dat het cultuuronderwijs op scholen in het speciaal onderwijs op bepaalde onderdelen afwijkt van dat op reguliere basisscholen. Het speelt in het (voortgezet) speciaal onderwijs een kleinere rol. Deze scholen hebben minder vaak een cultuurvisie en minder vaak een icc'er in dienst. Ook is het muziekonderwijs niet op hetzelfde niveau als in het reguliere basisonderwijs. (V)so-scholen maken minder gebruik van lesmethoden en werken minder samen met de culturele omgeving. Ze hebben wel vaker intern vakdocenten die voornamelijk voor tekenen en handvaardigheid worden ingezet. Verder maken (v)so-scholen vaker een geheel eigen programma voor culturele activiteiten in plaats van kant-en-klare trajecten van externe partijen te gebruiken. Ook verwijzen (v)so-scholen enthousiaste leerlingen vaker door naar culturele instellingen (Termorshuizen et al., 2023, pp. 56-59).

3.1.7 Pabo-opleidingen en aandacht voor cultuuronderwijs

Zoals bij alle vormen van onderwijs is ook bij cultuuronderwijs de kwaliteit in zeer belangrijke mate afhankelijk van de leerkracht. Hagenaars (2023) stelt dat scholen voor hun cultuuronderwijs in verhouding minder werken met leerlijnen en methoden, waardoor de individuele leerkracht nog bepalender is. Hoewel steeds meer basisscholen een vakleerkracht hebben of inhuren, geeft de groepsleerkracht het grootste deel van het cultuuronderwijs. De groepsleerkracht is opgeleid aan pabo-opleidingen.

In het studiejaar 2021–2022 kende Nederland 41 voltijd pabo's, 32 deeltijd en 7 duale opleidingen (Hagenaars, 2023, p. 20). In 2023 komt het aandeel verplichte studiepunten (ECTS) voor beeldende vorming, muziek, dans en drama gemiddeld uit op 13 ECTS (5,4%) van het pabo-curriculum. Dit kunnen studenten aanvullen met 19 ECTS aan keuzevakken en minoren, dus in totaal maximaal 32 ECTS (13,2%) van de studie. Het aanbod verschilt per pabo. Zo bieden een aantal opleidingen cultuurvakken in samenhang aan met andere vakken. Algemeen krijgen muziekvakken de meeste aandacht, gestimuleerd door de subsidieregeling Professionalisering Muziekonderwijs op pabo's. De pabocurricula geven geen uitsluitel of er in de afstudeerfase tijdens de stage aandacht is voor het leergebied kunstzinnige oriëntatie (Hagenaars, 2023).

Hagenaars (2023) constateert dat het onderwijsbeleid voor de lerarenopleidingen van de afgelopen decennia 'rampzalig' heeft uitgepakt voor het cultuuronderwijs op de pabo's, en daardoor indirect ook invloed heeft op (de kwaliteit van) het cultuuronderwijs op basisscholen. Waar vroeger elke pabostudent minimaal in één kunstvak, en vanaf 1983 in zelfs twee kunstvakken, examen moest doen, is dat vanaf 2005 niet meer verplicht. Naast rekenen en taal hoeven studenten 'slechts' een keuze te maken uit 'tenminste één ander leergebied of een deel daarvan'. Tegelijkertijd kregen paboscholen meer autonomie, waardoor er grotere verschillen zijn ontstaan in het aanbod voor cultuuronderwijs. Gevolg hiervan is dat de bagage en vaardigheden van startende leerkrachten sterk kan wisselen.

Sinds 2002 zijn er diverse regelingen geweest om het cultuuronderwijs op de pabo te stimuleren, zoals Cultuureducatie op pabo's (2002-2012), Professionalisering muziekonderwijs op pabo's (tot 2021) en Muziekopleiders Akkoord (2020). Hagedoorn ziet dat als bewijs dat het onderwijsbeleid van de laatste decennia negatief heeft uitgepakt voor het cultuuronderwijs op de pabo's (Hagedoorn, 2023). Ondanks deze maatregelen zijn groepsleerkrachten beperkt bekwaam in het geven van cultuuronderwijs. Volgens de *Monitor cultuureducatie primair onderwijs 2022-2023* krijgen maar weinig groepsleerkrachten het predicaat 'in grote mate deskundig' in de kunstvakken. Voor tekenen en handvaardigheid hebben ze de meeste deskundigheid. Voor onder meer erfgoed, dans en muziek ligt het gemiddelde tussen 'enige' en 'redelijke mate' bekwaamheid (Hagedoorn, 2024).

Voor de periode 2017-2022 heeft het ministerie van OCW via het Fonds voor Cultuurparticipatie geld beschikbaar gesteld aan pabo's om de professionele ontwikkeling van startende leraren in muziekonderwijs te bevorderen. De regeling Professionalisering muziekonderwijs pabo beoogt doel projecten te ondersteunen die kwalitatief goed muziekonderwijs op pabo's stimuleren en duurzaam verankeren. Deze projecten bestaan uit een samenwerking tussen pabo's, conservatoria en basisscholen. Tussen 2017 en 2019 zijn in totaal 29 projecten gehonoreerd. Het evaluatieonderzoek van Hoogeveen en Waaijer (2022) laat zien dat de impact van de regeling op de handelingsbekwaamheid van studenten moeilijk is vast te stellen. Wel is er door de regeling meer aandacht gekomen voor muziekonderwijs op de pabo. Meer studenten kiezen voor keuzeonderdelen muziek en er was een bescheiden vergroting van het aantal vakken en het aantal uren muziekonderwijs. Bovendien is er meer contact gekomen tussen pabo's en conservatoria en is expertise gedeeld. Ook over de samenwerking met basisscholen zijn pabo's positief. Maar er zijn ook nog stappen te maken: de kwaliteit van het aanbod kan nog beter en docenten maken zich zorgen over de duurzaamheid, omdat de facultatieve onderdelen ook makkelijk geschrapt kunnen worden. (Van den Berg et al., 2023; Hoogeveen & Waaijer, 2022, pp. 31-32).

Jansma (2020) constateert in zijn onderzoek over het bevoegdhedenstelsel dat leraren vinden dat in alle groepen van het primair, speciaal en praktijkonderwijs een groepsleerkracht voor de klas zou moeten staan en dat die in principe onderwijs moeten kunnen geven in alle vakken, met uitzondering van het bewegingsonderwijs en de kunstvakken. Zo vindt 74% van de groepsleerkrachten dat je beter een vakleerkracht kunt inzetten voor kunstzinnige oriëntatie. Voor het speciaal onderwijs vindt 83% dit. Leerkrachten in opleiding of die korter dan vijf jaar geleden hun opleiding hebben afgerond, zien een grotere rol voor vakleerkrachten weggelegd dan leerkrachten die meer dan vijf jaar geleden hun opleiding hebben afgerond (Jansma, 2020, pp. 14-22).

Onderzoek naar de pilot Slim Organiseren in Rotterdam, waar sinds 2022 ervaren (kunst)vakleerkrachten meedraaien in het schoolteam, laat zien dat hun inzet – rekening houdend met een aantal kritische succesfactoren – de leerervaring van leerlingen verrijkt en tegelijkertijd de werkdruk van groepsleerkrachten kan verlichten (Hijstek et al., 2024).

3.1.8 Vo-scholen – kerndoelen, CKV en examenvakken voor kunst en cultuur

Evenals voor het basisonderwijs zijn er voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs verplichte kerndoelen geformuleerd, waaronder vijf voor het leergebied kunst en cultuur. Het gaat hierbij om een brede oriëntatie op kunst en cultuur, waarbij de gemeenschappelijkheid en gelijkwaardigheid van de verschillende disciplines wordt benadrukt. Vaardigheden die centraal staan, zijn productie, receptie en reflectie. Ook deze kerndoelen zijn erg globaal en geven weinig richting aan het cultuuronderwijs (Lommertzen et al., 2023c, pp. 9-10).

Voor de examenprogramma's bovenbouw zijn er wettelijke eindtermen. CKV (en voorheen KCV op het gymnasium) is een verplicht schoolexamenvak voor alle leerlingen en alle scholen bieden dit dus aan, zowel op vmbo, havo als vwo. Sinds 2017-2018 is er een hernieuwd school-examenprogramma voor CKV, waarin scholen meer ruimte hebben voor de eigen invulling van het vak en er meer ruimte is gekomen voor de wensen en eigen kunstervaringen van de leerling. De verplichting voor leerlingen om minimaal zes (havo – 120 uur vakbesteding) of acht (vwo – 160 uur vakbesteding) culturele activiteiten te ondernemen, is daarmee vervallen. De vernieuwing zou moeten zorgen voor betere prestaties van leerlingen, excellent onderwijs en goede toerusting van leerlingen voor het vervolgonderwijs. Het vak wordt niet langer afgesloten met een voldoende of goed, maar met een cijfer dat meetelt in het combinatiecijfer (het gemiddelde van vakken waarvoor geen centraal eindexamen is).

Uit twee enquêtes onder docenten en één onder leerlingen blijkt dat docenten CKV met meer plezier geven dan voorheen, en dat leerlingen het nieuwe CKV-programma beter vinden (Marsman et al., 2019 en 2020). De docenten vinden dat het nieuwe examenprogramma CKV leerlingen mogelijkheden biedt om te leren kunst actief mee te maken (86% in 2019 en 96% in 2020) en om een cultureel groeiproces door te kunnen maken (87% in 2019 en 94% in 2020). Daarnaast vinden docenten dat leerlingen voldoende ruimte krijgen voor actieve betrokkenheid en inzet (88% in 2019 en 94% in 2020) en om relevante kennis en vaardigheden te kunnen toepassen (80% in 2019 en 92% in 2020). Van de leerlingen zegt 58% kennis te hebben gemaakt met nieuwe kunstdisciplines door CKV. Uit de *Monitor cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs 2022-2023* blijkt verder dat de meerderheid van de docenten (70%) zich zeer vrij voelt om invulling aan het vak te geven (Lommertzen et al., 2023c, pp. 32).

Naast CKV bieden veruit de meeste vo- scholen kunstvakken aan als keuzevak. In de bovenbouw havo/vwo bestaan kunstvakken 'oude stijl' (muziek, tekenen, handvaardigheid en textiele vormgeving) en kunstvakken 'nieuwe stijl' (kunst algemeen, kunst beeldende vorming, kunst muziek, kunst drama en kunst dans). Voor al deze kunstvakken zijn exameneisen geformuleerd. Eind 2022 heeft een werkgroep in opdracht van OCW advies uitgebracht om deze complexe vakkenstructuur te vereenvoudigen. Daarmee moet het voor scholen onder meer makkelijker worden om meer samenhang aan te brengen tussen cultuuronderwijs in onderbouw en de bovenbouw, een samenhang die momenteel op de meeste scholen ontbreekt (Van den Berg et al., 2023).

Sinds schooljaar 2016–2017 zijn de beroepsgerichte examenprogramma's in het vmbo vervangen door beroepsgerichte profielvakken, bestaande uit profielmodulen en keuzevakken. Hiermee kreeg het vmbo meer mogelijkheden om aandacht te besteden aan kunst en cultuur. Bij

deze vernieuwing kunnen scholen zelf bepalen welke keuzevakken ze willen aanbieden en hoeveel tijd ze hiervoor inroosteren. Dit bood scholen meer ruimte om aandacht aan cultuuronderwijs te besteden (Van Lanschot Hubrecht et al., 2017a, p. 352). Mede door deze nieuwe ontwikkelingen omvat cultuuronderwijs in het vmbo circa 800 uur, verdeeld over leerjaar drie en vier (Van Lanschot Hubrecht et al., 2015, p. 31).

3.1.9 Vo-scholen en de praktijk van hun cultuuronderwijs

Vo-scholen zijn verplicht om in de onder- en bovenbouw cultuuronderwijs te geven. Maar vanwege de globale kerndoelen en de bewust gecreëerde vrijheid voor het vak CKV verschilt de invulling sterk per school. De periodieke monitoronderzoeken van het cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs proberen de praktijk en de verschillen daarin te beschrijven. Hier presenteren we beknopt de belangrijkste bevindingen uit het monitorrapport van 2023 (Lommertzen et al., 2023c).

Organisatie van het cultuuronderwijs

- De meerderheid van de scholen heeft een visie op cultuuronderwijs. Wel is deze minder vaak en minder formeel vastgelegd dan in 2017. Mogelijk verklaringen hiervoor zijn verslachte aandacht voor cultuuronderwijs door de coronaperiode, de ervaren tijdsdruk op scholen en de recent toegenomen inzet op basisvaardigheden (zie ook Hagenaars, 2024).
- Er is 'in grote mate' draagvlak voor cultuuronderwijs bij 90% van de kunstvakdocenten, bij ruim de helft van de directie en bij ongeveer een vijfde van de andere vakdocenten. Bij de rest van deze groepen is voornamelijk 'in enige mate' draagvlak. Van helemaal geen draagvlak is nauwelijks sprake. Toch nemen directie en collega's de kunstvakken op een deel van de scholen niet altijd even serieus als andere vakken. Mogelijk daarmee samenhangend: kunstvakdocenten ervaren veel autonomie om hun onderwijs en eventuele scholingsbehoefte in te richten.
- Bijna de helft van de scholen heeft op de begroting een aparte post voor cultuuronderwijs. De meest voorkomende financieringsbronnen zijn de CJP Cultuurkaart (bij 80% van de scholen), ouderbijdragen (56%) en de lumpsum (54%). Krap een derde van de scholen gebruikt subsidie vanuit de gemeente, 23% vanuit het Rijk en 10% vanuit de provincie. Ruim een derde heeft middelen uit het s NPO ingezet voor het structureel vormgeven van cultuuronderwijs. Hiervan gebruikt ruim de helft deze middelen om bestaande activiteiten te verstevigen en 80% om (ook) nieuwe activiteiten te ontwikkelen. Een zorg bij de scholen is dat ze deze activiteiten niet kunnen handhaven als de NPO-subsidie stopt. Scholen hebben niet altijd structureel budget voor culturele activiteiten, waardoor docenten soms per activiteit budget moeten aanvragen bij hun directie.
- Op een vo-school werken gemiddeld zes kunstvakdocenten (inclusief docenten CKV). Hun uren zijn vaak niet toereikend om alle ideeën uit te voeren die ze hebben om hun vak goed vorm te geven. Docenten doen dit dan vaak in hun eigen tijd. Ongeveer twee derde van de scholen heeft een cultuurcoördinator; lager dan in 2017. Gemiddeld heeft deze 2,3 uren per week beschikbaar voor hun taken.
- De ruimten en faciliteiten voor het geven van cultuuronderwijs beoordelen scholen grotendeels met 'voldoende' of 'goed', met uitzondering van de ruimte voor dans/theater, die ze relatief vaak als 'slecht' beoordelen of zelfs helemaal afwezig is.

Aanbod van cultuuronderwijs

- 99% van de scholen biedt cultuuronderwijs aan in de onderbouw. Ze verzorgen dit aanbod, omdat ze het belangrijk vinden en het eenvoudigweg ook 'moet' vanwege de kerndoelen. De doelen van scholen variëren van leerlingen in aanraking brengen met kunst en cultuur tot het stimuleren van de persoonlijke ontwikkeling, en van het stimuleren van creatief denken tot identiteitsontwikkeling.
- De meeste scholen bieden cultuuronderwijs in afzonderlijke vakken aan. Bij 86% van de scholen gebeurt dat binnen CKV en bij 82% (ook) bij andere kunstvakken. Minder scholen doen dat in een samenhangend leergebied of als onderdeel van projecten. Zowel vmbo-, havo- als vwo-scholen bieden meer kunstvakken aan dan in 2017. In het eerste leerjaar gaat het hoofdzakelijk om beeldende vorming en in iets mindere mate om muziek. Drama en dans komen in het eerste leerjaar veel minder voor. Ook de keuzevakken in de onderbouw betreffen in de eerste plaats beeldende vorming, gevolgd door muziek en tekenen. Drama, en zeker dans, textiel en audiovisuele vorming bieden veel minder scholen aan als keuzevakken in de onderbouw.
- In de bovenbouw bieden scholen vaker eindexamenkunstvakken 'nieuwe stijl' aan dan kunstvakken 'oude stijl'. Meest aangeboden wordt kunst algemeen, gevolgd door kunst beeldende vorming. Van de vmbo-scholen biedt 62% de leerlingen de mogelijkheid eindexamen te doen in een kunstvak. Daarbij gaat het vooral om beeldend-tekenen en beeldend-handenarbeid, en veel minder om muziek, drama, audiovisuele vorming, textiele werkvormen en dans.
- Iets meer dan de helft van de vo-scholen biedt vakoverstijgende projecten/thema's aan. De mate waarin en de manier waarop verschilt sterk per school en blijkt ook sterk afhankelijk van het draagvlak dat docenten voelen en krijgen binnen een school. Vooral bij geschiedenis, maatschappijleer en moderne talen komt cultuuronderwijs terug, en in mindere mate bij aardrijkskunde, techniek en klassieke talen. Dit vakoverstijgend cultuuronderwijs bieden scholen significant minder vaak aan dan in 2017. Mogelijke verklaringen zijn de coronapandemie en het lerarentekort.
- Naast de afzonderlijke vakken bestaat het cultuuronderwijs uit culturele activiteiten op én buiten school. Dat komt voor bij 88% van de scholen. De meerderheid maakt hiervoor zelf het programma. Het jaarlijks ad hoc inkopen van losse activiteiten of het geven van opdrachten komt veel minder voor. Meer dan in 2017 proberen scholen bij het samenstellen van het programma aan te sluiten bij de voorkeuren en belangstelling van de leerlingen. 80% van de scholen benut hiervoor de CJP Cultuurkaart.
- Op minder dan de helft van de scholen is er samenhang tussen de culturele activiteiten of van een doorgaande leerlijn, zowel binnen als tussen de onder- en bovenbouw. In de bovenbouw is de meeste samenhang, mogelijk, doordat het kunstvak een examenonderdeel is. Wel is er sinds 2015 iets meer aandacht gekomen voor samenhang binnen cultuuronderwijs en lijkt er een langzame beweging van losstaande activiteiten naar een steeds samenhangender programma voor cultuuronderwijs (zie ook Van den Berg et al., 2023). Er is weinig tot geen aandacht voor een doorgaande leerlijn van het basis- naar het voortgezet onderwijs, en er is nauwelijks samenwerking met het vervolgonderwijs.

Deskundigheid

- Twee derde van de schoolleiders vindt hun docenten 'in grote mate' deskundig voor het verzorgen van cultuuronderwijs, en een derde 'in enige mate'. Er zijn bijna geen schoolleiders die hun docenten niet deskundig genoeg vinden. De docenten zijn competent qua vak-kennis en pedagogisch/didactische vaardigheden, en iets minder qua onderzoekvaardigheden en samenwerking met andere vakken.
- Structurele deskundigheidsbevordering voor cultuuronderwijs komt weinig voor.

Samenwerking met culturele omgeving

- De meeste scholen werken in de vormgeving van hun cultuuronderwijs samen met diverse culturele instellingen. Het meest met musea (85% van de scholen), theaters/theatergezelschappen (83%), centra voor kunst en cultuur (73%), bibliotheken, individuele kunstenaars en filmhuizen/bioscopen (60%). Ten opzichte van 2017 werken ze significant minder samen met mbo- en hbo-opleidingen kunst en cultuur. Bijna twee derde van de scholen werkt samen met een CmK-penvoerder. Ze zetten deze vooral in bij projecten en minder voor visie- en beleidsontwikkeling, ontwikkeling van lesprogramma's en reguliere lessen.
- Een ruime meerderheid van de scholen vindt dat de samenwerking met externe partners leidt tot beter onderwijs, zich uitend in meer kennis en vaardigheden bij leerlingen en docenten, meer samenhang in het onderwijs en in enige mate ook in beter doorlopende leerlijnen.

Evalueren en toetsen

- Een minderheid van de scholen (40%) evalueert het proces en de opbrengsten van cultuuronderwijs. Dan gaat het vooral om de inhoud en de organisatie van het onderwijs, en de waardering van de leerlingen. De competenties van de vakdocenten worden nauwelijks ge-evalueerd.
- Schoolleiders zijn gemiddeld tamelijk tevreden met het cultuuronderwijs binnen hun school. Zij beoordelen dit met gemiddeld een 6,8. Twee derde is van plan hun cultuuronderwijs te wijzigen, waarbij het meestal gaat om het ontwikkelen, verdiepen of vernieuwen van leerlijnen en om een duurzame samenwerking met de culturele omgeving.
- Leerlingen worden op verschillende manieren beoordeeld, maar een cijfer van de docent komt veruit het meest voor (bij 87% van de docenten). Ook mondelinge beoordelingen en portfolio's komen op ruim de helft van de scholen voor. De belangrijkste beoordelingscriteria zijn creativiteit en originaliteit van het eindproduct, het werkproces, de technische kwaliteit van het eindproduct en de werkhouding/inzet en motivatie. Technische/ambachtelijke vaardigheden zien meer docenten als criterium dan in 2017.
- Als positieve effecten van cultuuronderwijs op leerlingen noemen de meeste docenten meer plezier, meer verbeeldingskracht en originaliteit, meer kennis en vaardigheden in kunst en cultuur, een positiever zelfbeeld, een betere samenwerking, meer denkvaardigheden en meer betrokkenheid bij culturele activiteiten. Minst genoemd is een effect op de cultuurparticipatie in de vrije tijd.

Verankering cultuuronderwijs

- Volgens de in het monitoronderzoek gebruikte verankeringsmaat is 37% van de scholen een koploper in cultuuronderwijs, 48% een volger en 15% een achterblijver. Vergeleken met 2017 is de groep achterblijvers iets groter en de groep koplopers kleiner.

- Twee indicatoren van de verankeringsmaat wijken significant af met die van 2017: het aandeel scholen met een cultuurcoördinator en het aandeel scholen met een vastgelegde visie op cultuuronderwijs zijn beide kleiner geworden. Mogelijk dat de coronapandemie hier een rol speelt. .
- Het aantal leerlingen en de samenwerking met een Cmk-penvoerder hangen positief samen met het zijn van een voorloper in cultuuronderwijs. Andere achtergrondkenmerken als het schooltype, het al dan niet ontvangen van NPO-gelden, mate van stedelijkheid en de regio spelen nauwelijks een rol.

3.1.10 Vo-scholen en erfgoedonderwijs

Zoals al eerder beschreven besteedde in 2022 89% van de vo-scholen aandacht aan cultureel erfgoed (in 2017: 91%). Erfgoed heeft weliswaar geen eigen plaats in de kerndoelen en eindtermen, maar maakt wel impliciet deel uit van het curriculum. Zo behoren vragen rondom erfgoed (die zowel over het verleden als over het heden gaan) tot de kern van domein A (historische vaardigheden) van het vak geschiedenis. Ook kan het ingebed zijn in het schoolexamen CKV of bij een van de andere kunstvakken (Gelinck et al., 2017). Bij twee derde van de scholen komt cultureel erfgoed inderdaad aan bod als onderdeel van de kunstvakken en bij ruim de helft als onderdeel van geschiedenis en/of aardrijkskunde. In andere vakken of in vakoverstijgende projecten komt het bij veel minder scholen aan bod.

De drie belangrijkste manieren waarop leerlingen in aanraking komen met erfgoedonderwijs is het bezoeken van musea (95% van de scholen), het bezoeken van monumenten (70%) of door gebruik te maken van de cultuurhistorische omgeving van de school (62%). Scholen hebben minder aandacht voor immaterieel erfgoed, archeologie of het bezoeken van archieven (Kieft et al., 2017; Lommertzen et al., 2023c). Vanuit musea en erfgoedinstellingen is er veel aanbod voor het voortgezet onderwijs. Het aandeel musea en erfgoedinstellingen dat lessen aanbiedt voor het voortgezet onderwijs, is even groot als het aandeel dat dit doet voor het primair onderwijs. Wel is het aantal verzorgde lessen op het voortgezet onderwijs aanzienlijk lager (Schep et al., 2020).

Het SLO-rapport *Curriculumspiegel* (Gelinck et al., 2017) laat zien dat er de laatste tien jaar veel ontwikkelingen zijn rondom erfgoededucatie. Onderwerpen als de slavernij, Zwarte Piet, de Tweede Wereldoorlog, religie, roofkunst, (de)kolonialisme zijn onderwerpen die steeds gevoeliger liggen in een multiculturele samenleving en ook steeds meer publieke aandacht krijgen. Dat roept de vraag op hoe je als school met deze thema's moet of kunt omgaan (Gelinck et al., 2017)? Het is nog onduidelijk hoe deze thema's afzonderlijk aandacht krijgen in het onderwijs. In 2023 adviseerde de *Commissie Versterking kennis geschiedenis voormalig Nederlands-Indië* bijvoorbeeld dat kennis over de geschiedenis van Nederlands-Indië/Indonesië een plek verdient in het curriculum. Ze adviseerde dit op te nemen in de kerndoelen, de eindtermen en het burgerschapsonderwijs in het mbo, en om de samenwerking rondom dit thema met musea, archieven en erfgoedinstellingen te stimuleren (Commissie Versterking kennis geschiedenis voormalig Nederlands-Indië, 2023).

Binnen het aanbod van erfgoedinstellingen is een verschuiving te zien van 'waardering krijgen voor aspecten van erfgoed' naar een meer 'kritisch onderzoek' ervan. Zo laat het *Trendrapport*

Museum- en erfgoededucatie 2019 zien dat de primaire doelstelling van deze instellingen ten opzichte van 2007 is verschoven van 'kennis over de collectie' naar zelf actief bezig zijn om ervaringen op te doen met erfgoed en hieraan betekenis te geven (Schip et al., 2020). Het onderzoek en de methodiek 'emotienetwerken' van lector Hester Dibbits (2020) is daar een voorbeeld van. Deze methodiek ziet erfgoed niet als iets dat vastligt, maar als onderdeel van een proces en iets wat mensen in een voortdurende dialoog bepalen (Dibbits, 2020). Ook ander onderzoek betoogt dat erfgoedonderwijs dat enkel en alleen gericht is op het waarderen van erfgoed niet meer van deze tijd is (Vroemen, 2018).

3.1.11 Vo-scholen en stimuleringsprogramma's voor cultuuronderwijs

Net als basisscholen kunnen ook vo-scholen gebruik maken van speciale stimuleringsprogramma's en regelingen voor cultuuronderwijs. Vanuit het Rijk gaat het om de volgende programma's en regelingen:

- De matchingsregeling *Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK)*: de rijksoverheid, provincies en gemeenten investeren gezamenlijk in het bevorderen van de kwaliteit van cultuuronderwijs in het po en sinds 2021 ook in het vo door het stimuleren van samenwerking tussen scholen en culturele partners.
- *Regelingen Cultuureducatie in het vmbo, vso, praktijkonderwijs en mbo*: subsidie voor het ontwikkelen, versterken en verankeren van cultuuronderwijs in die onderwijssectoren.
- *Cultuurkaart VO*: voor alle vo-leerlingen is een kaart met budget beschikbaar en waarmee ze korting krijgen op culturele activiteiten. Aan scholen is gevraagd om dit budget uit eigen middelen aan te vullen.
- *Impuls Filmeducatie*: subsidie van filmfestivals of filmbijeenkomsten voor leerlingen in het po en vo (niet geëvalueerd).
- *Beleidsregel dans en muziek (DAMU)*: licenties voor po- en vo-scholen om af te wijken van lestijden voor leerlingen die vooropleidingen volgen en vergoeding van reiskosten.
- *De regeling cultuurprofiel scholen*: deze is in 2004 ingezet in het vo en heeft in 2007 een vervolg gekregen in de vereniging CultuurProfielScholen (VCPS) voor het vo, en later ook het po.

Naast deze op cultuuronderwijs gerichte programma's en regelingen zijn er vanuit het Rijk programma's voor andere domeinen die scholen in de praktijk ook inzetten voor hun cultuuronderwijs. Een recent voorbeeld zijn de NPO-middelen voor het wegwerken van leerachterstanden na de coronapandemie (Van den Berg et al., 2023). Naast deze landelijke regelingen zijn er soms programma's en regelingen van provincies of gemeenten.

Welke invloed hebben de programma's en regelingen op de praktijk van cultuuronderwijs op vo-scholen? Voor het beantwoorden van deze vraag baseren we ons weer op het rapport *Resultaten van 10 jaar cultuureducatiebeleid*, waarin is gekeken naar de beschikbare onderzoeken naar deze programma's en regelingen (Van den Berg et al., 2023). We presenteren hieronder weer grotendeels letterlijk de bevindingen uit dit rapport per programma/regeling.

Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK)

Sinds de tweede periode CmK is het programma uitgebreid naar het voortgezet onderwijs, maar het is geen verplichte doelgroep. 29 van de 44 penvoerders hadden in hun plannen voor

de derde periode aangegeven zich ook te richten op het voortgezet onderwijs (Nijboer et al., 2022). Onderzoek uit 2023 naar CmK in opdracht van het Fonds voor Cultuurparticipatie laat zien dat het bereik van het programma op vo-scholen achterblijft bij dat op basisscholen (Lommertzen et al., 2023a). Uit de *Monitor Cultuureducatie voortgezet onderwijs 2022-2023* blijkt dat in het schooljaar 2022-2023 zo'n 46% van de scholen samenwerkte met een penvoerder (Lommertzen et al., 2023c). Overigens is hierbij niet duidelijk of die samenwerking ook tot stand is gekomen in het kader van de CmK-regeling. Vo-scholen die samenwerken met CmK-penvoerders behoren significant vaker tot voorloperscholen in cultuuronderwijs. Ze hebben vaker een cultuurcoördinator, structureel overleg met ander scholen, een vastgelegde visie en betere accommodaties (Lommertzen et al., 2023c).

Regelingen Cultuureducatie in het vmbo, vso, praktijkonderwijs en mbo

Tussen 2014 en 2018 bestond de deelregeling stimulering cultuureducatie in het vmbo, waarbij culturele instellingen en scholen subsidie konden aanvragen voor het ontwikkelen en uitvoeren van activiteiten voor cultuureducatie in het vmbo. FCP en het Cultuurfonds financierden deze regeling. Het doel was meer culturele ontwikkeling voor leerlingen die nauwelijks met kunst en cultuur in contact komen, door innovatieve cultuureducatieve activiteiten, doorlopende leerlijnen en een betere samenwerking tussen scholen en culturele instellingen. (Hoogeveen et al., 2023; Van Lanschot Hubrecht et al., 2017a, p. 358; Van Lanschot Hubrecht et al., 2017b, p. 30). Deze regeling is na 2018 verlengd en uitgebreid naar het vso, praktijkonderwijs en mbo.

Beekhoven et al. (2015) evalueerden de deelregeling voor het vmbo via interviews met culturele instellingen. Tussen 2013 en 2014 maakte één op de zes vmbo-scholen gebruik van de regeling. Hierdoor hebben veel leerlingen gedurende één of twee jaar actief kunnen deelnemen aan een veelheid van kunstzinnige en culturele activiteiten en kennisgemaakt met zeer uiteenlopende kunst- en cultuurdisciplines. Door het succes werd deze regeling in 2018 verlengd en bovendien uitgebreid naar vso en praktijkonderwijs (Regeling cultuureducatie in het vmbo, vso en pro) en mbo (Regeling cultuureducatie mbo). In 2024 is er een tussentijdse evaluatie uitgevoerd, waarin is gekeken naar de bekendheid van de regeling, drempels om een aanvraag te doen en redenen om een aanvraag te doen. Hieruit blijkt dat culturele instellingen bekender zijn met de regeling dan onderwijsinstellingen. De belangrijkste reden om de regeling aan te vragen is het initiëren of intensiveren van samenwerkingen, gevolgd door het verbreden van de horizon van studenten. Redenen om niet aan te vragen zijn een hoge werkdruk, lerarentekort, personeelsverloop en geen gebrek aan geld hebben (Hoogeveen et al., 2023).

Cultuurkaart VO

De CJP Cultuurkaart is in 2008 ingevoerd. Het budget op deze kaart is klassikaal of door leerlingen individueel te besteden aan culturele activiteiten. Bij de start was de cultuurkaart meteen een groot succes: 939.958 vo-leerlingen hadden in 2008 een CJP Cultuurkaart. Toen de Rijksbijdrage in 2012 werd gekort, daalde dit naar 553.489 vo-leerlingen. De laatste jaren is het aantal leerlingen weer toegenomen en redelijk stabiel. In 2021 hadden 713.665 vo-leerlingen een CJP Cultuurkaart (van de bijna één miljoen leerlingen in het vo) (Van den Berg et al., 2023).

Beleidsregel dans en muziek (DAMU)

De beleidsregel verstrekking DAMU-licentie voortgezet onderwijs is bedoeld voor leerlingen die een reële kans hebben om door te stromen naar een dans- of muziekoopleiding in het hbo. De maatregel geeft vo-scholen de mogelijkheid om voor DAMU-leerlingen af te wijken van enkele bepalingen uit de wet en daarmee hun studielast te verminderen. Hierbij kan het gaan om afwijken van voorschriften voor onderwijstijd, de invulling van vakken en de mogelijkheid van een gespreid examen. Ouders en verzorgers van DAMU-leerlingen kunnen daarnaast een reiskostenvergoeding aanvragen om financiële barrières weg te nemen. Beide regelingen hebben als doel om de toestroom van jonge dans- en muzikalenten te verhogen.

Uit de evaluatie door Oberon (Oomens et al., 2018) blijkt dat in het schooljaar 2017/2018 twaalf vo-scholen een DAMU-licentie hebben, met in totaal 853 DAMU-leerlingen. De mate waarin deze scholen gebruikmaken van de mogelijkheid om leerlingen gespreid examen te laten doen, verschilt. Er zijn scholen waarbij nagenoeg alle leerlingen een gespreid examen doen, maar ook scholen waarbij geen enkele leerling hiervan gebruikmaakt. Genoemde succesfactoren zijn de samenwerking tussen de vo-school en de hogeschool, de reiskostenvergoeding, de flexibiliteit van de school en de begeleiding van DAMU-leerlingen.

Een deel van de DAMU-scholen en de hogescholen zou graag nog iets ruimere mogelijkheden zien. Volgens deze scholen is extra bekostiging wenselijk, omdat het realiseren van maatwerk en het bieden van individuele begeleiding aan DAMU-leerlingen veel tijd kost. Daarnaast is het lesrooster volgens leerlingen en ouders niet optimaal, met overlap tussen reguliere schoolvakken en dans- of muzieklessen en veel tussenuren. Andere knelpunten zijn: de beperking tot dans en muziek, de positie van vmbo-leerlingen, beperkte mogelijkheden voor vrijstellingen, informatievoorziening en de toekenning van de licentie aan vo-vestigingen. Alle betrokken partijen vinden de reiskostenvergoeding voor ouders met een laag inkomen 'goed', omdat deze de vooropleidingstrajecten in combinatie met de hoge reiskosten anders niet kunnen betalen. Maar ze noemen ook een aantal knelpunten: de inkomensgrens, de hoogte van de vergoeding, de reisafstand, de ijkdatum en de aanvraagdatum (Van den Berg et al., 2023).

Impuls filmeducatie

In het voortgezet onderwijs zien we de afgelopen jaren, mede door stimuleringsregelingen, aandacht voor filmonderwijs. Onderzoek van Copini et al. (2022) laat zien dat slechts 2% van de scholen niets wil met filmonderwijs. Toch heeft dit lang nog niet overal een vanzelfsprekende plek en is er nauwelijks visievorming. Wel is er in het voortgezet onderwijs meer aandacht voor film dan in het basisonderwijs en scoort het op verankering in visie, programma, deskundigheid en samenwerking hoger. Vo-scholen zetten film voornamelijk in om over en door film te leren en als reflectiemiddel. Ook onderzoek van Filmhub Midden toont aan dat er in het voortgezet onderwijs weliswaar meer aandacht is voor filmeducatie, maar dat een visie op filmeducatie vaak ontbreekt en het vooral gedragen wordt door individuele vakdocenten kunst (Filmhub Midden, 2021b).

Regeling cultuurprofiel scholen

In 2004 startte het ministerie van OCW de Regeling cultuurprofiel scholen. In 2007 is de Vereniging CultuurProfielScholen (VCPS) opgericht. Op cultuurprofiel scholen staan kunst en cultuur prominent op het rooster, worden diverse kunst disciplines aangeboden en sluiten

kunstvakken zoveel mogelijk aan bij andere vakken. Het curriculum vullen ze daarnaast stevig aan met buitenschoolse activiteiten. (Schievels et al., 2022). In 2022 waren er in Nederland 53 vo-scholen officieel geregistreerd als CultuurProfielSchool VO. Sinds 2012 (toen 43 cultuurprofielscholen) zijn er relatief weinig scholen bijgekomen, mogelijk door de verhoging van de contributie die scholen aan VCPS moeten betalen. De laatste jaren is er wel weer een lichte stijging te zien. Sinds 2016 kunnen ook basisscholen lid worden van de VCPS. In 2018 ging het om 10 po-scholen, waarna dit aantal is gegroeid tot 21 in 2022 (Van den Berg et al., 2023).

3.1.12 Voortgezet speciaal onderwijs

In het monitoronderzoek naar cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs is apart aandacht voor het voortgezet speciaal onderwijs. Daarbij maken de onderzoekers onderscheid tussen de verschillende uitstroomprofielen (Vervolgonderwijs, Arbeidsmarkt en Dagbesteding). Op een groot aantal indicatoren is er eenzelfde beeld als bij het reguliere voortgezet onderwijs. De enkele verschillen die het monitoronderzoek ziet, beschrijven we hier (Lommertzen, 2023c, pp. 83-102):

- Vso-scholen zetten de CJP Cultuurkaart en ouderbijdragen veel minder vaak in als financieringsbron voor cultuuronderwijs dan vo-scholen. 19% van de vso-scholen gebruikt de CJP Cultuurkaart tegenover 80% van de vo-scholen. Bij de ouderbijdragen is dit 14% tegenover 56%. Gebruik van de lumpsum is ongeveer gelijk bij vso- en vo-scholen.
- In het vso is er minder aanbod van cultuuronderwijs dan in het vo. Dat geldt vooral voor het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt (bij 26% van de scholen komt het niet aan de orde), en zeker voor het uitstroomprofiel Dagbesteding (bij 45% komt het niet aan de orde).
- Vso-scholen lijken iets minder samen te werken met culturele instellingen. Terwijl bijvoorbeeld 85% van de vo-scholen samenwerkt met musea, ligt dit aandeel bij vso-scholen op 65%. Deze ongelijke verhouding zien we ook terug bij de meeste andere externe culturele partners. Alleen voor de samenwerking met individuele kunstenaars, centra voor kunst en cultuur en muziekscholen is het aandeel ongeveer gelijk.
- Op het vso lijkt er meer aandacht te zijn voor deskundigheidsbevordering van docenten.
- Evaluatie van het eigen cultuuronderwijs lijkt iets meer voor te komen op vso-scholen.

3.1.13 Middelbaar beroepsonderwijs (mbo)

In de Wet Educatie en beroepsonderwijs (WEB) uit 1996 is de drievoudige kwalificatieplicht van mbo-studenten vastgelegd. Ze moeten zich kwalificeren voor uitoefening van een beroep, doorstroom naar ander onderwijs en deelname aan de maatschappij. Net als in het vmbo is de beroepsgerichte kwalificatiestructuur herzien in een basisdeel, een profieldeel en een keuzedeel. Van de keuzedelen, bedoeld als verbreding en verdieping van de opleiding, zijn er verschillende kunstgerelateerd (art & design, artwork en dessins, fotografie). Leerlingen mogen zelf invulling geven aan deze keuzedelen en kunnen daar sinds 2015 de MBO Cultuurkaart voor gebruiken (Den Boer & Leest, 2021; Van Lanschot Hubrecht et al., 2017a, p. 358).

In 2022 deed LKCA onderzoek naar cultuur op school (en in de vrije tijd) onder 536 mbo-studenten. Dit onderzoek ging vooraf aan de pilot 'MBO Cultuurkaart met budget'. Driekwart van de studenten had in het afgelopen jaar geen culturele activiteit vanuit school gedaan. Bij de

25% die dat wel had gedaan, ging het vooral om het maken van foto's en films (40%) of het schrijven van gedichten of verhalen (20%). Ruim twee derde van de bevroagde studenten zou graag zien dat de school meer culturele activiteiten zou organiseren en zou daarin ook meer inspraak willen (Braam, 2024).

Ruim driekwart van de studenten maakte in de vrije tijd foto's en films. Iets minder dan de helft schreef (verhalen of gedichten), zong of speelde een muziekinstrument. Respondenten ouder dan 21 jaar ondernamen significant meer verschillende activiteiten dan jongere respondenten. Het buitenschoolse aanbod sloot over het algemeen aan bij hun behoefte; bij 25% was dat niet het geval. Ook doet een kleine 40% liever iets anders dan cultuur in de vrije tijd. Dremfels die ze ervaren, zijn tijdgebrek (40%) of de kosten (35%) (Braam, 2024).

MBO Cultuurkaart

De MBO Cultuurkaart geeft mbo-studenten korting op bezoek aan culturele instellingen. Het doel van deze kaart is om dergelijk bezoek te stimuleren en om de aansluiting tussen mbo-onderwijs en de culturele instellingen te verbeteren. Vanaf 2022 ondersteunt het ministerie van OCW in een pilot de MBO Cultuurkaart ook met budget. Hiermee is er per student € 10,50 beschikbaar, waarmee docenten aanbod van culturele organisaties in hun lessen kunnen integreren. De school bepaalt voor welk vak ze culturele activiteiten inkopen en hoe ze willen deelnemen aan de Cultuurkaart. De school moet dan wel het bedrag matchen tot € 21,-. Wil of kan de school zelf geen € 10,50 per student inleggen, dan stelt OCW per student een bedrag van € 5,25 beschikbaar om zelf aan individuele activiteiten te besteden (Hoogeveen et al., 2023).

Berenschot heeft de MBO Cultuurkaart in 2019 geëvalueerd (Vinkenburg et al., 2019). Sinds de start van de MBO Cultuurkaart in 2016 neemt het aantal aangemelde studenten toe. Maar het aantal *geactiveerde* kaarten nam de laatste jaren af van 40% in 2016 naar 18% in 2019. Dankzij de MBO Cultuurkaart komen mbo-studenten vaker in aanraking met verschillende kunstvormen en worden ze gestimuleerd om meer culturele instellingen te bezoeken. Studenten hebben over het algemeen een positief gevoel aan de culturele activiteit overgehouden. Toch concludeerden de Berenschot-onderzoekers dat de toegevoegde waarde van de MBO Cultuurkaart in de huidige vorm relatief beperkt is, omdat er in het mbo weinig culturele activiteiten plaatsvinden en culturele ontwikkeling geen vaste plek heeft in het curriculum. Studenten gebruiken het vooral als een kortingskaart in de vrije tijd. Het bezoek met school aan culturele activiteiten ligt veel lager. De onderzoekers beargumenteren dat de impact van de kaart kan groeien wanneer scholen meer aandacht besteden aan het verspreiden van kennis over de kaart, culturele ontwikkeling een plek krijgt in het curriculum en er budget op de kaart komt.

Sinds 2022 staat er als pilot dus budget op de MBO Cultuurkaart. Uit monitor- en evaluatieonderzoek in opdracht van het ministerie van OCW blijkt dat in 2024 een ruime meerderheid van de mbo-instellingen (78%) meedoet met de MBO Cultuurkaart. Samen hebben deze mbo-instellingen voor ruim 263 duizend mbo-studenten (55%) cultuurbudget vrijgemaakt en aangevraagd. Veruit de meeste mbo-instellingen kozen voor de collectieve kaart (voor het ondernemen van culturele activiteiten in schoolverband) en slechts enkele voor de MBO Cultuurkaart met individueel budget. Dankzij het cultuurkaartbudget is het totale budget dat een school beschikbaar heeft voor kunst en cultuur toegenomen en wordt het budget ingezet voor culturele activiteiten die niet eerder op het programma stonden. Tevens is er meer en beter passend

cultureel aanbod voor mbo-studenten (ontwikkeld) en is er meer samenwerking tussen culturele aanbieders en mbo-instellingen. Culturele instellingen lijken zich door de MBO Cultuurkaart meer bewust te zijn van het mbo als potentiële doelgroep. Het onderzoek concludeert dan ook dat de pilot een positieve impuls heeft gegeven aan kunst en cultuur voor het mbo, waarbij het cultuurkaartbudget een van de belangrijkste redenen voor mbo-instellingen is om aan de MBO Cultuurkaart mee te doen. Wel is er meer tijd nodig om culturele activiteiten in het mbo-onderwijs structureel te integreren. De onderzoekers adviseren dan ook de pilot met de MBO Cultuurkaart met budget voort te zetten in een structurele regeling (Lommertzen et al., 2024).

Cultuureducatie met Kwaliteit in het mbo

Sinds de derde periode van CmK (2021-2024) richt dit programma zich voor het eerst ook op het mbo. In de plannen voor deze periode kwam bij 14 van de 44 penvoerders het mbo aanbod, waarmee ze 23 mbo-scholen wilden bereiken (Nijboer et al., 2022). In hoeverre de plannen zijn gerealiseerd en wat de gevolgen waren voor het cultuuronderwijs op deze scholen is nog geen onderwerp van onderzoek geweest.

Burgerschapsonderwijs

Cultuuronderwijs kan bijdragen aan burgerschapsonderwijs, iets waaraan ook het mbo aandacht moet besteden. Voor scholen blijkt het lastig dit goed te integreren (Den Boer & Leest, 2021, p. 1). In 2021 is de meerderheid van de bevraagde coördinatoren burgerschapsonderwijs geen voorstander van het opnemen van kunst en cultuur in kwalificatie-eisen. Ze zien kunst en cultuur vooral als vehikel voor het behandelen van maatschappelijke thema's en niet als zelfstandig thema. Maar er zijn ook voorstanders die benadrukken dat het vormende aspect van kunst en cultuur van wezenlijk belang is (Braam, 2023; Den Boer & Leest, 2021, p. 15). Ook in 2023 zien we dat nog maar weinig scholen kunst en cultuur in hun centrale visie en missie hebben opgenomen. Wel vinden bestuurders en cultuurcoördinatoren van mbo-opleidingen dat kunst en cultuur bij de algemene vormende opdracht horen en dat het belangrijk is dat studenten hiermee in aanraking komen (Braam, 2023).

3.2 Buitenschools aanbod

In deze paragraaf beschrijven we het onderzoek naar aanbieders van buitenschoolse cultuurbeoefening. Hierbij gaat het om kunsteducatieve instellingen (zoals centra voor de kunsten, muziek-/theater-/dansscholen), individuele zelfstandige aanbieders als kunstdocenten en artistiek begeleiders, amateurkunst- en erfgoedverenigingen en culturele instellingen en gezelschappen (zoals musea en muziek-, theater- of dansgezelschappen). Overigens hebben deze aanbieders vaak ook aanbod voor en soms ook op scholen. Ze zijn sinds het beleidsprogramma Cultuur en School (1997-2012) zelfs steeds meer aanbod gaan maken voor scholen. We zagen hierboven al dat in 2022-2023 bijna alle basis- en vo-scholen in meer of mindere mate samenwerken met kunstdocenten, artistiek begeleiders en culturele instellingen in de omgeving van de school (Lommertzen et al., 2023c; Termorshuizen et al., 2023). We gaan nu in op al deze partijen.

3.2.1 Kunsteducatieve instellingen

Aantal kunsteducatie-instellingen en -bedrijven

De enige bron voor het aantal instellingen en bedrijven met kunsteducatie-aanbod in Nederland is de Kamer van Koophandel. Veel van deze bedrijven, inclusief zelfstandigen, staan ingeschreven onder de bedrijfstak 'Cultureel onderwijs' (sbi code 85.52), die is onderverdeeld in de bedrijfstakken 'Dansscholen' (sbi code 85.521) en 'Kunstzinnige vorming amateurs' (sbi code 85.522). In 2022 ging het om iets meer dan 14.700 instellingen en bedrijven, een verdriedubbing van het aantal in 2007, toen het om minder dan 5.000 bedrijven ging, een gemiddelde jaarlijkse groei van ruim 9% (CBS, 2022c). Overigens kent de gehele culturele en creatieve sector een groeiend aantal instellingen en bedrijven (Vinken et al., 2023).

Overigens is dit aantal een minimum, want er zijn ook instellingen en bedrijven die staan ingeschreven onder andere bedrijfstakken (in het bijzonder Scheppende kunsten en Podiumkunsten), maar die (deels) ook cultureel onderwijs verzorgen. Het CBS-rapport *Onderzoek Kunst- en Cultuureducatie* uit 2022 becijfert op basis van data uit 2016 en 2018/2019 dat er in die periode in de culturele en creatieve sector ongeveer 66.000 bedrijven (inclusief zelfstandigen) actief waren, waarvan 25.000 die aan cultuureducatie doen, 8.000 aan het begeleiden van amateurgezelschappen en 15.000 aan ondersteuning en advisering. Veel van deze bedrijven houden zich bezig met twee of zelfs drie van deze activiteiten, waardoor er overlap tussen deze groepen is. In totaal waren over de jaren 2016 en 2018/2019 gemiddeld 27.000 instellingen en bedrijven actief met een of meer vormen van cultuureducatie.

De verdeling van deze bedrijven en instellingen is niet gelijk verdeeld over het land (CBS, 2022c). Het aanbod is het grootst in Zuid- en Noord-Holland, en het laagst in Zeeland en Flevoland. Omgerekend naar het aantal inwoners is wel een evenwichtige spreiding, met zo'n 6-8 kunsteducatie-instellingen en -bedrijven per 10.000 inwoners. Alleen in Zeeland is dat maar 4 (CBS, 2022c).

Aandeel zelfstandigen versus aandeel organisaties met werknemers

De sterke groei komt vooral op het conto van zelfstandigen. Begin 2007 was 86% van de bedrijven een zelfstandige, begin 2012 ging het om 89,3%, begin 2017 om 92,2% en begin 2022 om 94,6%. Logischerwijs is het aandeel grotere bedrijven (drie werknemers of meer) in de loop der jaren afgenomen.

Deze trend is deels te verklaren door de toenemende flexibilisering van de arbeidsmarkt, waarbij mensen eerst in dienst waren als werknemer van een bedrijf of instelling en vervolgens verder zijn gegaan als zelfstandige (CBS, 2022b). In hun rapport *Verkenning arbeidsmarkt cultuursector* concludeerden de Sociaal-Economische Raad (SER) en de Raad voor Cultuur destijds ook al dat er vooral binnen cultuureducatie een verschuiving van arbeid in loondienst naar zelfstandige beroepsuitoefening gaande was. Ook gemeentelijke bezuinigingen worden vaak als oorzaak aangewezen. Deze ontwikkeling is ook terug te zien bij orkesten en koren (SER & Raad voor Cultuur, 2016, p. 11).

De afname van het aantal instellingen en bedrijven met meer werknemers weerspiegelt zich ook in het aantal kunsteducatie-instellingen dat lid is van de brancheorganisatie

Cultuurconnectie. De leden zijn veelal door gemeenten gesubsidieerde centra voor de kunsten en muziekscholen. Het aantal bij Cultuurconnectie aangesloten centra voor de kunsten en muziekscholen is teruggelopen van 237 in 2003 tot 121 in 2017 (Van Eijck & Bisschop Boele, 2018, p. 10). Instellingen hielden op te bestaan, fuseerden of zegden hun lidmaatschap op (Van den Broek & Gieles, 2018, p. 76). Als verklaring verwijzen de SER en de Raad voor Cultuur op de 250 miljoen euro die gemeenten in de periode 2011-2014 gezamenlijk bezuinigden op cultuur. Kanttekening is wel dat er grote gemeentelijke verschillen zijn (SER & Raad voor Cultuur, 2016, p. 11).

Aanbod van kunsteducatieve instellingen

Bij de 25.000 bedrijven die aan scholing in cultuureducatie doen, is muziek de meest aangeboden kunstdiscipline. Bijna de helft van de bedrijven bood dit in de jaren 2016 en 2018/2019 aan. Daarbij is het aandeel instrumentale muziek ongeveer twee keer zo groot als het aandeel vocale muziek. Scholing in beeldende kunst is goed voor ongeveer een kwart van de bedrijven, 14-16% betreft scholing in theater en toneel, en 11-13% dans en ballet. In andere kunstvormen verzorgen deze bedrijven veel minder scholing (CBS, 2022c).

Bij de 8.000 bedrijven die amateurkunstgezelschappen begeleiden, is ruim een derde actief voor koren of vocaal ensembles. Het gaat hierbij ongetwijfeld bijna alleen om zelfstandigen. Verder is 25% actief voor orkesten en muzikale gezelschappen. Theatergezelschappen (17%), HaFaBra (16%) en musicalgezelschappen (10%) zijn de derde, vierde en vijfde grootste groepen die deze bedrijven bedienen (CBS, 2022c).

De 15.000 bedrijven en instellingen die ondersteunende en adviserende diensten leveren voor cultuureducatie zijn vooral actief voor het onderwijs. In 2018/2019 was 38% actief voor leraren en 35% voor scholen. Ook culturele instellingen bedienen ze veel (33%), evenals amateurkunstverenigingen (32%). Ten opzichte van 2016 lijkt er een toename te zijn in ondersteuning en advisering van het onderwijs en van culturele instellingen (CBS, 2022c).

Gesubsidieerde centra voor de kunsten

Zoals hierboven beschreven is het aandeel en het aantal bedrijven met meer werknemers fors is teruggelopen de laatste vijftien jaar. Deze ontwikkeling, en de oorzaken en de gevolgen daarvan, zijn nog nauwelijks uitgebreid onderzocht. De enkele publicaties gaan beknopt in op hoe de kunstencentra in veel gemeenten zwaar onder druk staan, hoe ze hiermee omgaan of zich ertoe moeten gaan verhouden, en hoe ze het meest van waarde voor de samenleving kunnen zijn (en dan een waarde die een markt van zelfstandigen niet of nauwelijks kan creëren). Daarbij wijzen onderzoekers op een veranderende vraag vanuit de samenleving, zoals een teruglopende leerlingaantal, omdat het aanbod en de aanpak van de docenten niet meer zou aansluiten bij de vraag dan wel omdat er meer, goedkopere of betere concurrentie is van particuliere aanbieders. Daarnaast is de vraag vanuit de overheid veranderd. Deze ziet kunsteducatie niet langer als publieke taak of vraagt steeds meer om aanbod voor het onderwijs en het sociaal domein, ten koste van aanbod voor de vrije tijd.

Deze veranderende vragen vanuit samenleving en overheid resulteerden de afgelopen tien jaar in verschillende scenario's voor kunstencentra: een faillissement, een doorstart als een coöperatieve vereniging van zzp'ers (voormalige docenten in loondienst), doorgaan als

kunstencentrum met meer ondernemerschap en flexibiliteit, of de transitie naar een netwerkorganisatie die zich richt op het verbinden en bemiddelen tussen vraag en aanbod en het promoten van cultuureducatie. Duidelijk is dat kunstencentra zich de afgelopen twee decennia in een 'identiteitscrisis' bevonden, waarbij ze voortdurend bezig zijn om nieuwe richtingen en profielen te kiezen en steeds hun publieke waarde proberen te verdedigen (Ensink & Neele, 2016; Trienekens, 2012; Van Alphen, 2016; Vinkenburg & Booij, 2016).

Muziek-, dans- en theaterscholen

Er is heel weinig onderzoek naar aanbieders van afzonderlijke kunstdisciplines, zoals muziek-, dans- of theaterscholen. Het meeste onderzoek is generiek en betreft kunst- of cultuureducatie in brede zin.

Wel deden de Hanzehogeschool Groningen en het ArtEZ Conservatorium Zwolle in 2023 onderzoek naar aanbieders van naschools muziekonderwijs binnen de provincies Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Flevoland (Kruis & Bisschop Boele, 2023). Het onderzoek identificeert 175 muziekscholen (plek waar twee of meer docenten naschoolse muzieklessen verzorgen) met een sterk verschillend profiel qua grootte en organisatievorm. Daarnaast zijn er in een steekproef in drie gemeenten 167 privéaanbieders gevonden die lesgeven in 49 verschillende instrumenten. Enkele belangrijke bevindingen uit het onderzoek zijn:

- Bij 17% van de gevonden muziekscholen zijn muziekdocenten in dienst.
- Muziekdocenten die als zzp'er actief zijn, verdienen gemiddeld € 41,20 per uur. Dat is minder dan de verschillende geadviseerde tarieven.
- Muziekles bij een muziekschool of een privéaanbieder is gemiddeld ongeveer even duur: € 41,87, - bij een muziekschool en € 41,14, - bij een privéaanbieder.
- 54 van de 122 gemeenten in de zes provincies ondersteunen naschools muziekonderwijs financieel. Muziekleerlingen die les volgen bij een gesubsidieerde muziekschool, betalen gemiddeld € 5,50, - minder per uur. Zzp'ers die voor een gesubsidieerde muziekschool werken, verdienen gemiddeld bijna € 11,- per uur meer dan zzp'ers die voor een muziekschool zonder subsidie werken.
- Er is een tekort aan muziekdocenten aan het ontstaan, vooral in de regio.
- Inwoners van minder stedelijke gebieden moeten verder reizen naar een muziekschool.

De onderzoekers spreken (nog) niet van een 'kaalslag' in deze provincies voor muziekonderwijs, maar van 'veranderende vormen'. Wel zien ze serieuze zorgen voor de financiële toegankelijkheid en bereikbaarheid van het aanbod en voor de aanwas van nieuwe docenten (Kruis & Bisschop Boele, 2023).

Onderzoek naar dansscholen in Nederland is er eigenlijk niet. Er zijn enkele cijfers voorhanden, omdat 'dansscholen' een afzonderlijke bedrijfstak is in het register van de Kamer van Koophandel, vallend onder de bedrijfstak 'Cultureel onderwijs'. In 2022 stonden 3.100 bedrijven (inclusief zelfstandigen) ingeschreven onder de bedrijfstak 'dansscholen'. Dit aantal is, net als de overige bedrijfstakken in de culturele en creatieve sector, de laatste tien jaar bijna verdubbeld, want in 2013 lag het aantal nog op 1569. Dit is waarschijnlijk deels te verklaren door het sluiten van gemeentelijke centra voor de kunsten, waarna individuele docenten zelf dansscholen zijn gaan oprichten. Overigens geven deze aantallen geen volledig beeld, want

sommige dansscholen zijn bijvoorbeeld aangesloten bij sportorganisaties en zodoende onder 'sport' ingeschreven bij de Kamer van Koophandel (Olfers et al., 2023, p. 44). Wel is er in 2023 een onderzoek gepubliceerd naar grensoverschrijdend gedrag in het dansen, met daarin ook veel aandacht voor zulk gedrag bij 'recreanten' en 'jeugd' binnen onder andere dansscholen (Olfers et al., 2023).

Evenmin is er recent onderzoek naar theaterscholen. Een laatste onderzoek naar theaterbeoefenaars en theaterscholen dateert van 2016. In dat jaar waren er ongeveer 140 jeugdtheaterscholen in Nederland. Nagenoeg al deze scholen werkten in 2015 met freelancers en twee derde (ook) met vrijwilligers. Bijna allemaal hadden ze naast buitenschools aanbod steeds meer binnenschools aanbod ontwikkeld. De eerste jeugdtheaterschool is opgericht in 1985 (jeugdtheater Hofplein). Daarna nam het aantal jeugdtheaterscholen toe van 44 in 2003 naar 61 in 2006 tot 140 in 2015. (De Boer et al., 2016; Deekman & Smit, 2016; Hagemans, 2013). Het is niet bekend hoeveel jeugdtheaterscholen er anno 2025 zijn. De in 2008 opgerichte Stichting Netwerk Jeugdtheaterscholen en het Platform Theater, waarbij een deel van de jeugdtheaterscholen waren aangesloten, bestaat niet meer. Deze stichting was ontstaan als direct gevolg van een aparte stimuleringsregeling (Toekomst Op de Planken) van OCW en het VSBfonds om de jeugdtheaterscholen met één miljoen euro een kwaliteitsimpuls te geven (Hagemans, 2013).

Culturele multifunctionele organisaties

Een trend is dat gemeenten veelal efficiënter beleid willen voeren en instellingen meer moeten samenwerken. Dat leidt ertoe dat centra voor de kunsten of muziekscholen steeds vaker onderdeel worden van zogeheten culturele multifunctionele organisaties (mfo's) of multifunctionele accommodaties (mfa's). Dit zijn organisaties of locaties met meer (culturele) functies. Bij centra voor de kunsten, evenals bij bibliotheken, daalde de laatste decennia het aantal organisaties en groeide het aantal organisaties in een mfa of mfo. In 2022 waren er inmiddels 178 culturele mfo's in Nederland, verspreid over 130 gemeenten, en waren er 18 vergevorderde plannen en 12 intenties voor het vestigen van nieuwe mfo's. Het laagste aantal culturele mfo's per 100.000 inwoners zien we in Noord-Holland, Zeeland en Zuid-Holland. De meest voorkomende functies binnen mfo's zijn cultuureducatie, bibliotheken en podiumfuncties; 65% heeft een rol in cultuureducatie en 7% binnen erfgoed (Blaker et al., 2022).

3.2.2 Kunstprofessionals

Zoals gezegd is het merendeel van hen zzp'er; het aandeel zelfstandigen nam toe van 86% in 2007 naar 95% in 2022. Hun belang voor het aanbod van kunsteducatie was dus al groot, maar is de laatste vijftien jaar alleen maar gegroeid.

Dit staat in schril contrast met hun (arbeidsmarkt)positie in de culturele sector. Er zijn veel zorgen over hun arbeidsmarktpositie, zoals over alle zelfstandigen in de culturele sector (denk aan *fair pay* en de in 2017 ontworpen Fair Practice Code). In 2016 noemden de SER en de Raad voor Cultuur de arbeidsmarktsituatie van werkenden in de culturele sector 'zorgwekkend' vanwege dalende werkgelegenheid, hoge kans op werkloosheid, dalende inkomens en zwakke onderhandelingsposities van werkenden (Platform ACCT, 2024). Daarbij komen ook nog uitdagingen als de verlaging van de zelfstandigenaftrek, de beoogde btw-verhoging en de verplichte

arbeidsongeschiktheidsverzekering (AOV) die ervoor zorgen dat veel ondernemers in de cultuursector vrezen voor hun voortbestaan (ZZP-Nederland, 2024).

Er zijn de laatste jaren enkele onderzoeken gedaan naar de beroepspraktijk en arbeidsmarktpositie van kunstdocenten en artistiek begeleiders (Arnoldus, 2023; De Jong et al., 2021; Neele et al., 2020). Onderzoek naar de artistiek-inhoudelijke praktijk van deze groep is er niet of nauwelijks. De steekproef van deze onderzoeken naar de beroepspraktijk zijn over het algemeen klein en gebaseerd op open oproepen om vrijwillig deel te nemen aan het invullen van vragenlijsten of meedoen aan interviews. Bovendien weten we niet goed wat de samenstelling is van de groep kunstdocenten en artistiek begeleiders, waardoor het onmogelijk is om te bepalen of de deelnemende respondenten ook representatief zijn voor de populatie. Deze onderzoeken zijn dus vooral verkennend en indicatief van karakter.

Beroepspraktijk

De meeste kunstdocenten en artistiek begeleiders hebben een hybride beroepspraktijk, wat betekent dat ze bijvoorbeeld naast docent of begeleider ook scheppend of uitvoerend kunstenaar zijn. Ook kunnen ze inkomen halen uit een beroep buiten de culturele sector. Ook binnen hun educatieve activiteiten kan het werk zeer divers zijn, zowel qua opdrachtgevers als qua projecten. Verder werken docenten en begeleiders soms onder meer rechtsvormen tegelijkertijd; als zzp'er, als zzp'er binnen een collectief of bij een intermediair, of in loondienst. (De Jong et al., 2021, p. 30; Van der Horst et al., 2024). Het aantal mensen in loondienst blijft onverminderd laag en men probeert al jaren hierin een betere balans te brengen. Maar culturele organisaties ervaren drempels bij het in dienst nemen van medewerkers (Van der Horst et al., 2024).

Kruis en Bisschop Boele (2023) onderscheiden de volgende soorten organisaties waarvoor muziekdocenten, veelal dus als zzp'er, werken: kunstencentrum, collectief, privéschool of een netwerkorganisatie. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat veel van hen ook graag zzp'er willen blijven. De meesten waarderen de vrijheid en flexibiliteit van het zzp-schap zeer. De groep die graag volledig in loondienst zou willen werken, is klein. Uit onderzoek van het CBS en TNO (2021) blijkt dat bij vrije keuze 89% van de zelfstandigen in alle beroepen het liefst doorgaat als zelfstandige. Bij kunstdocenten en artistiek begeleiders ligt dit percentage aanzienlijk lager. Een grote groep geeft namelijk de voorkeur aan een combinatie van loondienst en zelfstandige (De Jong et al., 2021, pp. 6 en 29; Neele et al., 2020, p. 28).

Inkomen

De hierboven benoemde hybride beroepspraktijk is vaak uit nood geboren, omdat alleen maar scheppend werk of alleen maar educatief werk onvoldoende inkomen oplevert. Aanvullende inkomsten zijn nodig, soms ook van de partner binnen het huishouden (De Jong et al., 2021). Dit patroon is overigens kenmerkend voor zelfstandigen in alle deelsectoren van de culturele en creatieve sector (Vinken et al., 2023). Onderzoek uit 2020 laat zien dat docenten en artistiek begeleiders van de verschillende werkkenmerken verreweg het minst tevreden zijn over werkzekerheid en het inkomen. Slechts 30% van hen was tevreden met hun inkomen (Neele et al., 2020). Registerdata van CBS tonen aan dat in 2019 zelfstandigen ingeschreven onder de sbi-code 'cultureel onderwijs' een gemiddeld jaarinkomen van 10.700 euro hadden uit het werk als zelfstandige. Dit inkomen ligt aanzienlijk lager dan zelfstandigen in andere deelsectoren van de culturele en creatieve sector, en zeker dan zelfstandigen in het algemeen (Vinken et al., 2023). De uurtarieven in de culturele sector liggen dan ook significant lager dan bij zzp'ers in

het algemeen (ZZP-Nederland, 2024). Onderzoek van Vereniging ZZP-Nederland (2024) onder 4039 van haar leden, waarvan 245 werkzaam in de kunst- en cultuursector, laat zien dat het 'verdienvermogen' van zelfstandigen in de cultuursector onder grote druk staat.

Ook onderzoek naar kunstdocenten en artistiek begeleiders in Drenthe en Limburg laat zien dat veel van hen een laag inkomen hebben. Zo'n 57% van de respondenten had in het coronajaar 2020 een jaarinkomen van minder dan € 20.000,- in 2019 (voor het uitbreken van de coronapandemie) gold dat voor 45% van de mensen. Slechts 15% (in 2020) en 23% (in 2019) had een jaarinkomen van minimaal € 30.000,-. Het inkomen van vrouwen is gemiddeld lager dan dat van mannen en bovendien zijn ze ook vaker alleenverdiener (De Jong et al., 2021). Vrouwen zijn dan ook significant minder tevreden over hun inkomen (Neele et al., 2020, p. 6).

Het lage uurtarief levert bij veel docenten en artistiek begeleiders extra frustratie op, omdat ze qua opleiding veel hebben geïnvesteerd. Het merendeel heeft een (hbo-)opleiding gevolgd, maar ze verdienen aanzienlijk minder dan andere hbo-opgeleiden. Een deel is autodidact en heeft vaardigheden, kennis en ervaring opgedaan in de praktijk (Deekman, 2020; Neele et al., 2020, p. 40).

Het (geringe) inkomen heeft diverse oorzaken. Veel docenten en begeleiders werken naar eigen zeggen voor een (veel) te laag uurtarief. Maar liefst 80% van de bevraagde docenten en begeleiders in Drenthe en Limburg zegt dat hun uurtarief geen reële afspiegeling is van de kosten en investeringen en dat het daardoor (veel) hoger zou moeten zijn. Dat de professionals daar nog niet naar handelen, komt mede door concurrentie van de vele aanbieders (De Jong, 2021, pp. 6, 19, 34-36). Onderzoek naar aanbieders van muziekonderwijs in Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Flevoland becijfert een uurtarief van gemiddeld ruim € 41,-. Maar de variatie is zeer groot, van € 20,- tot € 75,-.

Vragenlijstonderzoek uit 2023 onder 985 zelfstandige kunstprofessionals in cultuureducatie en amateurkunst in opdracht van Platform ACCT gaat dieper in op uurtarieven en 'niet-vergoede uren'. De onderzoekers komen tot een gemiddelde uurprijs van € 51,-. Bij 76% van de opdrachten die deze zzp'ers uitvoeren, zijn er werkzaamheden die de opdrachtgever niet vergoedt en die wel noodzakelijk zijn om de opdracht goed uit te voeren, zoals het voorbereiden van lessen, nakijkwerk, het samenstellen van arrangementen en cursusmaterialen, of het instuderen van repertoire. Voor veel zelfstandigen is het aantal niet vergoede uren fors. Docenten en begeleiders besteden bij een opdracht gemiddeld 38% aan bijkomende werkzaamheden. Ze zouden deze logischerwijs wel in rekening willen brengen - de gewenste vergoeding ligt maar liefst gemiddeld 69% hoger dan wat de opdrachtgever werkelijk betaalt - maar ze ervaren weinig ruimte om bijkomende werkzaamheden op de offerte te zetten. Tarieven en tariefopbouw zijn volgens hen bij veel opdrachtgevers nauwelijks onderhandelbaar: het is graag of niet. Anderen brengen het bijkomend werk niet eens ter sprake, uit angst zichzelf uit de markt te prijzen (Arnoldus, 2023, pp. 5, 22).

Het onderzoek in opdracht van Platform ACCT komt voort uit de wens van fair pay voor kunst-docenten en artistiek begeleiders. Fair pay geldt dan ook als een grote, maar noodzakelijk uitdaging voor de toekomst van kunstdocenten en artistiek begeleiders (Neele & Roorda, 2023, p. 3). Ook het onderzoek van aanbieders van muziekonderwijs in de zes noordelijke en

oostelijke provincies onderschrijft dit (Kruis & Bisschop Boele, 2023). De afgelopen jaren heeft Platform ACCT via 'ketentafels' aan tariefmodellen en richtlijnen voor kunstprofessionals uit diverse disciplines gewerkt. Inmiddels zijn deze gepubliceerd. Ook zijn er diverse subsidies voor culturele ondernemers binnen het programma 'Oog voor Impuls' (programma om de positie van werkenden in de culturele sector te versterken) van Platform ACCT. Maar vragenlijst-onderzoek onder 245 ondernemers in de cultuursector laat zien dat 85,5% van de respondenten dit programma nog niet kent (ZZP-Nederland, 2024).

Werkzekerheid

Behalve over het inkomen is ruim twee derde van de kunstprofessionals ontevreden over de werkzekerheid. Ze zijn onzeker of er voldoende leerlingen en opdrachtgevers zijn. Ze geven aan dat leerlingen makkelijk(er) stoppen, dat financiering vaak onzeker is en dat ze, in geval van loondienst, bang zijn voor ontslag bij bezuinigingen.

Wel is 43% van de kunstprofessionals (zeer) tevreden over de werktijden en werkbelasting, omdat ze die voor een groot deel zelf kunnen bepalen. Krap een derde (31%) van de kunstprofessionals is (zeer) ontevreden over de werktijden en belasting. Dit komt vooral door de onregelmatige en soms onhandige werktijden, maar ook omdat ze vaak veel onbetaalde overuren moeten maken. Artistiek begeleiders zijn twee keer zo vaak tevreden over hun werkzekerheid zijn dan docenten. Ook zijn begeleiders meer tevreden over andere zakelijke aspecten van het werk, zoals werktijden, werkbelasting en de mate waarin het werk vraagt om ondernemerschap. Artistiek begeleiders werken veelal met en voor verenigingen, clubs of groepen en zijn daardoor vaak voor langere tijd verzekerd van werk. Kunstdocenten werken vooral met individuen, waarvan nooit zeker is hoelang ze blijven en waardoor voortdurende acquisitie nodig is om het leerlingenbestand op peil te houden (Neele et al., 2020, pp. 13-16).

De grote ontevredenheid over werkzekerheid en inkomen, en de angst zich door te hoge uurtarieven uit de markt te prijzen, kan wijzen op concurrentie - iets dat in meer onderzoeken wordt geconstateerd. De meerderheid van bevraagde docenten en begeleiders (61%) in Drenthe en Limburg gaf aan concurrentie te ondervinden (De Jong et al., 2021). Een op de vierervaarde het als 'veel' concurrentie. Bijna de helft (47%) van hen vindt de concurrentie ook daadwerkelijk een probleem. Er wordt vooral geconcurrereerd op bekendheid, prijs en aanbod, en veel minder op kwaliteit (De Jong et al., 2021, p. 31). In het onderzoek naar arbeidstevredenheid uit 2020 zeggen kunstdocenten en artistiek begeleiders dat concurrentie een van de redenen is dat ze een gebrek aan samenwerking en uitwisseling met andere professionals ervaren. Concurrentie met gesubsidieerde instellingen noemt men ook (Neele et al., 2020, pp. 11-13). Het Drents-Limburgse onderzoek ziet daarnaast ook concurrentie van onbetaalde vrijwilligers.

Zoals gezegd laten de CBS-data zien dat het aantal bedrijven in de bedrijfstak 'Cultureel onderwijs' is verdrievoudigd in de laatste 15 jaar (CBS, 2022c). Toch zijn er ook geluiden dat er een tekort is en dat bijvoorbeeld reguliere scholen, muziekscholen en amateurkunstverenigingen moeite hebben om goede kunstdocenten en artistiek begeleiders te vinden. Dit zou dan vooral gelden voor de meer landelijke gebieden in de 'regio' (Kruis & Bisschop Boele, 2023, p. 26). Lokale ondersteuners in cultuureducatie en cultuurparticipatie gaven in een vragenlijstonderzoek aan dat zij een tekort aan geschikte kunstprofessionals zien in hun omgeving. Ruim de helft zegt dat er (veel) te weinig geschikt aanbod is, tegenover 26% die zegt dat er precies

voldoende geschikt aanbod is, en slechts 5% die zegt dat er te veel is (Neele & Roorda, 2023). Van de amateurkunstverenigingen die in de periode 2022-2024 een vacature hadden voor een artistiek begeleider, vond 42% het (zeer) moeilijk om deze vacature op te vullen, tegenover 30% die het (zeer) makkelijk vond. Vooral voor dansverenigingen, koren en toneelclubs is het relatief moeilijk artistiek begeleiders te vinden, voor orkesten is het relatief makkelijk (Neele, 2024). Maar deze ontwikkeling is (nog) niet goed met empirisch onderzoek onder kunstprofessionals bevestigd.

Arbeidstevredenheid

Over andere kenmerken van hun beroepspraktijk zijn kunstdocenten en artistiek begeleiders veel meer tevreden dan over inkomen en werkzekerheid. Uit het onderzoek naar arbeidstevredenheid (Neele et al., 2020) blijkt bijvoorbeeld dat 71% tevreden/neutraal (71%) is over de mogelijkheden tot scholing. Wel zijn opvallend meer mensen uit de theater- en toneelwereld (47%) ontevreden dan uit bijvoorbeeld de danssector (17%). Kunstprofessionals in dans (60%), respondenten die in loondienst werken (56%), die 33-40 uur werken (53%) of die specifiek voor/met ouderen werken (60%), zijn significant vaker tevreden over de mogelijkheden tot scholing en ondersteuning (Neele et al., 2020, p. 9). Redenen voor ontevredenheid over scholing zijn de te hoge prijzen of een gebrek aan mogelijkheden.

De algemene werktevredenheid waarderen de docenten en begeleiders met het rapportcijfer 7.4 (ruim voldoende). De docenten geven een lager cijfer (7.3) dan de artistiek begeleiders (7.7) en degenen met een gecombineerde praktijk (7.4). Degenen voor wie het werk als kunstprofessional de enige baan is, zijn significant meer tevreden (7.6) dan de professionals die er ander werk naast doen (7.1) (Neele et al., 2020, p. 25). Deze tevredenheid blijft voor 49% gelijk, voor 30% neemt deze toe en voor 21% neemt deze af. Zelfstandigen verwachten vaker dat de tevredenheid toeneemt, voor mensen in loondienst neemt deze vaker af. Opvallend is daarbij dat bijna de helft (45%) weleens overweegt om te stoppen met het werk als kunstprofessional.

De grote verschillen in tevredenheid over diverse werkkenmerken is, ondanks een gemiddeld rapportcijfer van een 7,4 een bedreiging voor de aantrekkelijkheid en duurzaamheid van het beroep. De zakelijke werkkenmerken, de gedwongen zelfstandigheid en het lage inkomen zijn rechtstreeks te linken aan onder meer het relatief grote aantal mensen dat weleens overweegt om te stoppen (Neele et al., 2020, p. 31). Deze ontevredenheid wordt vervolgens weer gecompenseerd door de grote tevredenheid met de artistiek-inhoudelijke kant van het werk en de waardering van onder anderen leerlingen. Kunstprofessionals zeggen dan ook vaak dat geld geen reden is geweest om in dit vak te stappen. Maar het is de vraag hoe duurzaam het beroep van kunstprofessional blijft als deze trend doorzet. De 'falende markt' maakt de sector namelijk erg kwetsbaar (Neele et al., 2020, p. 34).

Arbeidsmarktagenda en fair pay

Vanwege de arbeidsmarktpositie van zelfstandigen in de culturele sector is er een sectorbrede arbeidsmarktagenda Culturele en Creatieve Sector 2017–2023 gepubliceerd. Deze bevatte 24 actiepunten om de arbeidspositie van werkenden in de sector te verbeteren. In 2024 is de Arbeidsmarktagenda, na een kleinschalig evaluatieonderzoek, geactualiseerd en de looptijd verlengd tot 2028. Uit het evaluatieonderzoek komt naar voren dat diverse regelingen hebben bijgedragen aan de verbetering van de arbeidsmarkt, maar dat er nog veel stappen gezet moeten

worden. Structurele dialoog, professionalisering en duurzame inzetbaarheid zijn drie nieuwe kernthema's (Platform ACCT, 2024).

We hadden het al eerder over *fair pay* in deze kennissynthese. De afgelopen beleidsperiodes is er steeds meer (beleids)aandacht voor *fair pay* gekomen. Voor de nieuwe cultuurnotaperiode heeft staatssecretaris Uslu [kabinet-Rutte IV] hier meer financiële ruimte voor gemaakt. En hoewel het hier nadrukkelijk gaat om een beleidsregeling, raakt dit zo sterk aan de arbeidssituatie van de kunstprofessional dat we dit onderwerp in dit hoofdstuk opnemen.

In 2023 verscheen het rapport *Fair Pay dichterbij* over de meerkosten van *fair pay* in de culturele sector 2022. Dit onderzoek laat zien dat er voor het onderzochte deel van de culturele sector afgerond € 29.200.000,- extra nodig is om de tekortschietende beloningen te compenseren. Voor cultuurparticipatie specifiek is dit € 2.400.000,-, een stijging in de personele lasten van 17,1%. Het onderzoek richt zich op de meerkosten van culturele organisaties die meerjarige of projectmatige subsidie krijgen van OCW en de rijkscultuurfondsen. Dit schetst dus geen totaalbeeld van wat er in het volledige veld van cultuurbeoefening nodig is voor *fair pay*. Uslu heeft in haar beleidsperiode € 34.100.000,- beschikbaar gesteld om *fair pay* te realiseren in de nieuwe cultuurnotaperiode (Geukema et al., 2023).

Dirigenten

In 2023 publiceerde LKCA een onderzoek naar de belangrijkste maatschappelijke ontwikkelingen binnen de HaFaBra-sector, met een specifieke focus op dirigenten. Gekeken is naar hoe dirigenten, instructeurs en muzikaal leiders meebewegen met maatschappelijke ontwikkelingen, welke competenties ze nodig hebben en of deze competenties voldoende aan bod komen bij dirigentenopleidingen (Deekman et al., 2023, p. 2). Dirigenten zien gemiddeld drie orkesten per week (een vereniging bestaat uit gemiddeld twee orkesten). Over het algemeen is de dirigent een zzp'er (Deekman et al., 2023, p. 15). Dit maakt dirigenten flexibeler, maar ook kwetsbaar, wat ook terug te zien is aan het verloop van dirigenten bij verenigingen. Bijna de helft van de verenigingen die aan dit onderzoek deelnamen, had de afgelopen vijf jaar een of meer vacatures voor een dirigent. Het invullen hiervan lijkt voor muziekverenigingen in de HaFaBra-sector overigens geen grote opgave (Deekman et al., 2023, p. 26).

3.2.3 Verenigingen

De vereniging is slechts een van de vele organisatievormen waarin beoefenaars samen kunst en cultuur beoefenen. Zo zijn er ook informele amateurkunstgroepen, zoals popbands en hip-hop crews. Daarnaast zijn er groepen die gefaciliteerd worden door een artistiek begeleider of kunstdocent, of door een organisatie of instelling. In deze paragraaf beschrijven we onderzoek over verenigingen, omdat deze organisatievorm binnen onderzoek nadrukkelijk geldt als een aanbieder van cultuurbeoefening. Dat geldt niet voor (een deel van) de informele groepen, waardoor deze aan bod komen in hoofdstuk 2 over beoefenaars.

Aantal en soorten verenigingen

Het landschap van amateurkunstverenigingen is divers en breed, van dansvereniging tot koor, en van orkest tot toneelclub. Goede gegevens over het aantal verenigingen in Nederland ontbreken. De best beschikbare bron is wederom de Kamer van Koophandel, waar verenigingen

zich inschrijven. Uit de *VerenigingsMonitor 2024* blijkt dat dit er dat jaar ruim 10.000 waren (Neele, 2024). De verdeling over disciplines is te zien in tabel 2. En de geografische spreiding in tabel 3.

Tabel 2 Aantal amateurkunstverenigingen per discipline in 2024

Muziek instrumentaal	3136	31%
Muziek zang	4305	42%
Dans	503	5%
Toneel	1779	17%
Foto en film	389	4%
Creatief schrijven	12	0%
Beeldend	97	1%
Totaal	10221	100%

Tabel 3 Aantal amateurkunstverenigingen per provincie in 2024

Groningen	444	4%
Friesland	667	7%
Drenthe	397	4%
Overijssel	911	9%
Gelderland	1453	14%
Zuid-Holland	1294	13%
Limburg	945	9%
Noord-Holland	1262	12%
Utrecht	651	6%
Noord-Brabant	1676	17%
Zeeland	281	3%
Flevoland	149	1%
Totaal	10221	100%

Knelpunten en uitdagingen

Het beeld dat uit verschillende onderzoeken oprijst, is dat amateurkunstverenigingen worden geconfronteerd met verschillende organisatorische uitdagingen. Denk daarbij aan het behoud van leden en deelnemers, financiële problemen, beschikbaarheid van ruimtes, opslag, optredens en het werven van (capabele) bestuurders. Onderzoekers doen nauwelijks uitspraken over artistiek-inhoudelijke uitdagingen. Verder blijkt dat – ondanks de grote aandacht voor dit thema in de brede culturele sector – amateurkunstverenigingen meer diversiteit en inclusie niet zien als een uitdaging met een heel hoge prioriteit (Deekman et al., 2023; Neele & Roorda, 2023, p. 3). Ruim de helft van de verenigingen (61%) zegt ook zich niet extra in te zetten om doelgroepen als mensen met een beperking, mensen met een laag inkomen, vluchtelingen of mensen met een migratieachtergrond te bereiken. Overigens heeft 44% van de verenigingen wel leden met een beperking of chronische aandoening (Neele, 2024).

Veruit de meeste verenigingen zien het behoud en het werven van leden als de belangrijkste uitdaging. Andere uitdagingen noemen ze gemiddeld minder, zoals financiën (35%), het werven en behouden van capabele bestuurders (32%), zichtbaarheid en publieksbereik (32%) en locaties (22%). De financiële positie van de meeste verenigingen (94%) was in 2024 redelijk tot zeer gezond. En veruit de meeste verenigingen beschikten in dat jaar over voldoende vrijwilligers (85%). Wel vindt de helft het sinds 2022 moeilijker om bestuursleden te werven

(Neele, 2024). Uit onderzoek van CBS blijkt dat 6,1% van de Nederlandse bevolking in 2023 vrijwilligerswerk deed voor een culturele vereniging. Sinds 2012 is dat het hoogste percentage (Arends, 2024).

Ledenwerving en -behoud

Het werven en behoud van leden is het belangrijkste knelpunt, eenvoudigweg omdat dit direct het voortbestaan van een vereniging bepaalt. Dat is al lange tijd zo. De meerderheid van de verenigingen noemt dit in elke editie van de *VerenigingsMonitor* een van hun belangrijkste knelpunten (64% in 2018, 54% in 2021 en 65% in 2024). Uit dit monitoronderzoek blijkt dat van 2015 tot aan het uitbreken van de coronapandemie zo'n 20% van de verenigingen een stijging van het ledenaantal kende en ongeveer een derde een daling. Bij iets minder dan de helft bleef het ledental gelijk. Deze trend is versterkt ten tijde van de coronapandemie. Ruim een derde van de verenigingen (36%) verloor in deze periode leden, terwijl er nagenoeg geen verenigingen waren die nieuwe leden trokken (2%) (Neele, 2024; Neele & Zernitz, 2019, 2021b). Dat leidt tot kleinere verenigingen en verenigingen die zichzelf opheffen of fuseren. In 2021, ten tijde van de coronapandemie, waren verenigingen zeer somber over hun toekomst: een op de vijf verwachtte over een jaar veel kleiner te zijn (Bijlsma et al., 2023, p. 25; Neele & Zernitz, 2019, 2021b). Uit het Nationaal Verenigings Onderzoek (NVO) uit 2022 bleek dat 17% van amateurkunstverenigingen vreesden voor hun voortbestaan. Dat is hoger dan bij andere soorten verenigingen (Verhulst et al., 2023). Bij blaasorkesten lijkt er al sinds midden jaren negentig van de twintigste eeuw sprake te zijn van een teruglopend ledental (Buis, 2012). Amateurkunstkoepels, zoals Koornetwerk Nederland (KNN) en de Koninklijke Nederlandse Muziekorganisatie (KNMO) zien de gevolgen van deze trend: een kleiner wordende achterban (Buis, 2012; Hendriks & Bisschop Boele, 2014; Neele et al., 2018). Volgens het onderzoek *Waarde van Cultuur*, naar culturele ontwikkelingen in Brabant, neemt het aantal Brabanders dat lid is van een culturele vereniging de laatste tien jaar in snel tempo af, van 18% in 2015 naar 5% in 2023 (Boekmanstichting et al., 2024). Of deze Brabantse trend ook representatief is voor de landelijke trend, is nog moeilijk te zeggen. Wel ligt het percentage van 18% ruim boven dat van het landelijke percentage van 6% in 2014 (Van den Broek & Gieles, 2018).

Overigens laat de *VerenigingsMonitor 2024* een iets positiever beeld zien. In vergelijking met de eerdere twee metingen van dit onderzoek is in 2024 het aandeel verenigingen met een ledenstijging (35%) voor het eerst groter dan het aandeel met een ledendaling (29%). Ook is de verjonging van het ledenbestand iets groter (11% in 2018, 10% in 2021 en 15% in 2024) en is er aanzienlijk minder vergrijzing (57% in 2018, 49% in 2021 en 43% in 2024). Ook zijn verenigingen actiever geworden in ledenwerving. Er zijn twee mogelijke verklaringen voor deze trendbreuk. Ofwel gaat het op deze onderdelen beter met de verenigingen, ofwel is de laatste jaren een deel van de 'zwakkere' verenigingen verdwenen en blijven als vanzelf de sterkere over. De *VerenigingsMonitor* be vraagt namelijk alleen bestaande verenigingen en geeft geen inzicht in verenigingen die de laatste jaren zijn gestopt of gefuseerd. In ieder geval bleef ledenwerving ook in 2024 veruit het belangrijkste knelpunt voor verenigingen (Neele, 2024).

Ontgroening en vergrijzing

Bij de langjarige trend van een teruglopend ledental zijn er twee versterkende factoren: ontgroening en vergrijzing. Over het algemeen hebben verenigingen veel moeite om jonge leden aan te trekken en hun ledenbestand vergrijst. In de periode 2015-2024 kende maar 10-15%

van de verenigingen een verjonging van het ledenbestand, terwijl bij een veel groter aantal sprake was van vergrijzing. In 2024 hadden de meeste verenigingen leden van 50-64 jaar (88% van de verenigingen) en 65-80 jaar (91%). Maar 13% van de verenigingen heeft leden van 11 jaar of jonger en 23% van 12-19 jaar. Alleen muziek-, dans- en toneelverenigingen lukt het wel om kinderen en jongeren te werven (Neele, 2024; Neele & Zernitz, 2021b). Blaasorkesten wijzen enkele maatschappelijke ontwikkelingen aan als oorzaken van een teruglopend le- dental, zoals een vergrijzende bevolking, ontkerkelijking, individualisering, consumentisme en sluiting van muziekscholen (Deekman et al., 2023).

De vergrijzende bevolking geldt overigens ook als kans voor verenigingen, omdat dat deel van de bevolking zeer groot is en zodoende veel potentiële leden herbergt (Van Raalte, 2021). Bovendien is er onder ouderen een grote behoefte aan een zinvolle tijdsbesteding, waaronder kunstzinnige of creatieve activiteiten als fotograferen, een instrument bespelen, schilderen of tekenen (De Groot & Soosaipillaj, 2020). Aanbevelingen vanuit onderzoek voor het aantrekken en behouden van leden zijn: het betrekken van de familie van leden, aandacht voor zowel het artistieke als het sociale aspect van een vereniging, jongeren opnemen in bestuur of commissies, meer focus op educatie, speelplezier, innovatie, motivatie en sociale aspecten (Buis, 2012; Deekman et al., 2023).

3.2.4 Erfgoedverenigingen

Dankzij het onderzoek *Erfgoedvrijwilligers in beeld* van Broers, Koomen en Vinken (2023) hebben we zicht op aanbieders in erfgoedbeoefening. Zij duiden de aanbieders aan met de overkoepelende term ‘erfgoedinitiatieven’. Dit zijn zowel de formeel georganiseerde culturele instellingen en verenigingen als de erfgoedgemeenschappen. Het zijn alle initiatieven waar ‘men actief bezig is met het behouden, onderhouden en uitoefenen van erfgoed’ (Broers et al., 2023, p. 3).

Op basis van hun kwantitatieve onderzoek naar erfgoedvrijwilligers in alle provincies stellen ze een conceptueel model van erfgoedinitiatieven voor met een onderscheid naar functie en thema van het erfgoedinitiatief (zie afbeelding 1).

Afbeelding 1 Indelingsmodel erfgoedinitiatieven naar functie en inhoud (Broers et al., 2023).

Functie van het erfgoed-initiatief	Museum Collectie verzamelen, beheren & delen	Historische vereniging/ heemkunde Kennis opdoen, bewaren & delen	Archief Documenten verzamelen, beheren & delen	Initiatief voor beoefening Het in stand houden en beoefenen van tradities, gebruiken & ambachten	Initiatief voor behoud en onderhoud Behouden & onderhouden van gebouwen, landschappen & natuur
Thema van erfgoed	Immaterieel erfgoed • Tradities • Ambachten • (streek)Taal • Immaterieel overig		Materieel erfgoed • Archeologie • Agrarisch • Cultureel landschap (incl. stedelijk) • Genealogie • Funerair • Kastelen & Landgoederen • Herdenking & Militair • Industrieel • Klinkend • Kunst • Regionale geschiedenis • Maritiem & Varend • Mobiel • Natuurhistorie • Religieus • Wereldgeschiedenis • Wetenschap		

Met het onderzoek zijn bijna 3000 erfgoedinitiatieven in kaart gebracht:

‘In volgorde van veel tot weinig initiatieven zijn dat musea (865), historische verenigingen (849), initiatieven voor behoud en onderhoud (713), initiatieven voor beoefening (395) en archieven (100). Initiatieven voor behoud en onderhoud zijn bezig met het in stand houden van gebouwen, landschappen (natuurlijk, ruraal en stedelijk) of ander materieel erfgoed. Initiatieven voor beoefening houden zich bezig met het actief beoefenen van immaterieel erfgoed: het uitoefenen van een ambacht, het in leven houden van een traditie en/of het in stand houden van (streek)taal’ (Broers et al., 2023).

Een belangrijke noot bij deze cijfers is dat het gaat om initiatieven waar de provinciale erfgoedhuizen contact mee hebben, maar deze hebben niet altijd zicht op de volle breedte van erfgoedbeoefening in de provincie. Het feitelijke veld van erfgoedinitiatieven is dus vermoedelijk ruimer. Vooral de beoefening van immaterieel erfgoed gaat vaak buiten de officiële kanalen om.

Erfgoedinitiatieven met de functie van museum, historische of archeologische vereniging en beheer en onderhoud van gebouwen (bijvoorbeeld kerken) komen we ook regelmatig tegen in de reacties van gemeenten in de *Monitor monumenten en archeologie gemeenten* (2019-2024) van de Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed. Daarnaast zien we dat gemeenten zelf ook de rol van aanbieder kunnen vervullen, vooral als ze een platform bieden voor inwoners en/of lokale erfgoedinitiatieven. Zo meldt gemeente Emmen dat er een Erfgoednetwerk is waarbij bijna alle historische verenigingen zijn aangesloten. Het netwerk organiseert activiteiten rondom erfgoed en denkt ook mee met de gemeente. Ook Almelo, Katwijk en Schouwen-

Duiveland faciliteren een dergelijk platform. De platformfunctie is waarschijnlijk het beste te karakteriseren als een mengvorm van aanbod voor participatie en ondersteuning van erfgoedbeoefening.

Immaterieel erfgoed

Sinds 2012 borgen we het Nederlands immaterieel erfgoed in de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed. De eerste drie toetreders waren Bloemencorso Zundert, Boxmeerse Vaart en de Sint Maartenviering in Utrecht. In 2023 omvatte de inventaris inmiddels ruim 200 vormen van immaterieel erfgoed. In de inventaris komen 59 landelijke tradities terug. Daarnaast zijn er 141 andere, lokale vormen van immaterieel erfgoed opgenomen. Beoefenaars melden een traditie zelf aan (KIEN, 2022, p. 37). In de inventaris is immaterieel erfgoed verdeeld over vijf domeinen: festiviteiten, rituelen en sociale praktijken, ambachten en traditioneel vakmanschap, uitvoerende kunsten, kennis en gebruiken rondom natuur en universum en spreken, zingen en vertellen (KIEN, 2022, p. 37).

3.2.5 Culturele instellingen en hun educatieve activiteiten

Culturele instellingen als musea of theater-, dans- en muziekgezelschappen bieden vaak ook cultuureducatieve activiteiten aan, daartoe gestimuleerd door de overheid (voor een beschrijving van dit beleid zie hoofdstuk 5). Zo is in de opeenvolgende regelingen Culturele Basisinfrastructuur voor culturele instellingen en cultuurfondsen de inzet op cultuureducatie een van de subsidiecriteria (Van den Berg et al., 2023).

Het *Trendrapport theater-, dans- en muziekeducatie 2019* signaleert ten opzichte van 2012 een toename van educatieve activiteiten en een sterkere positie van educatieve doelstellingen binnen de organisatie (Dieleman et al., 2019). Het *Trendrapport museum- en erfgoededucatie 2019* komt tot eenzelfde conclusie: in vergelijking met 2007 heeft educatie een nog stevigere plek weten te verwerven in musea en erfgoedinstellingen. Educatoren van musea en erfgoedinstellingen worden vaker betrokken bij tentoonstellingen en de educatieafdeling is bij de meeste instellingen iets gegroeid in omvang (Schep et al., 2020). Deze trend bleek ook al in 2015 uit onderzoek naar het educatieve aanbod van culturele instellingen met subsidie vanuit de Basisinfrastructuur (BIS) of de rijkscultuurfondsen. Dit toonde tussen 2010 en 2013 een forse stijging in het (ontwikkelde) aanbod van educatieve activiteiten. In 2013 hield zo'n 85% van deze instellingen zich bezig met educatieve activiteiten; de BIS-instellingen (92%) iets meer dan de door de fondsen gesubsidieerde instellingen (77%) (Beekhoven et al., 2015, p. 93).

Aanbod van filmeducatie krijgt de laatste jaren meer aandacht door de subsidieregeling Impuls Filmeducatie van het Nederlands Filmfonds. Er blijkt weliswaar een grote variatie aan aanbieders, maar slechts weinig aanbieders noemen filmeducatie expliciet als doelstelling van hun beleid en hebben daarvoor ook een educatief medewerker in dienst. Het betreft dan enkele filmtheaters en filmfestivals (Filmhub Midden, 2021b).

Deze toename in de afgelopen 10-15 jaar lijkt opmerkelijk gezien de bezuinigingen waarmee de culturele instellingen in de cultuurplanperiode 2013-2016 zijn geconfronteerd. Maar cultuureducatie is bij deze bezuinigingen wel redelijk ontzien. Bovendien zette het beleid onder staatssecretaris Halbe Zijlstra culturele instellingen ertoe aan om een visie op educatie in hun

beleidsplan op te nemen om in aanmerking te komen voor subsidies (Schep et al., 2020). Te slotte zijn steeds meer instellingen intrinsiek gemotiveerd en beschouwen ze het als hun kerntaak om kinderen en jongeren met kunst en cultuur in aanraking te brengen (Beekhoven et al., 2015, p. 92). Vandaar ook dat in 2019 de meeste theater-, dans- en muziekinstellingen de verwachting uitspraken dat hun budget voor educatieve activiteiten de komende vijf jaar gelijk zou blijven (43%) of zou toenemen (32%). Tegelijkertijd laten de onderzoeken zien dat de instellingen wel degelijk de gevolgen van de bezuinigingen ervaren voor hun educatieve activiteiten. Dat geldt zeker voor de keten van talentontwikkeling, want productiehuisen bij de theater- en dansgezelschappen zijn wegbezuinigd (Dieleman et al., 2019).

De meeste culturele instellingen beperken zich niet tot een of enkele doelgroepen. Ze proberen zo veel mogelijk verschillende groepen te bereiken met hun educatieve activiteiten, al wordt de leeftijdsgroep 0-4 jaar het minst vaak als doelgroep genoemd. Er is bij de instellingen steeds meer inzet om inclusief en toegankelijk te werken, ook bij de educatieve activiteiten. Ze willen niet bij voorbaat doelgroepen uitsluiten en streven naar een divers publiek. Er lijkt bij podiumkunstinstellingen ook steeds meer aandacht te komen voor groepen buiten het onderwijs, zoals ouderen in zorginstellingen, mensen met dementie, statushouders en vluchtelingen, mensen met een beperking, mensen die gebruikmaken van de voedselbank, ouders met jonge kinderen, en opa's en oma's. Moeilijk te bereiken doelgroepen zijn volgens het *Trendrapport theater-, dans- en muziekeducatie* mensen met een migratieachtergrond, vmbo'ers, mbo'ers, kinderen in het speciaal onderwijs en mensen met een krappe beurs (Schep et al., 2020; Dieleman et al., 2019; Beekhoven et al., 2015).

Binnen het onderwijs is en blijft het primair onderwijs de belangrijkste doelgroep. Voor bijvoorbeeld de musea en erfgoedinstellingen is de focus op het primair onderwijs tussen 2007 en 2019 alleen maar sterker geworden. Als mogelijke verklaring noemen onderzoekers het in 2013 gestarte beleidsprogramma Cultuureducatie met Kwaliteit, dat zich tot 2017 volledig richtte op het primair onderwijs. Iets minder, maar ook een belangrijke doelgroep is het voortgezet onderwijs. Aanvankelijk waren instellingen bang dat het nieuwe programma voor het CKV (gestart in het schooljaar 2017-2018) zou zorgen voor minder leerlingenbezoek (het aantal cultuurontmoetingen is sinds dat schooljaar niet meer verplicht), maar bij de podiumkunstinstellingen leek daar in 2019 geen sprake van. Bij het aanbod voor het voortgezet onderwijs ging het wel vooral om havo en vwo en veel minder om aanbod voor het vmbo.

Wel tonen de onderzoeken uit 2019 dat bij de (middel)grote musea- en erfgoedinstellingen meer activiteiten ontstaan voor het vmbo en het mbo. Ook hier wijzen de onderzoekers op de invloed van het overheidsbeleid, dat in toenemende mate aandacht vraagt voor cultuuronderwijs in het vmbo en mbo (Schep et al., 2020). Sinds 2021 richt bijvoorbeeld ook CmK zich hierop. Overigens zagen Dieleman et al. (2019) bij de theater-, dans- en muziekgezelschappen nog geen toenemend aanbod voor vmbo en mbo. De onderzoekers constateerden in 2019 ook dat minder instellingen educatieve activiteiten aanboden voor het (voortgezet) speciaal onderwijs dan in 2012 (Dieleman et al., 2019). Mogelijk dat hierin inmiddels verandering is gekomen, omdat CmK zich vanaf de derde periode (2021-2024) niet alleen meer richt op het primair onderwijs, maar ook op het voortgezet onderwijs, het speciaal onderwijs en het mbo.

Culturele instellingen kijken wisselend aan tegen het cultuureducatiebeleid van de rijksoverheid. Dit beleid zet heel erg in op de samenwerking tussen culturele instellingen en scholen. Over het algemeen verloopt die samenwerking goed en structureel, maar soms is die ook problematisch, mede omdat de overheid wil dat culturele instellingen vraaggericht werken. Voor de kleinere instellingen is het moeilijk om maatwerk te leveren en bovendien weten scholen en leraren niet altijd goed een vraag met voldoende (artistieke) diepgang te formuleren. Een ander probleem dat culturele instellingen ervaren, is dat door beleidsprogramma's als CmK of de Impuls Muziekonderwijs het cultuuronderwijs op scholen is verschoven van receptief buiten de schoolmuren naar meer actief binnen de schoolmuren. Cultuuronderwijs vindt in toenemende mate plaats op school en dat gaat ten koste van de culturele instellingen. Scholen nemen niet meer als vanzelfsprekend bestaand aanbod af van. Ook merken culturele instellingen dat scholen cultuuronderwijs in toenemende mate zien als middel om een bijdrage te leveren aan niet-artistieke doelen. De podiumkunstinstanties vinden daarentegen dat de ontmoeting met kunst intrinsieke waarde heeft en niet per definitie een ander doel hoeft te dienen (Dieleman et al., 2019; Schep et al., 2020).

3.2.6 Aanbod van talentontwikkeling

Het laatste eigenstandige onderzoek naar het aanbod voor toptalentontwikkeling dateert inmiddels uit 2014. Destijds inventariseerde Roorda (2014) in totaal 240 organisaties die zich profileerden met een aanbod voor toptalentontwikkeling, onderverdeeld in drie categorieën: 82 organisaties die toe leiden naar het hbo-kunstonderwijs, 82 organisaties die toe leiden naar een beroep in een kunstvak en 76 organisaties met aanbod dat op een andere manier bijdraagt. De meeste organisaties hadden aanbod in meer disciplines, wat zorgde voor een totaal van 423 voorzieningen. Muziek is met 113 voorzieningen het sterkst vertegenwoordigd. Andere zijn: beeldend (52), media (50), schrijven (15), dans (63), urban (48), theater (71) en circus (11). Tussen de provincies wisselde het aantal organisaties en voorzieningen sterk: Noord-Holland, (42) Zuid-Holland (41) en Gelderland (29) hadden het meeste aanbod. Drenthe (2), Flevoland (2) en Zeeland (3) het minste. 37 organisaties hadden aanbod dat landelijk is of meer provincies bestrijkt (Roorda, 2014).

Het al genoemde onderzoek uit 2015 naar het cultuureducatieve aanbod in 2013 van de door het Rijk gefinancierde culturele instellingen, bracht ook het aanbod voor talentontwikkeling in beeld. Dat gold voor driekwart van de instellingen, vaker bij fondsinstanties dan bij BIS-instellingen. Het ging doorgaans om activiteiten waarbij kunstenaars in contact werden gebracht met het netwerk van de instelling, het laten opdoen van ervaring of het bieden van een werkplek (zie tabel 4). Competities en toernooien organiseerde ongeveer een derde van de fondsinstanties en een tiende van de BIS-instellingen (Beekhoven et al., 2015, p. 94).

Tabel 4 Type talentontwikkelingsactiviteiten dat de culturele instellingen ontplooiën (n=96).

	Aantal	percentage
In contact brengen met relevant netwerk	63	66%
Podiumervaring opdoen	63	66%
Een werkplek bieden/de kans geven om kunst te maken	60	63%
Begeleiding op maat/coaching	58	60%
Samenwerken en uitwisselen met ander talent	57	59%
Masterclasses	54	56%

Opleidingstraject	29	30%
Evenementen	29	30%
Competities, concoursen e.d.	22	23%
Anders	17	18%

Iets recentere informatie over toptalentontwikkeling biedt het *Trendrapport theater-, dans- en muziekeducatie 2019*. De onderzoekers constateren dat het verdwijnen van productiehuisen bij de theater- en dansgezelschappen (als gevolg van de bezuinigingen) voor een ‘kink’ heeft gezorgd in de talentontwikkelingsketen voor jongeren met de ambitie om professioneel acteur of danser te worden. Sindsdien proberen verschillende podia, orkesten en gezelschappen dit gat geleidelijk op te vullen. Het is onbekend in hoeverre dit sinds 2019 ook structureel is gelukt. Een ander gevolg van het verdwijnen van de productiehuisen is volgens het Trendrapport een verminderde aanwas van goed getrainde regisseurs met brede ervaring (Dieleman et al., 2019).

3.2.7 Overig aanbod

Er zijn ook plekken buiten het traditionele educatieve aanbod die cultuurbeoefening faciliteren. In deze paragraaf bespreken we enkele van de onderzochte initiatieven.

Cultuur@CruyffCourts

In het project Cultuur@CruyffCourts worden culturele activiteiten voor kinderen 8-15 jaar georganiseerd om ze kennis te maken met kunst en cultuur. Het doel is om drempels voor cultuurdeelname voor kansarme(re) gezinnen te verlagen. Tussen 2019-2021 vonden er 37 pilots plaats in 12 provincies. Cultuur@CruyffCourts is een initiatief van het Jeugdfonds Sport en Cultuur (JFSC) en de Cruyff Foundation. Met de pilotprojecten hebben 4000 kinderen kennisgemaakt met kunst en cultuur, zijn er nieuwe samenwerkingsverbanden tot stand gekomen en is er nieuw cultureel aanbod gerealiseerd. Wel zijn er nog stappen te maken in de naamsbekendheid en in aansluiting bij de doelgroep (Geerdes-Gazzah et al., 2022).

Het aanbod binnen het project is divers: buiten het sportaanbod zijn er diverse urban-gerelateerde activiteiten (zoals rap en breakdance), tekenen, schilderen, vloggen, dans, theater en zang. Vooral in 2019 is hierin lokaal veel ontwikkeld (Geerdes-Gazzah et al., 2022, p. 17). Naast het aanbod op de Cruyff Courts realiseerde men ook aanbod bij instellingen en scholen voor kinderen met een beperking. Deze zogeheten Special Cruyff Courts zijn aangepast aan de behoeften van deze kinderen. De insteek hiervan is niet om kinderen door te laten stromen naar het reguliere aanbod, maar om leerlingen in aanraking te komen met cultuur en zodoende hun interesse aan te wakkeren. Om dit te realiseren is er veel samengewerkt met onder anderen docenten en therapeuten (Geerdes-Gazzah et al., 2022, p. 21).

Actieve cultuurparticipatie binnen het zorg- en welzijnsdomein

Onderzoek van Poll et al. (2023) laat zien dat actieve cultuurparticipatie een aantoonbare meerwaarde heeft voor de aanbieder en de professional in het sociaal domein. Zo beschrijven deze professionals dat betrokkenheid bij een project en samenwerking tussen zorg en welzijn en cultuurdomein zorgt voor meer zingeving en dat ze op deze manier meer kunnen betekenen voor cliënten en de samenleving. Ook zorgt de ontmoeting tussen domeinen voor verrijking en biedt het nieuwe mogelijkheden voor deelnemers om actief te blijven, ondanks een mogelijke belemmering, binnen hun kunstpraktijk (Poll et al., 2023, p. 6).

We zien dat cultuurparticipatie steeds meer wordt ingebed in zorginstellingen. Het onderzoek van Poll et al. (2023) schetst met diverse casussen een beeld van hoe deze domeinen samenwerken. Activiteiten lijken tot dusver veelal op ouderen en mensen met een chronische ziekte gericht. Individuele activiteiten focussen vaker op mensen met lichte psychosociale problemen. De invulling van de projecten vindt in alle gevallen plaats in een samenwerkingsverband, maar de intensiteit van de samenwerking tussen de verschillende partners verschilt. In alle casussen is er samenwerking met een of meer eerstelijnszorg- en/of welzijnspartners (Poll et al., 2023, p. 10).

4 Ondersteuners

De in de vorige hoofdstukken beschreven beoefenaars en aanbieders van cultuurbeoefening kunnen gebruikmaken van verschillende vormen van ondersteuning. Een van de belangrijkste partijen die aanbieders (financieel) ondersteunen zijn overheden. Overheden beschrijven we in het volgende hoofdstuk, omdat ze met hun beleid niet alleen invloed hebben op beoefenaars en aanbieders, maar ook op de ondersteuners. In dit hoofdstuk beschrijven we eerst het onderzoek naar landelijke fondsen en (boven)sectorale instellingen en vervolgens op het onderzoek naar provinciale en lokale steunfunctie-instellingen en de koepel- en brancheorganisaties. Tot slot gaan we in op de ondersteuningsstructuur voor talentontwikkeling.

4.1 Fondsen en (boven)sectorale instellingen

4.1.1 Rijkscultuurfondsen

Rijkscultuurfondsen zijn ingesteld door het ministerie van OCW en zijn een onderdeel van de culturele basisinfrastructuur. De fondsen vallen onder de Wet op het specifiek cultuurbeleid en hebben als doel subsidie te verstrekken voor specifieke cultuuruitingen. Ze moeten jaarlijks verantwoording afleggen aan het Rijk, maar zijn zelfstandig bevoegd subsidies te verstrekken. Momenteel zijn er zes rijkscultuurfondsen: Fonds Podiumkunsten, Filmfonds, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Mondriaan Fonds, Nederlands Letterenfonds en het Fonds voor Cultuurparticipatie. Het laatste fonds heeft vanuit de rijksoverheid de opdracht initiatieven voor cultuurparticipatie, immaterieel erfgoed en cultuuronderwijs financieel te ondersteunen. Belangrijke subsidieregelingen die dit fonds de afgelopen tien jaar uitvoerde, zijn de matchingsregeling Cultuureducatie met Kwaliteit, de regeling Samen Cultuurmaken in het kader van het Programma Cultuurparticipatie en de Meerjarige regeling Talentontwikkeling. Naast de uitvoering van subsidieregelingen besteedt het fonds ook aandacht aan cultuureducatie, cultuurparticipatie en immaterieel erfgoed met communicatie, bijeenkomsten, samenwerkingen, campagnes en beleidsvorming (Van den Hoek et al., 2012, p. 24). De andere vijf cultuurfondsen zijn meer gericht op het aanbod en subsidiëren vooral professionele kunstenaars en culturele gezelschappen en instellingen. Wel hebben diverse fondsen ook regelingen voor talentontwikkeling; die beschrijven we verder in dit hoofdstuk, in een aparte paragraaf.

Een visitatiecommissie evalueert de zes rijkscultuurfondsen sinds 2010 elke beleidsperiode. De laatste twee daten van 2018 (over de periode 2014-2017) en 2023 (over de periode 2018-2022). De commissie uit 2018 concludeerde dat de fondsen goed tot uitstekend functioneren, een stevige positie hebben in de culturele sector en over het algemeen positief worden gewaardeerd door de subsidieaanvragers.

Daarnaast constateerde de commissie dat de (beleids)doelstellingen van de fondsen niet helder zijn geformuleerd, waardoor het niet goed mogelijk was om de doeltreffendheid en de legitimiteit van de fondsen te bepalen. Dat gold in 2018 ook voor het Fonds voor Cultuurparticipatie met zijn ambitieuze opdracht 'cultuurparticipatie in Nederland te bevorderen' (Visitatiecommissie Cultuurfondsen, 2018). Het niet goed kunnen beoordelen van de doeltreffendheid van de fondsen in het algemeen komt ook doordat fondsen veel verschillende regelingen hebben met elk hun eigen doel. Elk fonds doet dan ook onderzoek (of laat onderzoek doen) naar

de impact van (specifieke) regelingen (Gielen et al., 2022). De resultaten van de onderzoeken naar de werking en effecten van individuele regelingen van het Fonds voor Cultuurparticipatie worden in dit rapport behandeld in hoofdstuk 3 over aanbieders en in hoofdstuk 5 over beleid.

Ook de visitatiecommissie uit 2023 komt tot de conclusie dat de fondsen grotendeels de goede dingen doen en deze ook overwegend goed doen. De fondsen worden geconfronteerd met maatschappelijke, culturele en demografische ontwikkelingen (inclusief de coronapandemie) en een sector die steeds meer gefragmenteerd en multidisciplinair wordt. Ze opereren daarin wendbaar en flexibel, maar zijn in de ogen van de commissie ook zoekende naar een balans tussen meebewegen met ontwikkelingen in de sector en rolvast zijn. Er is ook meer expertise nodig in meer uiteenlopende disciplines, om tegemoet te komen aan de diversiteit van aanvragen en aanvragers. Wel waardeert de commissie het opzetten van gezamenlijke regelingen voor disciplineoverstijgende aanvragen.

Ook deze commissie constateert weer dat de fondsen te weinig zicht hebben op het effect of de impact van hun regelingen. Bij het Fonds voor Cultuurparticipatie roept de commissie, net als in 2018, op de missie en de *theory of change* verder aan te scherpen, zodat er meer focus komt in de doelgroepen en de regelingen. Ook presenteert de commissie een aantal kengetallen van het Fonds voor Cultuurparticipatie. Wij noemen hier de cijfers van de twee meest recente jaren. In 2022 waren er 1031 aanvragen waarvan 41% is gehonoreerd, ter waarde van € 13,4 miljoen. In 2021 waren dit 1600 aanvragen waarvan 63% is gehonoreerd, ter waarde van € 87,2 miljoen. Coronagerelateerde aanvragen laten wij hier buiten beschouwing (Visitatiecommissie landelijke Cultuurfondsen, 2023).

Overige fondsen

Naast de rijkscultuurfondsen zijn er enkele door provincies en gemeenten gefinancierde fondsen die ook projecten voor cultuurbeoefening subsidiëren. Voorbeelden zijn het Cultuurfonds Almere of Brabant C. Ook private fondsen financieren initiatieven en activiteiten voor cultuurbeoefening, zoals het Cultuurfonds, het VSBfonds en Fonds 1818. Daarnaast zijn er bedrijven als Rabobank en ING Nederland die zich met sponsoring richten op ondersteuning van cultuurbeoefening. Onderzoek naar private fondsen en het geefgedrag van fondsen, individuen, bedrijven en goede-doelenloterijen, ook aan cultuur, wordt gedaan door het aan de Vrije Universiteit verbonden Centrum voor Filantropische Studies.

4.1.2 Rijksgefinancierde (boven)sectorale instellingen

Tot ongeveer vijftien jaar terug bestonden er door het Rijk gefinancierde landelijke sectorale ondersteunende instellingen voor cultuurparticipatie. Zo waren er aparte instellingen voor de disciplines dans, theater, beeldende kunst, blaasmuziek, schrijven, vocale muziek en overige muziek. Door fusies gingen eerst de afzonderlijke muziekorganisaties op in UNISONO, waarna in 2007 alle sectorale ondersteunende instellingen opgingen in Kunstfactor. Als sectorinstituut kreeg Kunstfactor een andere opdracht, waardoor volgens Van Treeck et al. (2021) de ondersteuning verder van het veld kwam af te staan. In 2013 fuseerde Kunstfactor samen met Cultuurnetwerk Nederland tot het Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst, waardoor de ondersteuning voor cultuureducatie en amateurkunst werden samengevoegd binnen één organisatie. Bij deze laatste fusie tot een bovensectorale ondersteunende instelling

verdween volgens Van Treeck et al. (2021) 60% van het budget voor de landelijke amateur-kunstondersteuning.

LKCA is sinds de oprichting in 2013 een van de zes landelijke bovensectorale ondersteunende instellingen in de BIS. Het verzorgt in opdracht van OCW rondom cultuureducatie en cultuurparticipatie de landelijke informatie- en netwerkfunctie, deskundigheidsbevordering en monitoring en onderzoek. Een andere bovensectorale instelling is de Boekmanstichting, kenniscentrum voor kunst, cultuur en beleid, die de functie heeft om de culturele en creatieve sector te ondersteunen met kennis en statistiek. De Boekmanstichting richt zich op de gehele sector, en specifiek op cultuurbeleid, en besteedt daarbij voor een klein deel ook aandacht aan cultuurbeoefening.

Andere ondersteunende instellingen voor cultuurbeoefening die direct zijn ingesteld of gefinancierd door OCW zijn Stichting Méér Muziek in de Klas, stichting Cultureel Jongeren Paspoort (CJP) en het Platform ACCT. Stichting Méér Muziek in de Klas is opgericht om structureel muziekonderwijs voor alle basisschoolkinderen te realiseren. CJP verzorgt de uitvoering van de Cultuurkaart voor het voortgezet onderwijs en van de MBO Cultuurkaart. Platform ACCT is opgericht voor het blijvend versterken van de arbeidsmarkt van de culturele en creatieve sector en het verbeteren van de (inkomens)positie van mensen in deze sector. Daaronder zijn ook vele duizenden kunstdocenten en artistiek begeleiders, waardoor zij ook een doelgroep zijn van Platform ACCT. Zo is een van de 'ketentafels' van het programma fairPACCT (2021-2024) gericht op Kunstprofessionals in Cultuureducatie en Amateurkunst. Verder speelt, als het gaat om cultuuronderwijs, SLO, landelijk expertisecentrum voor het curriculum, een belangrijke rol rondom de uitwerking van leerplannen en leerlijnen van kunstdisciplines en cultureel erfgoed.

Vanaf 2007 was de landelijke ondersteuning van erfgoedbeoefening en -onderwijs belegd bij Erfgoed Nederland. Dit was een fusieorganisatie ontstaan uit het samengaan van het Nationaal Contact Monumenten (NCM), de Stichting voor de Nederlandse Archeologie (SNA), de erfgoedkoepel voor de Documentaire informatievoorziening en het archiefwezen (DIVA) en Erfgoed Actueel. Als gevolg van de bezuinigingen van het kabinet-Rutte I is Erfgoed Nederland in 2012 opgeheven (Vinkenburg et al., 2018).

Voor beoefening en borging van (immaterieel) erfgoed kan men onder voorwaarden een beroep doen op een van de Nederlandse rijkscultuurfondsen. Het Fonds voor Cultuurparticipatie biedt subsidie aan projecten rond borgen (beoefenen en doorgeven) van immaterieel erfgoed en aan flankerende activiteiten voor (potentiële) aanvragers in het proces (Van der Horst et al., 2022, p. 97). Het Mondriaan Fonds heeft een subsidieregeling voor het stimuleren en professionaliseren van vrijwilligerswerk. In opdracht van het Rijk reikt dit fonds jaarlijks de Erfgoedvrijwilligersprijs uit (Vinken & Diepstraten, 2020, p. 4).

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) is onderdeel van het Nederlands Openluchtmuseum en wordt eveneens gesubsidieerd door de rijksoverheid (het ministerie van OCW). KIEN helpt beoefenaars met het borgen (ontwikkelen, promoten, doorgeven) van hun immaterieel erfgoed. Daarnaast werkt het centrum aan kennisontwikkeling voor de praktijk van borging van immaterieel erfgoed in Nederland (Van der Horst et al., 2022, p. 94).

Berenschot heeft in 2017 de door het Rijk gefinancierde ondersteuningsstructuur voor het laatst onderzocht, waarbij gekeken is naar zowel de (boven)sectorale instellingen en de rijks-cultuurfondsen (Vinkenburg et al., 2018). Dit inventariserend onderzoek onderscheidt en rangschikt de resultaten naar zeven functies: informatievoorziening, onderzoek & ontwikkeling, beheer & ontsluiting, vertegenwoordiging, netwerkactivering, beleidsondersteuning en deskundigheidsbevordering. Het onderzoek keek niet naar financiering van initiatieven of instellingen, de primaire taak van de cultuurfondsen. Twee algemene conclusies over de totale ondersteuningsstructuur van de culturele sector die ook relevant zijn voor de ondersteuning van cultuureducatie en cultuurparticipatie, waren dat in 2017 de kennisfunctie ‘wankel’ was en dat de cultuursector ‘worstelt’ met autoriteit. Volgens de onderzoekers was er destijds onvoldoende informatie beschikbaar en vindbaar om de culturele sector goed te ondersteunen bij het inspeken op ontwikkelingen in de eigen omgeving en in de sector. Ook ontbeerde het sommige instituten aan statuur en charisma (autoriteit), waardoor ondersteuningsfuncties als vertegenwoordiging, beleidsondersteuning, netwerkactivering en deskundigheidsbevordering niet altijd goed uit de verf kwamen. Specifiek voor LKCA constateerde het rapport dat het instituut volgens het geraadpleegde veld meer moest inzetten op de functies onderzoek & ontwikkeling en vertegenwoordiging, en minder op deskundigheidsbevordering. Aan informatievoorziening was ook veel behoefte, maar daar zette LKCA volgens het geraadpleegde veld ook al veel op in (Vinkenburg et al., 2018).

4.2 Provinciale en lokale ondersteuners

4.2.1 Provinciale en grootstedelijke steunfunctie-instellingen

In elke provincie en in enkele grote gemeenten bestaan intermediaire ondersteunende instellingen voor cultuureducatie en/of cultuurparticipatie (zoals Plein C, Rijnbrink en Cultuur Oost). Alle steunfunctie-instellingen verrichten in ieder geval ondersteuning voor cultuuronderwijs (Goossens & Neele, 2023). Konings (2020, pp. 16-17) zegt hierover: ‘zij ondersteunen scholen bij de integratie van cultuur in het onderwijsaanbod en de leefwereld van de school.’ Algemeen kunnen we stellen dat ondersteuning voor cultuureducatie de primaire taak is voor de provinciale steunfunctie-instellingen. De mate waarin ze ook ondersteuning bieden voor cultuurparticipatie wisselt sterk per provincie, mede afhankelijk van de opdracht (met bijbehorend budget) vanuit de provincie. Noord-Brabant, Limburg en Friesland geven ‘hun’ steunfunctie-instellingen bijvoorbeeld ook een belangrijke taakstelling voor cultuurparticipatie. Andere provincies doen dit minder of helemaal niet.

De steunfunctie-instellingen verschillen ook in het soort ondersteuning. Bij allemaal gaat het wel om advisering, deskundigheidsbevordering en netwerkactivering, maar sommige instellingen hebben ook eigen subsidieregelingen of besteden geld en tijd aan onderzoek en monitoring. Zo zijn enkele provinciale steunfunctie-instellingen ook (mede)opdrachtgever van de provinciale cultuurmonitors. De instellingen kregen de laatste tien jaar een steeds belangrijkere rol gekregen in de uitvoering van het provinciaal cultuurbeleid, maar worden ook in toenemende mate voor beleidsvorming ingeschakeld (Goossens & Neele, 2023).

Dat de steunfunctie-instellingen zich zo sterk richten op cultuuronderwijs hangt volgens Hoozeveld et al. (2019) en Goossens en Neele (2023) samen met de sturing vanuit het Rijk op

cultuuronderwijs. Door de matchingsconstructie van Cultuureducatie met Kwaliteit zijn de instellingen sinds 2013 penvoerder van dit programma in hun provincie of gemeente. Hierdoor hebben ze een veel sterkere rol als procesbegeleiders en intermediair gekregen voor cultuuronderwijs (Hoogeveen et al., 2019). In zijn onderzoek naar de bijdrage van penvoerders aan de verbetering van de kwaliteit van cultuuronderwijs binnen de CmK-periode 2017-2020 constateerde Kessels dat penvoerders voornamelijk een bijdrage leveren met coaching, verbinding en facilitering (Kessels, 2019, p. 58). Meewis en Staals (2021) stellen na twee perioden CmK dat de rol van deze penvoerders is geprofessionaliseerd. Ook zij wijzen op de noodzaak van een coachende en flexibele opstelling van de penvoerder tegenover scholen, het leveren van maatwerk en het functioneren als verbinder. De focus op samenwerken en verbinden geldt als succesfactor, omdat verandering op scholen en verbetering van cultuuronderwijs alleen mogelijk is als er draagvlak is bij scholen en culturele instellingen. Dat vergt een lange adem en het voortdurend blijven uitdragen en overtuigen van de waarde van cultuuronderwijs (Meewis & Staals, 2021).

Van Treeck et al. (2021) stellen, net als Van Vulpen et al. (2021), dat er ook een keerzijde zit aan de toegenomen aandacht voor cultuuronderwijs. Hierdoor is de aandacht voor amateurkunst bij provincies, bij provinciale en grootstedelijke steunfunctie-instellingen naar de achtergrond verschoven. Diverse instellingen met provinciale taken voor amateurkunst zijn in de afgelopen decennia verdwenen of kregen de opdracht zich hoofdzakelijk of enkel op cultuureducatie te richten. In 2021 was er bij nagenoeg geen enkele provinciale steunfunctie-instelling een specifieke opdracht voor het ondersteunen van amateurkunstgroepen (Van Treeck et al., 2021). Daarnaast wijzen beide onderzoeken ook op de extra taken die gemeenten hebben gekregen, in het sociaal domein en de jeugdzorg, waardoor sommige gemeenten ervoor hebben gekozen om te bezuinigen op bijvoorbeeld ondersteuning van amateurkunst.

Van Treeck et al. (2021) en Van Vulpen et al. (2021) zien recent overigens wel een voorzichtige hernieuwde aandacht voor amateurkunst bij provinciale en grootstedelijke steunfunctie-instellingen. Dit is wederom ingegeven door de beleidsagenda van het ministerie van OCW, die met het Programma Cultuurparticipatie en de brede Regeling Combinatiefunctionarissen weer meer aandacht heeft voor amateurkunst (Van Vulpen et al., 2021). Deze voorzichtige aandacht is vervolgens versterkt door de coronapandemie en de 'herstelgelden' van OCW ten tijde van de pandemie voor de ondersteuning van amateurkunst. Deze gelden werden verdeeld onder enkele koepelorganisaties en onder de provinciale steunfuncties, waardoor bij deze steunfuncties er (weer) meer aandacht voor amateurkunst is ontstaan.

In de evaluatie van de effecten van deze herstelgelden (Noijens & Roorda, 2024) is de conclusie dat er nieuwe verbindingen zijn ontstaan tussen ondersteuners en amateurkunstgroepen en dat de herstelsteun een flinke impuls gaf aan amateurkunstondersteuning op lokaal, provinciaal en disciplineniveau. Ook bepleiten de onderzoekers in het algemeen het belang van structurele ondersteuning. De herstelgelden zijn in 2024 vervangen door een zogenaamde 'pilotregeling', vooruitlopend op de Bestuurlijk Afspraken Cultuurbeoefening die begin 2025 zijn afgesloten.

Deze pilotregeling is in het leven geroepen om de ondersteuningsstructuur aan te vullen en te versterken. Overigens zijn de bedragen voor de ondersteuning van amateurkunst vele malen

geringer dan de huidige budgetten bij de provinciale steunfunctie-instellingen voor ondersteuning van cultuuronderwijs (LKCA, 2022). In 2024 is de pilot geëvalueerd. Projecten die subsidie aanvroegen, moesten bijdragen aan de versterking van (de ondersteuning van) amateurkunst en buitenschoolse cultuureducatie, door te werken aan een van de omschreven kernambities. De onderzoeker noemt de pilot 'bijzonder', omdat het Rijk voor het eerst sinds lange tijd geld vrijmaakt voor amateurkunst, de regeling inzet op de infrastructuur en ondersteuning en de regeling in samenwerking met het veld is ontwikkeld. Daarnaast doet ze suggesties voor het verder ontwikkelen van de Bestuurlijke Afspraken Cultuurbeoefening (Trienekens, 2024).

In het kielzog van de herstelgelden en de pilotregeling heeft steunfunctie-instelling K&C Drenthe een provinciaal reflectieonderzoek uitgevoerd naar de bestaande ondersteuningsstructuur en naar hoe de ideale ondersteuningsstructuur voor Drentse amateurkunstgroepen eruit zou kunnen zien. De huidige ondersteuningsstructuur in Drenthe is gefragmenteerd, met grote verschillen tussen gemeenten in de mate van ondersteuning. Er ontbreekt een samenhangend netwerk van ondersteuners, en ondersteuningsprogramma's zien informele groepen vaak over het hoofd. Amateurkunstgroepen (zowel formeel als informeel) hebben vaak behoefte aan ondersteuning bij hun organisatie, zoals informatie en advisering over marketing en promotie, ledenwerving en fondsenwerving (Zernitz, 2023).

Voor informele groepen zien we dit ook in Limburg, waar de ondersteuningsbehoefte zich concentreert op financiële vraagstukken (De Jong et al., 2024). Ondersteuning richt zich hoofdzakelijk op organisatiehulpvragen, maar toch wordt er weinig gebruik van gemaakt. Er is een 'mismatch' tussen de hulpvraag (vaak uitvoerend) en de ondersteuning (vaak adviserend). Zernitz (2023) adviseert de opzet van een beter samenwerkende ondersteuningsstructuur, met lokale cultuurcoaches en een provinciaal steunpunt voor amateurkunstgroepen. Verder adviseert ze om te investeren in bewustwordingscampagnes, eenvoudige subsidieregelingen en meer samenwerking tussen organisaties (Zernitz, 2023).

4.2.2 Cultuurcoaches en andere lokale ondersteuners

In enkele grote steden zijn er door gemeenten gefinancierde ondersteunende instellingen of personen voor cultuurbeoefening. Net als bij de provinciale steunfunctie-instellingen ligt bij deze lokale instellingen, wederom als gevolg van het landelijke cultuureducatiebeleid, de prioriteit hoofdzakelijk bij cultuuronderwijs en niet of nauwelijks bij cultuurparticipatie of amateurkunst (Van Treeck et al., 2021). In veel gemeenten is in de afgelopen 10 à 20 jaar de subsidie voor amateurkunstgerelateerde organisaties gestopt (zoals muziekscholen, centra voor de kunsten). Deze organisaties hadden naast het verzorgen van aanbod van amateurkunst, soms ook als taak het ondersteunen van amateurkunst(groepen).

In veel gemeenten zijn individuele ondersteuners actief, als gevolg van de landelijke beleidsregeling Brede Regeling Combinatiefuncties (BRC, onderdeel van de Brede Specifiek Uitkering), (tot 2013 bekend onder de naam Impuls brede scholen, sport en cultuur. Het is net als Cmk een matchingsregeling, waarbij de ministeries van VWS en OCW 40% van de salariskosten voor hun rekening nemen en de gemeente 60%. Met dit budget kunnen gemeenten vervolgens een of meer combinatiefunctionarissen aanstellen, die aanbieders van sport- en/of cultuurbeoefening, scholen en welzijn- en zorginstellingen ondersteunen om samen te werken. Het doel

van de regeling is burgers motiveren voor deelname aan sport en/of cultuur. Al naargelang hun opdracht heten deze functionarissen vaak 'buurtsportcoach' of 'cultuurcoach'. De regeling was de eerste jaren vooral gericht op het verbinden van sport- en cultuuraanbieders met het primair en voortgezet onderwijs. In 2019 is de regeling verbreed en kwam er ook aandacht voor cultuurparticipatie en voor de verbinding met het sociaal domein.

Het Mulier Instituut monitort de BRC. Uit de monitorrapporten blijkt dat het aantal deelnemende gemeenten en het aantal combinatiefunctionarissen sinds 2008 gestaag is gegroeid. In 2022 namen 340 van de 344 gemeenten (99%) deel aan de BRC, die samen 6.267 combinatiefuncties hebben aangesteld. Het gaat in totaal om 3.509 fte (Heijnen et al., 2022). Dit is in 2023 gedaald naar 5938 en 3212 fte. Deze daling komt, ondanks aanvullende investeringen vanuit het Rijk, mede door het loslaten van een normbedrag van € 50.000,- per fte, waardoor het normbedrag per fte gemiddeld hoger uitvalt en er minder personen aangesteld kunnen worden (Gómez Berns et al., 2024).

In de meeste gevallen betreft het buurtsportcoaches. Voor de sector kunst en cultuur zetten 276 gemeenten 19% van de fte's (640 fte) in (Heijnen et al., 2022, p. 11). In 2023 was dit gedaald naar 256 gemeenten die gezamenlijk 453 fte cultuurcoaches hadden (Gómez Berns et al., 2024). Of dit een daling is in de aandacht voor kunst en cultuur is niet goed vast te stellen, omdat de vraagstelling van het monitoronderzoek is gewijzigd. In 2022 is gevraagd voor welke sector BRC-functionarissen (overkoepelende term) werkzaam waren, in 2023 is dit per profiel uitgevraagd (met cultuurcoach als een van de zes profielen). Maar een BRC-functionaris kan ook vanuit een ander profiel werkzaam zijn voor kunst en cultuur (Gómez Berns et al., 2024; Heijnen et al., 2022). Zo zijn er in 200 gemeenten BRC-functionarissen actief onder het profiel 'combinatiefunctionaris onderwijs'. In 38 van deze gemeenten legt deze combinatiefunctionaris onderwijs ook de verbinding met kunst- en cultuurinstellingen (Gómez Berns et al., 2024). Of een gemeente de BRC benut voor het financieren van een cultuurcoach, hangt sterk samen met de grootte van de gemeente. In 2020 hadden alle grote gemeenten (groter dan 100.000 inwoners) cultuurcoaches aangesteld met de regeling, terwijl dit bij de kleine gemeenten (minder dan 20.000 inwoners) net meer dan de helft betrof (56%) (Hageman et al., 2022).

LKCA heeft in 2013, 2017 en 2022, naast de BRC-monitor van het Mulier Instituut, apart onderzoek gedaan naar specifiek cultuurcoaches (Poelman & Poll, 2022; Poll et al., 2013; Van Miert et al., 2017). Belangrijke bevindingen uit het laatste rapport *Cultuurcoaches onder de loep* (Poelman & Poll, 2022) en de meest recente BRC-monitor (Gómez Berns et al., 2024) zijn:

- Het LKCA-rapport onderscheidt twee typen cultuurcoaches: de een werkt in en rondom school en is veelal adviserend en ondersteunend bezig. De ander werkt in de wijk en is vooral verbindend bezig.
- Mogelijk ingegeven door de verbreding van de regeling in 2019 lijkt de focus steeds meer op participatie te liggen en minder op educatie. Veel cultuurcoaches organiseren (ook) naschools aanbod of zoeken de interne verbinding met naschoolse activiteiten. Bij dat naschoolse aanbod vinden ze het belangrijk om wijkgericht te werken.
- Circa 89% van de cultuurcoaches werkt samen met het primair onderwijs en circa 55% werkt samen met het voortgezet onderwijs (Gómez Berns et al., 2024).

- Van Treeck et al. (2021) becijferden dat in 2020 weliswaar in 278 van de 355 gemeenten cultuurcoaches aanwezig waren, maar dat twee derde van hen zich niet richtten op amateurkunstgroepen.
- Waar de meeste fte voor 2019 zich nog in en rondom school bevond, is er – sinds de verbreding in 2019 – een beweging gaande in de richting van het sociaal domein. Inmiddels werkt meer dan de helft van de cultuurcoaches samen met welzijnsorganisaties (Gómez Berns et al., 2024). De voornaamste doelgroepen die ze twee jaar eerder noemden, zijn (kwetsbare) jongeren of (kwetsbare) ouderen. De focus lijkt daarbij op welzijn te liggen, want er worden maar weinig zorgpartners genoemd (Poelman & Poll, 2022). Uit de BRC-monitor van 2023 blijkt verder dat cultuurcoaches zich hoofdzakelijk zijn gaan richten op mensen met een lage sociaaleconomische positie (29%), buurtbewoners (29%) en mensen met een migratieachtergrond (20%) (Gómez Berns et al., 2024).
- Gemeenten hebben moeite duidelijke doelen voor cultuurcoaches te formuleren en hun een duidelijke opdracht mee te geven. Ook hebben ze moeite om die doelen onderscheidend te maken van ander beleid, zoals interne cultuurcoördinatoren of CmK. Die onduidelijke opdracht en rolverdeling maakt het voor zowel aanbieders als partners (zoals scholen) moeilijk om te bepalen bij wie ze aan kunnen kloppen voor welke ondersteuning.
- Een grote uitdaging is het beperkte aantal fte. Vooral bij kleinere gemeenten is dit voor de cultuurcoach laag (totaal minder dan 0,5 fte). Gemeenten en cultuurcoaches zelf zien graag een verhoging van het aantal fte. Inhoudelijke argumenten hiervoor zijn een toenemende ondersteuningsvraag van amateurkunstverenigingen, mede door de coronapandemie, en dat er onbenutte kansen liggen voor samenwerking met het sociaal domein. Organisatorische argumenten zijn dat het beperkte aantal fte en het lage normbedrag het lastiger maken om vaste krachten te vinden.

Er is bij gemeenten groot draagvlak voor de regeling, gezien de grote deelname. Ze zeggen in de verschillende monitoronderzoeken resultaten te zien op veel doelstellingen van de BRC. Ze noemen daarbij vooral 'het leggen van verbindingen met andere domeinen' en 'het vormen van netwerken rond stimulering van deelname aan sport en cultuur'. Maar hierbij gaat het, zoals Van Bergen et al. (2021) benoemen, om percepties van de resultaten en niet om objectieve data over de concrete effecten van de regeling. Er zijn bijvoorbeeld geen eenduidige harde cijfers beschikbaar over het aantal bereikte deelnemers (Van den Berg et al., 2023). Het onderzoek *Cultuurcoaches onder de loep* toont aan dat beleidsambtenaren en werkgevers van cultuurcoaches worstelen met monitoren en evalueren, waarbij deze tegelijkertijd aangeven dat cijfers in hun ogen niet veel zeggen over de effecten van het werk van cultuurcoaches. Gemeenten illustreren de impact meestal met verschillende voorbeelden (Poelman & Poll, 2022; Van Bergen et al., 2021).

Overigens zijn er ook lokale ondersteuners (onder verschillende benaming, zoals cultuurmakelaar of cultuurscout) die niet vanuit de BRC worden gefinancierd. In 2020 financierde een op de vijf gemeenten hun lokale individuele ondersteuners vanuit een ander budget dan de BRC (Hageman et al., 2022). Naar het functioneren van deze ondersteuners wordt nauwelijks onderzoek gedaan. Wel is er een kleinschalig vragenlijstonderzoek gedaan onder 88 lokale ondersteuners voor amateurkunstgroepen (cultuurcoaches, cultuurmakelaars, beleidsmedewerkers culturele instelling, beleidsmedewerkers gemeenten) over uitdagingen van amateurkunstgroepen in hun omgeving en in hoeverre deze bekend waren met en gebruikmaken van de

ondersteuning door de provinciale steunfunctie-instellingen en amateurkunstkoepels. Ook uit dit onderzoek blijkt dat er volgens deze ondersteuners extra of andere ondersteuning nodig is om de verschillende uitdagingen voor amateurkunstgroepen en hun artistiek begeleiders en kunstdocenten te lijf te kunnen gaan. Daarnaast is er volgens hen ook meer gecoördineerde samenhang en samenwerking nodig tussen de verschillende ondersteuners (Neele & Roorda, 2023).

4.2.3 Provinciale erfgoedinstellingen

OPEN (Overleg Provinciale Erfgoedinstellingen Nederland) heeft in 2020 onderzoek laten doen naar de ondersteuning van erfgoedvrijwilligers in de twaalf provincies. De erfgoedorganisaties binnen OPEN zorgen voor het zichtbaar maken en houden van erfgoed en doen dit door onder meer beheerders en gebruikers te helpen. De leden vormen de schakel tussen de lokale erfgoedpraktijk en nationaal erfgoedbeleid (Vinken & Diepstraten, 2020, p. 5).

Vrijwilligers hebben behoefte aan ondersteuning bij bijvoorbeeld financiën en erfgoedkennis. Daarnaast zijn erkenning en eigenaarschap voor hen van belang. Een betrokken overheid heeft toegevoegde waarde via erkenning, integrale aanpak, zichtbaarheid en/of een platformfunctie. Het contact met de overheid of andere instituties kan het beste via een verbindingpersoon lopen (Nguyen, 2022). Onderzoek van OPEN laat zien dat de ideale ondersteuningsstructuur van vrijwilligersorganisaties is ingericht op het zichtbaar maken van uitwisselingsmogelijkheden van erfgoedgroepen. Het gaat dan om 'weten bij wie je moet zijn, het leggen van contacten, goede communicatie en promotie' (Vinken & Diepstraten, 2020, p. 35).

4.3 Koepel- en brancheorganisaties

4.3.1 Organisaties van en voor kunstdocenten en artistiek begeleiders

Koepel- en brancheorganisaties zijn vanuit het 'veld' zelf ontstaan en worden door het veld zelf gefinancierd. Ze bieden ondersteuning aan de achterban die ze vertegenwoordigen. Zo zijn er organisaties van individuele kunstdocenten en artistiek begeleiders die werkzaam zijn in het onderwijs, in de vrije tijd of beide, zoals de Vereniging Onderwijs Kunst Cultuur (VONKC), de Vereniging Leraren Schoolmuziek (VLS), Bond van Orkestdirigenten en Instructeurs (BvOI), Nederlandse Beroepsvereniging van Danskunstenaars (DBDK) en Vrije Koninklijke Nederlandse Toonkunstenaars Vereniging (VKNTV) (Van den Hoek et al., 2012, pp. 19-21).

4.3.2 Organisaties van en voor cultuur- en onderwijsinstellingen met buitenschools aanbod

Daarnaast zijn er organisaties die instellingen voor buitenschoolse cultuureducatie vertegenwoordigen. Cultuurconnectie is de brancheorganisatie voor cultuureducatie, amateurkunst en volksuniversiteitswerk, in 2015 ontstaan uit een fusie van Kunstconnectie en de Bond van Nederlandse Volksuniversiteiten (BNVU). Tot de leden behoren centra voor de kunsten, volksuniversiteiten, muziekscholen en provinciale ondersteuningsinstellingen voor kunst en cultuur. Bij een inventarisatie van de infrastructuur voor cultuureducatie uit 2012 bestond ook nog de Stichting Netwerk Jeugdtheaterscholen (later: Platform Theater), maar die is anno 2024 niet meer actief (Van Treeck et al., 2021).

Verder zijn er koepel- en brancheorganisaties die zich niet direct richten op cultuureducatie of cultuurparticipatie, maar die wel instellingen vertegenwoordigen die deels aanbod verzorgen op het terrein van cultuurbeoefening. Voor het funderend onderwijs zijn er bijvoorbeeld de PO-Raad, de VO-raad en de Academie en Vakvereniging voor Schoolleiders (AVS). Voor de culturele instellingen zijn er Vereniging Openbare Bibliotheken (VOB), de Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals (VNPF), Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD) en de Museumvereniging.

4.3.3 Organisaties van en voor amateurkunstverenigingen

Er is een groot aantal bonden en koepelorganisaties die amateurkunstverenigingen vertegenwoordigen en ondersteunen. De laatste jaren zijn er diverse onderzoeken gedaan naar deze organisaties. Bij een inventarisatie van de ondersteuning van amateurkunstgroepen vonden Van Treeck et al. (2021) 47 landelijke en 50 provinciale/regionale koepelorganisaties. De grootte verschilt sterk, zowel in het aantal leden als in de omvang van de organisatie. Er bestaan ook lokale koepels of platforms die vaak vooral als aanspreekpunt voor een gemeente fungeren en een overleg met elkaar vormen. De bonden en koepels zijn disciplinegericht, dit in tegenstelling tot de ondersteuning van provinciale en grootstedelijke steunfunctie-instellingen en van lokale ondersteuners.

De grootste koepelorganisaties zijn Koornetwerk Nederland (KNN) en de Koninklijke Nederlandse Muziek Organisatie (KNMO), op afstand gevolgd door de Fotobond en de Nederlandse Organisatie van Amateurfilmclubs (NOVA). KNN is een netwerk van 29 afzonderlijke bonden en koepels voor koren en zanggezelschappen, van de Koninklijke Bond voor Zang- en Oratoriumverenigingen (KBZON) tot de Bond voor Amateurmuziektheater en Lichte Koormuziek (BALK), en van Shanty Nederland tot de Regionale Zangersbond Zuid/West Nederland. Bij de KNMO zijn de bonden en koepelorganisaties voor orkesten aangesloten, zoals de Muziekbond Groningen en Drenthe (MGD), de Limburgse Bond van Tamboerkorpsen (LBT) of de Federatie van Amateur Symfonie- en Strijkorkesten (FASO). De Fotobond heeft zeventien provinciale en regionale bonden en NOVA acht regionale bonden. Voor andere disciplines als bijvoorbeeld circus, dans, theater en beeldend zijn er aanzienlijk minder bonden en koepelorganisaties, en deze zijn ook kleiner (Van Treeck et al., 2021).

Veel bonden en koepelorganisaties kampen met een teruglopend ledental. Bij sommigen leidt dat zelfs tot het nadenken over hun bestaansrecht. Niet altijd zien clubs het belang van het lid worden en ook koepels zelf zijn soms kritisch over hun eigen bestaansrecht (Beerepoot et al., 2018). De coronapandemie heeft dit mogelijk wel enigszins veranderd. Een analyse van de plannen die rondom de in 2020 beschikbaar gekomen herstelsteun zijn opgesteld door koepelorganisaties en provinciale steunfunctie-instellingen, maakt duidelijk dat enkele koepels spreken van een 'wake-up call'. Ze voelden eindelijk erkenning en raakten meer overtuigd van hun belang voor de achterban (LKCA, 2022).

Uit de inventarisatie van Van Treeck et al. (2021) komen de volgende bevindingen over de infrastructuur voor koepelorganisaties naar voren:

- Er zijn grote verschillen tussen de diverse disciplines. Voor koren, orkesten en film- en fotoclubs zijn landelijke en provinciale/regionale bonden of koepels aanwezig. Voor bijvoorbeeld toneelverenigingen zijn die er niet (meer). De Nederlandse Vereniging voor Amateurtheater werd in 2011 opgeheven. Wel is er de landelijke koepel LOST, waarbij dertien studententheaterverenigingen zijn aangesloten. Zestien groepen die als dagbesteding podiumkunsten maken met mensen met een beperking, zijn verenigd in de landelijke koepel Vereniging Ongekend Talent. En in de provincies Friesland en Limburg is er een provinciale koepel voor ondersteuning van amateurtoneelgezelschappen en -toneelspelers.
- Het ontbreekt de amateurkunstkoepels aan menskracht. Ze worden gefinancierd vanuit lidmaatschapsbijdragen en ontvangen geen structurele overheidsfinanciering. Hierdoor moeten ze met vrijwillige bestuurders werken, waardoor de ondersteuning aan amateurkunstverenigingen beperkt en kwetsbaar is. Door de coronapandemie kwam er sinds 2020 voor negen landelijke koepelorganisaties budget ('herstelsteun') voor het tijdelijk aanstellen van extra menskracht. In 2023 was dit budget op, maar vanaf 2024 kunnen koepelorganisaties een beroep doen op een nieuwe subsidieregeling bij het Fonds voor Cultuurparticipatie.
- Een groot deel van de formele verenigingen is aangesloten bij een of meer bonden of koepelorganisaties. Zo laat de *VerenigingsMonitor 2024* zien dat 61% van de formele verenigingen is aangesloten bij minimaal één bond of koepelorganisatie. Bij koren is dit 72%, bij muziekverenigingen 71% en bij foto- en filmclubs 55%. Het aandeel ligt lager bij dansverenigingen (42%) en toneelverenigingen (26%). Verenigingen zijn om diverse redenen aangesloten bij een bond of koepel. De belangrijkste zijn de afdracht van de Buma-premie, het ontvangen van informatie en inspiratie via nieuwsbrieven, tijdschriften, magazines of kennisbanken, en belangenbehartiging bij beleidsmakers (Neele, 2024).
- Naast de formele verenigingen zijn er nog heel veel anders georganiseerde amateurkunstgroepen (zie hoofdstuk 2). Deze zijn over het algemeen geen lid van de hier beschreven bonden en koepels en maken dus ook geen gebruik van hun ondersteuning. Toch hebben sommige bonden en koepels wel de behoefte om ook voor deze andere groepen relevant te zijn. Zo heeft LKCA in samenwerking met Koornetwerk Nederland een verkennend onderzoek gedaan naar 'informele zanggroepen' en hun behoeften (Wester et al., 2022).

De beperkte capaciteit van bonden en koepels qua financiën en menskracht gaat ten koste van hun zichtbaarheid en bereik. Ze bereiken dus hoofdzakelijk de formele verenigingen, en daarvan drie vijfde (61%). Toch is er wel behoefte bij verenigingen en andersoortige amateurkunstgroepen aan ondersteuning. De *VerenigingsMonitor 2024* laat bijvoorbeeld zien dat 63% van de verenigingsbesturen de behoefte heeft om kennis en vaardigheden te vergroten of ontwikkelen, maar dat slechts 14% ook daadwerkelijk gebruikmaakt van een mogelijkheid om advies, begeleiding, een workshop of scholing te krijgen. 4% van de verenigingen zegt zulke ondersteuning te hebben ontvangen van een amateurkunstbond of -koepelorganisatie (Neele, 2024).

Uit een in 2022 uitgezet vragenlijstonderzoek onder lokale ondersteuners (cultuurcoaches, cultuurmakelaars, beleidsmedewerkers culturele instelling, beleidsmedewerkers gemeenten) voor amateurkunst blijkt dat deze lang niet altijd bekend zijn met het bestaan van veel amateurkunstkoepels en hun ondersteuning. Twee derde kende wel KNN en KNMO, maar de overige koepels kenden ze niet of nauwelijks. Met de provinciale steunfunctie-instellingen zijn ze veel beter bekend. Volgens de bevraagde lokale ondersteuners is dan ook veel meer

samenwerking en samenhang gewenst tussen de verschillende ondersteuners voor amateurkunstgroepen (Neele & Roorda, 2023). Ook Van Treeck et al. (2021) en Van Vulpen et al. (2021) spreken van een ‘versnipperde’ en ‘afgebrokkelde’ ondersteuningsstructuur voor amateurkunst en roepen op tot meer onderlinge samenhang en samenwerking tussen landelijke, provinciale en lokale ondersteuners.

4.4 Ondersteuningsstructuur voor talentontwikkeling

Talentontwikkeling heeft geen duidelijke positie in de ondersteuningsstructuur. We wijden er hier een aparte subparagraaf aan, juist omdat we het zien als een doorsnijdende activiteit van cultuurcoaches, fondsen, bovensectorale instellingen en steunfunctie-instellingen. Daarnaast zetten we talentontwikkeling bewust niet in ieder hoofdstuk. Je bent namelijk geen actieve ‘beoefenaar’ van talentontwikkeling. Wel zien we wat aanbod en vooral ondersteuningsinfrastructuur en beleid specifiek gericht op talentontwikkeling.

Talentontwikkeling is een breed begrip. Het is een continu proces en kan plaatsvinden op diverse plekken, ook buiten de traditionele opleidingen, en leeftijden. Waar in de ontwikkelingsketen talentontwikkeling te plaatsen is, is dus ook vrij diffuus. Onderzoek laat zien wat de voorwaarden zijn voor talentontwikkeling: financiële ruimte, vrijheid en flexibiliteit, netwerken, fysieke ondersteuning en leren over ondernemerschap/werkpraktijk. Maar wie zijn de ‘talenten’? Het bieden van kansen en mogelijkheden blijkt een belangrijk element voor de ontwikkeling van talent (Slaa, 2017). Er is relatief weinig onderzoek gedaan naar talentontwikkeling. Het beperkte onderzoek is bovendien voornamelijk gericht op muziektalent. Daarnaast is het onderzoek relatief ver in het verleden uitgevoerd (Roorda, 2014; Slaa, 2017; Van Eijck et al., 2016). De cijfers die we hier presenteren, zijn dus mogelijk gedateerd.

Bij muziekbeoefening zijn concoursen een van die mogelijkheden voor talent. Voorbeelden zijn het Koninklijk Concertgebouw Concours, het Prinses Christinaconcours, het Fries concours, het Nationaal Concours voor jeugdorkesten, het Nationaal Concours Jeugdsymfonieorkesten, het Schoolorkesten Concours, het Nederlands Vioolconcours en de Nederlandse Blazers kampioenschappen. Zulke concoursen kunnen leiden tot extra motivatie en een stimulans zijn voor de ontwikkeling van jong talent. Van de talenten betrokken bij talentontwikkelingsprojecten voor klassieke muziek gefinancierd door het Fonds voor Cultuurparticipatie tussen 2013-2016 had 74% deelgenomen aan een concours of wedstrijd (Van Eijck et al., 2016). Verder spelen ook muziekscholen, musea en andere instellingen een rol in de keten van talentontwikkeling, evenals docenten en ouders (Slaa, 2017). In hetzelfde onderzoek zei 72% van de talenten dat ze lessen hadden gevolgd bij een muziekschool en 87% bij een particuliere docent (Van Eijck et al., 2016).

Voor activiteiten voor talentontwikkeling, bijvoorbeeld binnen de podiumkunsten of beeldende kunsten, kunnen instellingen of talenten zelf financiering aanvragen bij diverse fondsen. Voorbeelden van regelingen zijn Werkbijdragen voor Jong Talent en Bewezen Talent, Talent & Festival (geëvalueerd door Janssen & Modderman, 2023b), of het Steunfonds Muzikantendag. Het Mondriaan Fonds heeft een regeling gebaseerd op cofinanciering. Deze beschrijven we hier als voorbeeld:

De cofinancieringsregeling van het Mondriaan Fonds heeft tussen 2013-2015 ca 6.300 aanvragen gehad. Hiervan is 40% (2.600 individuen) gehonoreerd. Het gemiddelde subsidiebedrag was € 20.500,-, het maximale bedrag was € 260.000,-. Voor de periode 2014-2016 stelde het kabinet 8 miljoen beschikbaar voor talentontwikkeling in de cultuursector, ook hiervoor lag de uitvoering bij het Mondriaan Fonds. Daarnaast zijn er enkele private fondsen met middelen voor talentontwikkeling. Deze focussen zich veelal op collectieven, waardoor lastig is te zeggen wat het bereik van deze regelingen is (KWINK et al., 2017, p. 108).

Voor de popsector zijn Eurosonic Noorderslag, Popronde, Kunstbende, Amsterdamse Popprijs, de Grote Prijs van Nederland en Popsport belangrijke schakels in de keten van talentontwikkeling. Daarnaast zijn er enkele kennisplatforms waaronder Muzikantendag en No Man's Land. POPnl is de landelijke koepel voor talentontwikkeling in de popsector. Van deelnemers aan talentontwikkelingsprojecten voor popmuziek gefinancierd door het Fonds voor Cultuurparticipatie tussen 2013-2016, zei 74% te hebben deelgenomen aan een concours of wedstrijd (Van Eijck et al., 2016). Er zijn aanwijzingen dat het aanbod van de ESNS- en Popronde-talenten op de grote poppodia in de periode 2006-2015 is afgenomen. Tevens is de doorstroom van kleinere naar grotere poppodia afgenomen, terwijl de tijd die deze talenten nodig hebben om door te stromen juist is toegenomen. Dit is mede te wijten aan de toegenomen financiële druk bij deze podia.

Het zijn overigens niet enkel de poppodia die talentontwikkeling van popartiesten (zouden moeten) stimuleren. Er is een ketenaanpak nodig, waarbij alle spelers gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen en waarbij aansturing vanuit de overheden nodig is. Daarbij is het belangrijk dat een ketenbenadering vanuit de regio komt. (Gielen et al., 2017). Ook hier spelen muziekscholen en muziekdocenten een belangrijke rol. Van dezelfde deelnemers aan talentontwikkelingsprojecten voor popmuziek had 72% lessen gevolgd bij een muziekschool en 80% bij een particuliere docent (Van Eijck et al., 2016). Van Eijck et al. (2016) laten ook zien dat de keten van talentontwikkeling onder meer bestaat uit lokale kunstencentra of muziek-, theater-, dansscholen, particuliere docenten, concoursen/wedstrijden en masterclasses/workshops. De meerderheid van de talenten (ongeacht welke discipline) heeft elk van deze onderdelen gebruikt in hun ontwikkeltraject (Van Eijck et al., 2016).

Te weinig geld is de belangrijkste belemmering die jonge talenten ervaren bij de ontwikkeling van hun talenten, gevolgd door te weinig oefenruimten en te weinig mogelijkheden om op te treden. In mindere mate ervaart 10% van de jonge talenten te weinig mogelijkheden om de eigen talenten verder te verdiepen (bijvoorbeeld met masterclasses) of te weinig begeleiding bij de zakelijke aspecten van het vak. Meer dan een derde ervaart geen enkele belemmering (Van Eijck et al., 2016).

De regeling Talentontwikkeling van het Fonds voor Cultuurparticipatie (2022–2024) is in het leven geroepen om talenten, coaches en organisaties in alle disciplines in het informele circuit te ondersteunen. De regeling bestaat uit vier categorieën: Urban Arts talent, Urban Arts Coach, Talentontwikkeling in informele netwerken en versterking talentketen. In 2023 is er een quickscan uitgevoerd naar de regeling om te onderzoeken waarom deze zo beperkt werd benut. De conclusie was dat aanvragers tevreden zijn en dat er geen eenduidige reden is om niet aan te vragen. Wel noemen ze knelpunten: de regeling sluit beperkt aan bij de belevingswereld

van de doelgroep, adviseurs kunnen door tijdgebrek niet optimaal ondersteunen en de doelgroep wordt niet optimaal bereikt met de communicatiekanalen van het fonds (Janssen & Modderman, 2023a).

Recent zien we steeds meer aandacht voor talenten in de film- en AV-sector. FilmForward heeft in 2024 onderzoek gedaan naar ondersteuningsinitiatieven en programma's voor talentontwikkeling in deze sector, waarmee het huidige aanbod inzichtelijk is gemaakt. De infrastructuur voor deze sector, die zich sterk concentreert in de Randstad, is breed en divers, met publieke en private initiatieven voor verschillende doelgroepen. Er zijn veel programma's gericht op regie, scenario en productie, maar minder voor technische en organisatorische disciplines. De meeste initiatieven richten zich op beginnend talent, met minder aanbod voor een internationale context. Ook is er veel aandacht voor diversiteit, inclusie en toegankelijkheid. Samenwerking tussen opleidingen en talentprogramma's is beperkt, wat doorstroom en aansluiting op de arbeidsmarkt bemoeilijkt (FilmForward, 2024).

Hubs

Relatief nieuw in de keten van talentontwikkeling zijn '(talent)hubs', die veelal ontstaan op initiatief van een overheid. Deze overheid ziet haar financiële bijdrage als een investering en een manier om aanvullende financiering aan te trekken. Deze middelen ondersteunen talentvolle makers in de vorm van onder meer materialen, netwerken en naamsbekendheid (Loots et al., 2024). Voorbeelden zijn Muziekhubs GoWest!, Talenthubs Brabant en Filmhubs Noord. Loots et al. (2024) benadrukken de waarde van deze culturele hubs, die de deelname aan kunst en cultuur bevorderen.

5 Overheden en beleid

In dit hoofdstuk gaan we in op de laatste systeemlaag: overheden en hun beleid. Met literatuur van de afgelopen elf jaar kijken we hoe overheden hun beleid voor cultuurbeoefening hebben ingericht. We beschrijven de overheidsrol, het beleid, wet- en regelgeving en de overheidsfinanciering voor cultuurbeoefening. Dit doen we in de klassieke drietrapsverdeling: gemeenten, provincies en Rijk.

Het Nederlands cultuurbeleid is sinds 1993 geformaliseerd met de Wet op het Specifiek Cultuurbeleid (Wsc), waarmee het een juridische basis heeft gekregen. Binnen deze wet zijn artistieke kwaliteit en verscheidenheid de twee kernbegrippen, waarbij artistieke kwaliteit het belangrijkste criterium is voor de beoordeling van subsidieaanvragen van culturele instellingen en kunstenaars (bijvoorbeeld bij een BIS-aanvraag) (Bots, 2024, p. 209). De Wsc zelf geeft geen nadere invulling van deze twee uitgangspunten, ze krijgen nadere duiding en invulling via bewindspersonen. De Raad voor Cultuur is het officiële adviesorgaan van de regering voor het cultuurbeleid (Bots, 2024, pp. 13-14). Andere overheden hebben geen wettelijk kader, op een aantal taken rondom het bibliotheekwezen en erfgoed na (Bots, 2024, p. 197).

Cultuur heeft een grote waarde voor de samenleving en geldt als *common good* (gemeengoed), waarvan de overheid over het algemeen het gebruik en de beoefening wil stimuleren (Vinkenburg & Branten, 2023, p. 7). Toch blijkt cultuur veelal het sluitstuk van coalitieakkoorden en begrotingen. Vanuit steeds meer hoeken uit de culturele sector klinkt de roep voor een wettelijke basis en verankering voor cultuurbeoefening. Onderzoek van onder meer LKCA laat zien dat ook gemeentelijke en provinciale beleidsmedewerkers veelal een voorstander zijn van zo'n wettelijke verankering van cultuureducatie en vaak ook van cultuurparticipatie (Goossens & Neele, 2023; Hageman et al., 2022). Want dan kunnen overheden hun verantwoordelijkheden en rollen beter afstemmen en is er een duidelijke positionering van overheidslagen in het cultureel bestel.

Beleidsmatig sluit de inzet op erfgoedbeoefening aan op de ontwikkelingen rond de Omgevingswet en het Verdrag van Faro. Deze ontwikkelingen spelen op alle drie de overheidslagen. Bij erfgoedbeoefening is er een spanning tussen de inzet van overheden bij wettelijke en niet-wettelijke taken voor erfgoedbeleid. De afspraken over de rollen en verantwoordelijkheden tussen Rijk, provincies en gemeenten zijn op dit moment vooral gericht op het behoud van cultureel erfgoed en niet op de brede maatschappelijke betekenis van erfgoed (Van der Horst et al., 2021, p. 16). De verantwoordelijkheid voor het immaterieel erfgoed is belegd bij het Rijk en vloeit voort uit het in 2012 door Nederland geratificeerde Unesco-Verdrag over de Bescherming van Immaterieel Cultureel Erfgoed (2003). Provincies en gemeenten zien immaterieel erfgoed doorgaans als onderdeel van het cultuur- of erfgoedbeleid en subsidiëren organisaties en projecten op dit terrein (Van der Horst et al., 2022, p. 93).

5.1 Het cultuurbeoefeningsbeleid van gemeenten

5.1.1 Gemeentelijke rol

Gemeenten hebben geen wettelijke taak voor cultuurbeoefening (met uitzondering van de bibliotheekwet en enkele taken rondom erfgoed). Dat betekent niet dat gemeenten hierin geen rol spelen. Uit onderzoek van LKCA in 2022 naar onder meer de rol van de gemeente in het cultureel bestel blijkt dat 95% van de onderzochte gemeenten cultuureducatiebeleid heeft en 89% beleid voert voor actieve cultuurparticipatie en/of amateurkunst. Gemeenten nemen verschillende rollen op zich: faciliteren, stimuleren, regisseren en reguleren. In het cultuureducatiebeleid ligt de focus op het primair onderwijs en in mindere maten op het voortgezet onderwijs (zie tabel 5). In het participatiebeleid ligt de focus ruimer en kijken ze naar ‘alle’ doelgroepen (Hageman et al., 2022, p. 4).

Tabel 5 Gemeentelijke aandacht voor cultuureducatie en/of actieve cultuurparticipatie

Aandacht voor cultuureducatie en/of actieve cultuurparticipatie	N	%
Ja, alleen voor cultuureducatie in het onderwijs	10	8
Ja, alleen voor actieve cultuurparticipatie	2	2
Ja, zowel voor cultuureducatie in het onderwijs als actieve cultuurparticipatie	105	87
Nee	4	3
Totaal	121	100

De verschillen tussen gemeenten zien we ook terug in de bestuurlijke inrichting, zoals de beschikbare menskracht, aantal beschikbare uren en het gemeentelijk budget voor cultuur. Sterk stedelijke gebieden hebben fors meer uren beschikbaar dan weinig stedelijke gebieden. Zo heeft 46% van de sterk stedelijke gebieden meer dan 100 uur per week ambtelijk beschikbaar voor cultuur, tegenover 4% van weinig stedelijke gebieden. De meerderheid van weinig stedelijke (64%) en matig stedelijke (66%) gebieden heeft 0 tot 25 uur beschikbaar, tegenover 8% van de zeer stedelijke gebieden (Hageman et al., 2022, p. 30).

De gemeentelijke budgetten zijn lastiger uiteen te zetten, mede omdat cultuurbeoefening wordt verdeeld over vele potjes. Het LKCA-onderzoek heeft zich daarom beperkt tot een inschatting van de ontwikkeling van het budget. Daaruit blijkt dat voor cultuureducatie bij 77% van de gemeenten het budget gelijk is gebleven, bij 18% het budget is verhoogd en bij slechts 5% het budget is verlaagd ten opzichte van de vorige collegeperiode. Cultuurparticipatie laat een vergelijkbaar beeld zien: bij 72% bleef het budget gelijk, bij 19% nam het toe en bij 9% is het afgenomen. Redenen voor toe- en afnamen zijn het belang dat de politiek hecht aan deze domeinen, stijgende cofinancieringskosten (voor stijging) en bezuinigingen (voor afname) (Hageman et al., 2022, p. 30).

We zien een brede scope in doelstellingen en doelgroepen van het gemeentelijk beleid (zie tabel 6). Daarbij horen ook diverse beleidsinstrumenten (Hageman et al., 2022). Voor cultuureducatie gebruiken de meeste gemeenten meerjarige (86%) en incidentele subsidies (51%). Voor cultuurparticipatie gebruiken ze juist vaker incidentele subsidies (87%) en iets minder vaak meerjarige subsidies (74%). Uit de *VerenigingsMonitor 2024* blijkt dat 24% van de verenigingen incidentele overheidssubsidie krijgt en 37% meerjarige subsidie, samen goed voor 54%

van de verenigingen (Neele, 2024). Een ander veelgebruikt beleidsinstrument is het aanstellen van een speciale functionaris (80%), zoals een cultuurcoach, cultuurmakelaar of cultuurscout. Bijna vier op de vijf gemeenten (78%) financiert deze vanuit de BRC. Die zetten ze iets vaker in voor cultuureducatie dan voor cultuurparticipatie. Bijna alle gemeenten (92%) hebben ook een speciale regeling voor minima, zoals via het Jeugdfonds Sport en Cultuur (67%), Stichting Leergeld (46%) of een andere regeling (62%) (Hageman et al., 2022, pp. 49-50).

Tabel 6 Gemeentelijke doelstellingen

Doelstellingen:	Actieve cultuurparticipatie	Maatschappelijke participatie en sociale cohesie	Zorg welzijn (o.a. verminderen eenzaamheid, omgaan pesten)
	89%	82%	67%

Een ander financieel beleidsinstrument waarin gemeenten een belangrijke rol speelden, is coronasteun. Vanaf eind 2020 ontvingen gemeenten extra middelen vanuit het Rijk om de cultuurele sector te ondersteunen. Meer informatie over deze specifieke steungelden zijn te vinden in de synthesestudie *Evaluatie coronasteun cultuursector* (2023). Ook vanuit gemeenten waren er gelden gereserveerd voor cultuurbeoefening, met name gericht op cultuureducatie. Amateurkunstverenigingen konden nauwelijks gebruikmaken van landelijke steunregelingen. Onderzoek in 2020 door de VNG en AEF laat zien dat de gemeentelijke middelen beperkt zijn en door de coronacrisis onder druk zijn komen te staan. Ook onderzoek van CBS in opdracht van OCW laat zien dat de middelen voor kunst- en cultuureducatie zijn afgenomen sinds 2017, terwijl de totale middelen zijn gestegen (Bijlsma et al., 2023, pp. 93-98).

Afhankelijkheid gemeentelijk beleid

Gemeenten vinden dat cultuur niet louter een decentrale taak is. Het gaat om een samenspel tussen de overheidsdriehoek, de markt en samenleving. Overheden kunnen daarin verschillende rollen aannemen, maar moeten altijd samenwerken met andere overheidslagen om goed cultuurbeleid te voeren. Gemeentelijke overheden zijn door het ontbreken van wettelijke taken vrij om zelf een koers te bepalen, maar worden wel sterk gestuurd door landelijke regelingen (bijvoorbeeld CmK en de Brede SPUK). Met bovenwettelijk beleid weet het ministerie van OCW gemeenten dus te sturen (Hageman et al., 2022, p. 5).

Het ontbreken van wettelijke afspraken heeft consequenties, wat we later ook bij de provinciale rolopvatting tegenkomen. Hageman et al. (2022) stellen dat gemeenten wet- en regelgeving missen om budget voor cultuurbeoefening veilig te stellen en om beleid af te dwingen. Gemeentelijke beleidsmedewerkers vinden dat wel van belang: subsidies zijn het primaire beleidsinstrument en daar is budget voor nodig. *Cultuur in beeld* laat ook zien dat gemeenten de grootste financier zijn van cultuur (Hageman et al., 2022, p. 8). Informatie over gemeentelijke budgetten voor de diverse facetten van cultuurbeoefening ontbreken vooralsnog. Het CBS geeft wel enkele algemene cijfers, maar die betreffen de totale cultuurlasten van gemeenten (en provincies) en niet louter om cultuurbeoefening.

Cultuuruitgaven gemeenten

De cultuuruitgaven van gemeenten stegen van circa 1,6 miljard in 2017 naar circa 1,96 miljard in 2023. Samen waren gemeenten en provincies in 2023 goed voor ruim 2,6 miljard aan

cultuurinvesteringen, in 2021 was dit nog 2.38 miljard (CBS, 2024; Van Koppen, 2024). Gemeenten zijn dus ruimschoots de belangrijkste financier, maar niet alle gemeenten dragen in dezelfde mate bij. Grofweg geldt: hoe groter de gemeente, hoe hoger de cultuurbegroting en hoe hoger het bedrag dat een gemeente per hoofd van de bevolking aan cultuur besteedt. Assen heeft met € 319,- per hoofd van de bevolking de hoogste cultuuruitgave. Gemiddeld gaven gemeenten in 2023 € 127,42 uit per hoofd van de bevolking. Dat is een stijging, maar gecorrigeerd voor inflatie zien we dat de begroting langzaam afkalft (CBS, 2024; Van Koppen, 2024). Het CBS (2024) geeft een fijnmazigere uitsplitsing over de cultuurlasten van gemeenten per taak, per grootteklasse van de gemeenten.

In 2023 heeft het CBS aanvullende kwalitatieve vragen gesteld over erfgoedbeoefening, amateurkunstbeoefening en kunsteducatie. Zo'n 108 gemeenten hebben specifiek aangegeven hoeveel geld ze uitgeven aan erfgoedbeoefening en -participatie. Samen gaven ze circa 31 miljoen uit aan erfgoedparticipatie. Voor amateurkunstbeoefening en kunsteducatie gaven 137 gemeenten samen bijna 84 miljoen uit (CBS, 2024).

Gemeenten onder de loep

Het onderzoek van Hageman et al. (2022) laat ook grote verschillen zien tussen grote en kleine gemeenten. Zo hebben de vier grootste gemeenten (Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag) net als het Rijk een vierjarige subsidieverdeling en ziet het er in kleine gemeenten heel anders uit. We nemen twee gemeenten met een verschillend profiel als voorbeeld en omschrijven wat er bekend is vanuit onderzoek. Dit beeld is beperkt.

Voorbeeld 1 Gemeente Den Haag

Den Haag is een van de grootste vier gemeenten van Nederland. Er zijn diverse onderzoeken over het cultuurbeleid en het culturele aanbod van Den Haag. Zo'n 46% van de inwoners doet in 2022 incidenteel of frequent aan cultuurbeoefening in de vrije tijd. De meest gedane individuele beoefening is schrijven, gevolgd door het bespelen van een muziekinstrument en bezig zijn met fotografie en film. Theater en dans beoefenen mensen het meest in groepsverband. Er is een daling van 41% naar 30% in het aantal beoefenaars dat lid is van een van de 130 Haagse verenigingen of van een informele groep (CultuurSchakel, 2022).

Volgens een studie uit 2019 is er steeds meer aandacht voor diversiteit bij culturele instellingen in Den Haag (Berkers et al., 2019). Het onderzoek gaat niet specifiek in op cultuurbeoefening en laten we daarom verder buiten beschouwing. In 2021 onderzocht DSP-groep onder meer het meerjarenbeleidsplan kunst en cultuur van Den Haag. In deze evaluatie kijken ze naar het subsidiesysteem en welke verbeterpunten er mogelijk zijn (Nijboer & Van der Horst, 2021). De Haagse gemeenteraad heeft in 2019 het Beleidskader Kunst en Cultuur 2021–2024 vastgesteld met een financieel kader van 56,2 miljoen op jaarbasis, met specifiek € 480.000 voor cultuureducatie. Verdere uitsplitsing voor cultuurbeoefening blijft in het onderzoek uit (Nijboer & Van der Horst, 2021). Gemiddeld besteedt de gemeente Den Haag € 103,- per inwoner aan cultuur (CultuurSchakel, 2022). In het beleidskader benoemt de gemeente wel het belang van cultuureducatie voor iedereen. Maar het onderzoek wijst uit dat thema's als cultuureducatie en -participatie niet goed vertaald zijn naar subsidiecriteria (Nijboer & Van der Horst, 2021, pp. 10-12).

Voorbeeld 2 Gemeente Dordrecht

In 2023 publiceerde het Onderzoekcentrum Drechtsteden een behoefteonderzoek naar cultuur. Hieruit komt naar voren dat 52% van de bevroagden aan actieve cultuurbeoefening doet. Fotografie, film, video, zingen en muziek maken zijn het meest populair, maar ook erfgoedbeoefening noemen mensen. Ruim een derde doet dit in georganiseerd verband. Kijkend naar eerder onderzoek uit 2019 is het aandeel beoefenaars ongeveer gelijk gebleven. Inwoners van Dordrecht vinden cultuurbeoefening belangrijk als ontspanning, omdat het 'leuk is om te doen', vanwege het contact met anderen (wanneer men dit in georganiseerd verband doet) en de ontwikkeling van hun creativiteit. Redenen om niet of minder aan cultuurbeoefening te doen, zijn onder meer tijd en prioritering (Schalk & Van den Boogaard, 2023, pp. 6–8). Uit onderzoek vinden we weinig over gemeentelijke maatregelen rondom cultuurbeoefening. De Cultuurnota 2020–2024 *De kracht van cultuur voor en door iedere Dordtenaar* biedt wel veel inzichten, maar die vallen buiten de scope van dit onderzoek.

Ook het evaluatieonderzoek van de gemeente Dordrecht vertelt weinig over beleidsmaatregelen van de gemeente om cultuurbeoefening te bevorderen. Wel kijken auteurs van een evaluatieonderzoek uit 2021 naar cultuuronderwijs in het Dordtse basisonderwijs terug op het sinds 2018 vernieuwde Cultuurmenu en Cultuureducatie met Kwaliteit. Hierin staat dat 33 van de 50 Dordtse scholen het Cultuurmenu waarderen met een 3,7 op een schaal van 5. Binnen 58% van de bevroagde basisschoollocaties is er in 2020 een icc'er aanwezig en heeft 90% een visie op cultuureducatie. Zo'n 36% doet mee aan CmK en 59% is van plan mee te doen in de periode 2021–2024. Het is niet bekend of dit aantal ook gehaald is (Van den Boogaard & Scheelbeek, 2020).

Naast bevordering van brede cultuurdeelname is gemeentelijk beleid ook steeds meer gericht op de verbinding met andere domeinen als zorg en welzijn. Diverse domeinen kunnen krachten bundelen om cultuur in te zetten voor brede maatschappelijke opgaven. Beleidsmedewerkers maken die verbindingen, omdat ze beseffen dat maatschappelijke vraagstukken vragen om een integrale blik. Toch is er vaak weinig sprake van samenhang of integrale nota's. In de beleidsuitvoering zien we wel al meer integraliteit, via beleidsinstrumenten als netwerkvorming, prestatieafspraken en monitoring (Van Dijk et al., 2022, pp. 5-8). Maar domeinoverstijgend werken gaat niet vanzelf. Bevroagde gemeenten zien veel uitdagingen als financiering, draagvlak, cultuurverschillen, capaciteit, tijd en facilitering van monitoring en evaluatie. Er is qua tijd en geld weinig ruimte voor experiment. Ook zijn gemeentelijke budgetten vaak verkokerd en zijn ze lastig in te zetten voor andere domeinen. Mogelijke oplossingen die beleidsmedewerkers noemen, zijn het instellen van speciaal aangestelde functionarissen met een aanjaagfunctie en het opbouwen van gezamenlijke werkervaring in pilotprojecten (Van Dijk et al., 2022, pp. 8-9).

In 2024 deden Goossens en Poll actieonderzoek naar het versterken van domeinoverstijgende samenwerking tussen de domeinen cultuur, zorg en welzijn in de gemeente Assen en Tilburg (Goossens & Poll, 2024). Daarin geven ze vijf bouwstenen die domeinoverstijgende samenwerking bevorderen: 1) vergroot kennis over elkaars domein, 2) versterk kennis over de waarde van cultuur voor zorg en welzijn, 3) organiseer en faciliteer vanuit een gezamenlijke visie, 4) verbind processen en 5) bevorder specifieke vaardigheden en attitudes van betrokkenen.

Algemene tendens binnen het ambtelijk apparaat van onderzochte gemeenten is dat het goed lijkt te gaan met het cultuurbeoefeningsbeleid: bijna alle gemeenten hebben tenslotte eigen subsidieregelingen waarmee ze aanbieders en verenigingen ondersteunen. Maar er blijft een bepaalde fragiliteit en die zien we vooral terug binnen de amateurkunstsector. Cultuurbeoefening heeft een relatief marginale positie binnen de lokale politiek, het gemeentelijk beleid en de ambtelijke organisatie. Ambtenaren benoemen ook het voortdurende ‘gevecht’ om cultuur op de agenda te behouden en op de loer liggende bezuinigingen en kerntakendiscussies. Daardoor moeten ze keuzes maken in het instrumentarium. Wat opvalt aan de analyse van LKCA, is dat cultuurbeoefening over het algemeen belegd is bij één ambtenaar, die in het merendeel van de gevallen ook nog andere culturele onderwerpen onder de hoede heeft. Het beleid voor cultuurbeoefening leunt sterk op de inzet en vaardigheden van deze beleidsmedewerkers (Hageman et al., 2022, pp. 5-7). Ook moeten we de huidige stand van zaken in perspectief plaatsen. We zien nu een stijging van de gemeentelijke cultuurbudgetten en de integrale aandacht binnen het gemeentehuis, maar verder terugkijkend zien we dat er veel is afgebouwd binnen de gemeentelijke ondersteuning. Daar gaan we in de paragraaf cultuurparticipatie verder op in.

5.1.2 Cultuureducatie

De evaluaties van de regelingen CmK en Impuls Muziekonderwijs laten zien dat er door landelijke sturing meer aandacht voor cultuureducatie is op gemeentelijk niveau (Hoogeveen et al., 2019, p. 13). Dit zien we niet direct terug in de gemeentelijke financiering van cultuuronderwijs. Er is een daling van € 192.600.000,- in 2017 naar € 188.100.000,- in 2021 (CBS, 2022a).

Een belangrijk instrument voor gemeenten om cultuureducatie binnen én buiten school te bevorderen, zijn de cultuurcoaches (onderdeel van de Brede SPUK). We hebben in hoofdstuk 4 gezien hoeveel cultuurcoaches actief zijn. In eerdere perioden deed 99% mee aan de Brede SPUK, inmiddels heeft 100% de regeling voor de nieuwe periode heeft aangevraagd. Specifiek vanuit de BRC zetten in 2022 276 gemeenten cultuurcoaches in (Heijnen et al., 2022, p. 11). In 2023 waren dit 256 gemeenten (Gómez Berns et al., 2024). In het vorige hoofdstuk schreven we al dat dit niet per se een daling is van het aantal combinatiefunctionarissen die zich inzetten voor kunst en cultuur. De BRC-regeling is een cofinancieringsregeling. Veel gemeenten doen die niet volledig zelf, maar in samenwerking met diverse partijen (Van Miert et al., 2017, p. 33), zoals tabel 7 laat zien.

Tabel 7 Cofinanciering cultuurcoaches

	Gemeenten
School voor primair onderwijs	66%
Muziekschool	26%
School voor voortgezet onderwijs	20%
Bibliotheek	18%
Centrum voor de kunsten	16%
Overig	12%
Commerciële culturele instelling	6%
Kinderopvang	4%
Museum/erfgoedinstelling	4%
Dans- theatergezelschap	4%
Bedrijfsleven	2%

Provincie	2%
Mbo	2%
Theater/schouwburg	2%

Tabel 8 Overzicht aantal combinatiefunctionarissen en fte casusgemeenten 2022

Aantal inwoners	Fte cultuur	Aantal cultuurcoaches	Fte sport en bewegen	Aantal inwoners per 1 fte cultuurcoaches	Aantal inwoners per 1 fte sport
A. meer dan 100.000	4,5	6	28,5	40.917	6.461
B. Meer dan 100.000	10	X	27	16.170	5.989
C. Tussen de 60.000 en 90.000	4	X	6,8	21.100	12.412
D. Tussen de 30.000 en 60.000	2,4	3	2,7	22.375	19.889
E. Minder dan 30.000	0,4	1	2,4	59.250	9.875
F. Minder dan 30.000	0,4	1	2,1	48.259	9.190
Gemiddeld	3,61		11,5	27.858	9.559

Tabel 8 geeft van een aantal casusgemeenten van verschillende grootte weer hoeveel combinatiefunctionarissen en fte er zijn. Over het algemeen zijn gemeenten positief over de regeling en het functioneren van de cultuurcoaches. Maar we zien ook dat veel gemeenten het aantal fte voor cultuur niet toereikend achten (Van Miert et al., 2017, p. 37). Dat gemeenten tevreden zijn, zien we ook terug in de resultaten over de jaren heen. Zo zijn er meer cultuurcoaches ingezet dan vooraf werd beoogd, worden doelstellingen behaald en doen veel gemeenten mee. Wel zijn dit percepties van resultaten zoals Van Bergen et al. (2021) in hun onderzoek naar de regeling stellen. En die zeggen niets over de concrete effecten van de regeling. Er is daarnaast ook nog winst te behalen: middelen moeten structureler worden, er is nog meer vraag naar cultuurcoaches en er is meer visie op integraliteit nodig (Van Miert et al., 2017, pp. 44–45).

Bij Rijks- en fondsgesubsidieerde instellingen zien we dat ze voor het merendeel op de hoogte zijn van gemeentelijk beleid (79%). Dit heeft mede te maken met veranderingen in de ondersteuningsstructuur, vooral in de grote gemeenten. Gemeenten ondersteunen en subsidiëren de makelaarsfunctie van deze instellingen, waardoor aanbod van en advies over cultuureducatie gescheiden zijn (Beekhoven et al., 2015, p. 98).

5.1.3 Cultuurparticipatie

Op dit moment is er nog geen landelijk dekkend onderzoek naar het cultuurparticipatiebeleid van gemeenten dat een goed algemeen beeld geeft. Wel zijn er onderzoeken gericht op een specifiek domein of gebied. Een voorbeeld is het onderzoek van Kruis en Bisschop Boele (2023) naar muzikeducatie in Noord- en Oost-Nederland. Hierin laten ze zien dat 61 van de 175 (35%) gevonden muziekinstituten op de een of andere manier ondersteuning krijgt van

gemeenten. 54 van de 122 onderzochte gemeenten ondersteunen een muziekschool of kunstinstelling die naschoolse muzikeducatie aanbiedt. In 15 van de 122 gemeenten faciliteert de gemeente in de vorm van bijvoorbeeld een cultuurgebouw. In 53 gemeenten is er geen ondersteuning (Kruis & Bisschop Boele, 2023, p. 27).

Dat er steeds minder gemeentelijke ondersteuning is, is volgens het BMC-rapport *Revitalisering van de amateurkunst* het resultaat van bezuinigingen bij overheidslagen op amateurkunst sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw. Daar zijn inderdaad indicaties voor. Zo zien we onder meer verschuivingen in de ondersteuningsstructuur naar cultuureducatie en zijn veel gesubsidieerde centra voor de kunsten en muziekscholen weggefallen. Maar de CBS-cijfers waar het rapport naar verwijst, geven geen cijfers over bezuinigingen op de amateurkunsten (Van Vulpen et al., 2021, p. 25). Gemeenten zijn hoe dan ook nog steeds een belangrijke partij in het ondersteunen van amateurkunsten en lokale steunfunctie-instellingen. Ze zijn nog altijd de grootste subsidient en stimuleren actief projecten binnen de amateurkunsten. Wel is de lokale ondersteuningsinfrastructuur sterk veranderd en dat werkt door op amateurkunstgroepen (Van Vulpen et al., 2021, p. 23).

Gemeenten bezuinigden de laatste decennia op centra voor de kunsten en muziekscholen, al besteden kleine gemeenten nog steeds zo'n 80% tot 90% van hun budget aan centra voor de kunsten, muziekscholen en bibliotheken. Hiervan vallen louter de bibliotheken onder de wettelijke taak van de gemeente. Gemeentelijke bezuinigingen raken deze voorzieningen hard en resulteren daarmee in bezuinigingen voor het amateurkunstveld. Stichtingen worden opgeheven, personeel wordt ontslagen en docenten gaan verder als zzp'er, al dan niet in een collectief. Door gemeentelijke bezuinigingen is cultuurparticipatie nog meer een private sector geworden, die slechts nog op enkele onderdelen ondersteuning krijgt. En dat is zorgelijk, aldus de Raad voor Cultuur in 2015. Want landelijke cultuurambities zijn enkel haalbaar als er lokaal voldoende investeringen zijn (KWINK et al., 2017, p. 67). Ook focust de gemeentelijke ondersteuning, net als de algehele ondersteuningsstructuur, zich sterk op het formele veld. Er is weinig onderzoek naar informele verbanden en de gemeentelijke ondersteuning daarvan, wat een indicatie geeft dat deze verbanden ook beperkt in beeld zijn binnen het gemeentehuis.

5.1.4 Immaterieel erfgoed

De beleidsdoorlichting Erfgoed stelt dat gemeenten meer aandacht zouden moeten besteden aan immaterieel erfgoed. Het is slechts belegd in het ambtelijk bestel, waardoor het onvoldoende een plek krijgt in de beeldvorming (Van der Horst et al., 2021, p. 96). Er is verder weinig onderzoek gedaan naar immaterieel erfgoed in de context van gemeentelijk beleid dat past binnen de afbakening van deze kennissynthese.

5.1.5 Erfgoedparticipatie

Lang niet alle gemeenten hebben erfgoedbeleid geformuleerd. Desondanks is er wel aandacht voor de uitvoering van de wettelijke taken voor monumentenzorg en archeologie. Die uitvoering is onderdeel van het ruimtelijk of omgevingsbeleid en de daarbij behorende procedures en regelgeving (Van der Horst et al., 2021, p. 52). De *Monitor monumenten en archeologie gemeenten* van de Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed geeft een actueel overzicht op

hoofddlijnen van hoe de Nederlandse gemeenten invulling geven aan erfgoedtaken. Hierin is in 2021–2022 gevraagd of en hoe gemeenten inwoners betrekken bij erfgoed en of inwoners hun visie kunnen geven op de weging van erfgoedbelangen in ruimtelijke planvorming (zie tabel 9).

Tabel 9 Wijze waarop de gemeente inwoners betreft bij het erfgoed (2021)

Bij nieuwe beleidsontwikkelingen krijgen inwoners de mogelijkheid om mee te denken	72%
De gemeente betreft inwoners bij herbestemming van het erfgoed	33%
Inwoners agenderen erfgoed op politieke avonden van de gemeenteraad	32%
Gemeentebestuurder overlegt regelmatig met belangenorganisatie(s)	50%
Gemeente gebruikt sociale media om inwoners te informeren over het erfgoed	54%
Anders	12%

Monitor Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed (2021-2022).

Burgerparticipatie bij erfgoed

Burgers worden in 81% van de gemeenten betrokken bij erfgoed. Dit krijgt op diverse manieren vorm. Gemeenten informeren hun inwoners over het erfgoed en organiseren mogelijkheden voor participatie. Daarnaast is er bij de helft van de gemeenten regelmatig overleg tussen het gemeentebestuur en belangenorganisatie(s).

Als gemeenten erfgoedbeleid ontwikkelen, is er vaak ruimte voor erfgoedverenigingen en -stichtingen om mee te denken en te praten. De gemeente Amstelveen vertelt bijvoorbeeld dat ze in de afgelopen collegeperiode met participatie en communicatie breed hebben ingezet op het lokale erfgoed. Hierdoor kreeg dit een belangrijke impuls, met initiatieven vanuit de samenleving en de gemeenteraad. Gemeenten zonder of met weinig betrokkenheid van burgers noemen corona en gebrek aan voldoende capaciteit als belangrijkste belemmeringen.

Burgerparticipatie erfgoedbelangen in ruimtelijke planvorming

De betrokkenheid van burgers rond erfgoedbelangen in beleid rond ruimtelijke planvorming ligt met 42% lager dan de betrokkenheid van burgers bij het erfgoedbeleid (81%) zelf. Door de nadruk op de wettelijke taken en de relatie met de regelgeving voor ruimtelijke ordening lijkt het erfgoedbeleid zich hoofdzakelijk te richten op fysiek erfgoed met een formele status. Participatie kost tijd en vereist de nodige vaardigheden. Het ontbreekt gemeenten vaak aan beleidsruimte om participatieprojecten uit te voeren. Daarnaast missen ze de kennis en kunde om dit soort projecten te faciliteren (Van der Horst et al., 2021, pp. 17, 53).

Verdrag van Faro

Het Verdrag van Faro (Raad van Europa, 2005) roept op om cultureel erfgoed in dienst te stellen van de samenleving (zie ook 5.4.1). Dit sluit goed aan bij actuele ontwikkelingen in het Nederlandse erfgoedveld die zich richten op erfgoedbeoefening en daarmee op de maatschappelijke basis van de erfgoedzorg. Nederland heeft het verdrag in 2024 ondertekend en het ratificatietraject is daarmee gestart. Uit de *Monitor monumenten en archeologie gemeenten 2023-2024* (Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed, 2024) blijkt dat 81% van de gemeenten in Nederland bekend zegt te zijn met het Verdrag van Faro en de drie kerndoelen. 38% van de gemeenten heeft een of meer van deze doelen in hun beleidsnota opgenomen.

Het Verdrag van Faro stelt dat de kerndoelen het best te bereiken zijn als overheden, instellingen en gemeenschappen de handen ineen slaan. Bij de uitvoering van erfgoedbeleid werkt het merendeel van de gemeenten (89%) samen met erfgoedgemeenschappen en vrijwilligersorganisaties. Veel geziene samenwerkingspartners zijn daarnaast musea, archieven en basisscholen. Met zorg- en welzijnsinstellingen en mbo's werken ze nog relatief weinig samen (zie tabel 10).

Tabel 10 partijen en organisaties betrokken bij uitvoering van het beleid (Monitor Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed 2023 – 2024)

Partijen/betrokkenen	Procenten (%)
Bibliotheek	22
Combinatiefunctionaris cultuur/cultuurcoach	26
Erfgoedgemeenschappen of vrijwilligersorganisaties	89
Museum	62
Archief	44
Buurt-/wijk-/dorpshuizen	15
Scholen primair onderwijs	44
Zorg- en welzijnsinstellingen	4
ZZP'ers (professionals erfgoedparticipatie projecten)	14
Scholen voortgezet onderwijs	17
Scholen voor mbo	3
Anders	9
Onbekend	7
Scholen voor speciaal onderwijs	6

Het CBS onderzocht op verzoek van het ministerie van OCW de cultuurlasten uit de jaarrekeningen 2023 van gemeenten en provincies. In dit onderzoek is een extra kwalitatieve vraag gesteld over de totale uitgaven aan erfgoedbeoefening en -participatie. De 108 gemeenten (samen bijna 6,4 miljoen inwoners) die antwoord gaven, hebben gezamenlijk bijna 31 miljoen uitgegeven aan erfgoedbeoefening en -participatie. Per inwoner bedroegen de uitgaven aan erfgoedbeoefening en -participatie € 4,87 (CBS, 2024).

5.2 Het cultuurbeoefeningsbeleid van provincies

5.2.1 Provinciale rol

In 2022 en 2023 hebben diverse partijen (onder meer Berenschot, Cultuur Oost en LKCA) onderzoek gedaan naar de provinciale rol in het cultureel bestel (Goossens & Neele, 2023; Schouwenburg & Van den Brink, 2022; Wijn et al., 2022). Waar zowel Berenschot als Cultuur Oost een brede kijk op het culturele veld hanteerde, specificeert het LKCA-onderzoek zich op cultuurbeoefening. LKCA laat zien dat de rol van provincies diffuus is en afhangt van onder meer het enthousiasme van de gedeputeerde en beleidsmedewerkers en van rijksbeleid. Goossens en Neele (2023) benoemen het belang van de provinciale rol, maar signaleren ook onduidelijkheid

over de rol opvatting. Dit resulteert in (grote) regionale verschillen in de rol en het instrumentarium. Ook hier komt de roep om optreden als één overheid en wettelijke verankering voor alle overheidslagen wederom terug (Goossens & Neele, 2023, pp. 4-8).

In opdracht van het IPO publiceerde Berenschot een visie op de provinciale rol (Wijn et al., 2022). Ook de Berenschot-onderzoekers onderstrepen het belang van het optreden als één overheid. Het centrale punt van hun analyse is dat 'het culturele bestel moet worden beschouwd als een samenspel van in elkaar grijpende tandwielen' (Wijn et al., 2022, p. 21). Ook bevelen de onderzoekers aan om op te treden als aanjager van innovatie en talentontwikkeling en pleiten ze voor een hernieuwing van het *Algemeen kader interbestuurlijke verhoudingen cultuur OCW, IPO en VNG*. Wanneer er meer opheldering is over de onderlinge rol opvatting, kan men streven naar onder meer verankering van cultuur, verankering van de provinciale rol en taak en het identificeren van witte vlekken (Wijn et al., 2022, p. 4).

Provincies hebben dus een rol, maar een aanzienlijk kleiner beleidsinstrumentarium en aantal subsidierelaties met de culturele sector dan gemeenten of het Rijk. Resultaat hiervan is dat er ook aanzienlijk minder budget beschikbaar is. Er is ook minder coronasteun voor de culturele sector naar provincies gegaan.

Cultuuruitgaven provincies

We zagen eerder al dat provincies en gemeenten samen circa 2,6 miljard uitgeven aan cultuur (CBS, 2024). Het CBS (2024) laat zien dat provincies in 2023 circa 5,1 miljoen uitgaven aan kunst- en cultuureducatie. In 2021 was dit nog 5,3 miljoen. De totale cultuurlasten van provincies waren in 2023 ruim 13% hoger dan in 2021 (CBS, 2024). De uitgaven aan cultuur vanuit provincies zijn dus aanzienlijk lager dan die van gemeenten. Het CBS heeft ook aan provincies in 2024 gevraagd hoeveel geld ze uitgeven aan erfgoedbeoefening- en participatie. Daar gaan we later in dit hoofdstuk op in. Verder is gevraagd hoeveel geld ze uitgeven aan amateurkunstbeoefening en kunsteducatie. Acht provincies hebben hierop gereageerd: samen geven ze hieraan bijna 19 miljoen uit.

De cultuuruitgaven van de provincie stegen in 2023 gemiddeld naar € 20,68 per inwoner. Ook hier zien we, net als bij de gemeenten, dat deze verhoging niet gelijk opgaat met de inflatie. Bovendien zien we niet overal een stijging: Gelderland, Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Holland hebben lagere uitgaven. Ook zijn de verschillen tussen provincies groot: Friesland gaf in 2023 € 69,70 per inwoner uit, Noord-Holland slechts € 4,92. Provincies zien de aanwezigheid van grote steden als een reden om fors minder in kunst en cultuur te investeren. Gemeenten in deze provincies lijken in het gat te springen dat de provincie laat vallen (Van Koppen, 2024). Ook valt het op dat in provincies waarin cultuur veel eigen inkomsten genereert (Noord-Holland en Zuid-Holland), de provincie overwegend weinig per inwoner aan cultuur uitgeeft. Dit kan erop wijzen dat provincies vooral geld besteden aan cultuur wanneer het aanbod zelf niet veel of genoeg inkomsten genereert (onder meer Zeeland en Friesland). Ook zien we dat sterk stedelijke gebieden de grootste Rijksbijdrage ontvangen. Veenstra et al. (2021) tonen ook de grote inkomstenverschillen, zowel in eigen inkomsten als subsidies, tussen de diverse provincies.

Provincies onder de loep

Een belangrijke bron voor informatie over de stand van cultuurbeoefening zijn de provinciale cultuurmonitors die diverse provincies hebben, zoals Noord-Brabant (Waarde van Cultuur), Zeeland, Friesland en Gelderland. Deze zijn regelmatig geraadpleegd in onderzoek naar de rol van de provincie en voor deze kennissynthese. Maar de provinciale context is te specifiek om hier volledig te kunnen beschrijven. Daarom verwijzen we voor een verdieping van het provinciaal beleid en de staat van cultuurbeoefening naar deze provinciale monitors. Ze schetsen wel een belangrijk beeld, daarom beschrijven we ook hier twee provincies ter illustratie. Daarvoor gebruiken we de twee recente provinciale monitors van Gelderland en Drenthe. Ook hier geven we geen volledige beschrijving van het cultuurbeoefeningsbeleid, maar schetsen we een beeld op basis van onderzoek.

Voorbeeld 1 provincie Gelderland

Gelderland heeft een lange traditie van provinciale beleidsaandacht voor cultuurbeoefening. Cultuureducatie en -participatie hebben in het coalitieakkoord 2019–2023 dan ook een belangrijke plek (Goossens & Neele, 2023, p. 34). Onderzoeken van de provinciale steuninstelling Cultuur Oost en LKCA laten zien dat de provincie verschillende beleidsrollen aanneemt. Cultuur Oost stelt dat er vijf rollen zijn waarmee de provincie aantoonbare impact heeft en dat de provincie daarmee stevige instrumenten in handen heeft. In haar stimulerende rol heeft de provincie voornamelijk initiatieven gestimuleerd voor cultuureducatie en amateurkunst (Schouwenburg & Van den Brink, 2022). Bevordering van cultuurbeoefening gaat onder meer via provinciale steunfunctie-instellingen en regelingen als Retourtje Cultuur Gelderland, Jeugdfonds Sport en Cultuur Gelderland en de Cultuur- en erfgoedpacten en regioplannen (Goossens & Neele, 2023, p. 76). Voor cultuureducatie is er vanuit de provincie via CmK voor de beleidsperiode 2019–2023 zo'n € 1.151.679 beschikbaar (Goossens & Neele, 2023, p. 34). De provincie Gelderland geeft in totaal € 54.506.000,- uit aan cultuur (Bijster et al., 2022). Onderzoek van LKCA laat zien dat er in 2022 een begroting van € 4.311.811,- is voor cultuureducatie en -participatie (Goossens & Neele, 2023, p. 35).

Het is lastig om vast te stellen of stimuleringsmaatregelen en beleidsinstrumenten effectief zijn. Ook blijven we in deze publicatie weg van evaluatieonderzoek. Daarom kijken we louter naar de aantallen beoefenaars. In Gelderland zijn er relatief meer amateurkunstbeoefenaars dan gemiddeld in Nederland. Vergeleken met de andere provincies staat het op de derde plaats in 2017 en 2020. Wel is er een daling sinds 2017 in het aantal beoefenaars dat les, workshops of cursussen volgt; dat was in 2021 slechts een derde. De Gelderse cultuurpeiling laat zien dat 42% aan cultuurbeoefening doet in de strikte zin en 54% in de brede zin. Aan cultuurbeoefening is men bereid om € 24,- per maand uit te geven. Het aantal amateurkunstverenigingen steeg van 1400 in 2018 naar 1600 in 2021. Hiermee staat het op een middenmootpositie in vergelijking met andere provincies. De amateurkunstverenigingen scoren ook hoog op de maatschappelijke oriëntatie: ze zetten zich samen met partners in voor de lokale samenleving (Bijster et al., 2022).

Voorbeeld 2 provincie Drenthe

Het culturele aanbod is in Drenthe als meest dunbevolkte provincie ook relatief beperkt. Drenthe heeft daarentegen wel de op een na grootste provinciale uitgave voor cultuur en

maatschappij per inwoner. Ze heeft dan ook een ruim beleidsinstrumentarium voor cultuurbeoefening (Goossens & Neele, 2023). De provincie Drenthe ziet cultuureducatie als belangrijk onderdeel van de maatschappelijke waarde van het culturele aanbod in de provincie (Veenstra et al., 2021). Ze heeft een sociale agenda, waarin inclusiviteit, het bereiken van kwetsbaren met cultuur en cultuurdeelname voor iedereen centraal staan. Regelingen zijn onder meer CmK, Culturele Mobiliteit, Gekleurd Grijs [programma met culturele activiteiten, speciaal voor senioren] en Podium Platteland (Goossens & Neele, 2023).

In de provincie is K&C Drenthe de provinciale steuninstelling die onder meer de uitvoering van CmK op zich neemt. In 2019 doet in Drenthe 94% van de basisscholen (236 van de 270) mee aan dit programma. Dit was binnen CmK 2 het hoogste bereik van alle provincies. Daarnaast zijn in samenwerking met aanbieders als Scala, ICO en De Kunstbeweging vier icc-cursussen georganiseerd. In 2019 waren er ruim 500 leerkrachten opgeleid. Naast CmK faciliteert K&C Drenthe ook het programma Cultuurmenu, waarin leerlingen jaarlijks de mogelijkheid hebben professionele kunsten te bezoeken. Hieraan hebben 26.000 leerlingen deelgenomen in de vorm van voorstellingen, workshops en excursies (Veenstra et al., 2021, pp. 23-24).

5.2.2 Cultuureducatie

Ook voor cultuureducatie geldt een gedeelde verantwoordelijkheid voor de gehele overheidsketen. Provincies spelen voornamelijk een rol in de tweedelijns ondersteuning, in het bevorderen van de kwaliteit en het zorgen voor een regionale spreiding (Wijn et al., 2023, p. 29). We zien dat alle provincies ook daadwerkelijk een rol innemen rondom cultuureducatie. Alle financieren (mede) een provinciale steunfunctie-instelling en ze hebben met diverse regelingen aandacht voor dit beleidsdomein. Daarin zijn regelingen van het Rijk sterk sturend (Goossens & Neele, 2023). Ook de evaluatie van de regelingen CmK en Impuls Muziekonderwijs laat zien dat er door landelijke sturing meer aandacht voor cultuureducatie is op provinciaal niveau (Hoogveen et al., 2019, p. 13). Het algemene beeld is dat het provinciale cultuureducatiebeleid sterk afhankelijk is van regelingen vanuit het Rijk. Daarin is voornamelijk CmK sterk sturend geweest. Naast dit soort regelingen is de al genoemde steunfunctie-instelling het belangrijkste sturingsinstrument. Mede hierdoor heeft de provincie een belangrijke rol voor cultuurbeoefening. Deze rolopvatting is, zoals we eerder zagen, ook binnen cultuureducatie niet eenduidig. Provincies nemen een meer of minder prominente rol aan, wat deels komt door het ontbreken van een wettelijke taak (Goossens & Neele, 2023).

Tabel 11 Provinciale bijdrage cultuureducatie in miljoenen

Jaar	2017	2019	2020	2021
Kunst- en cultuureducatie	17	15	16	18

5.2.3 Cultuurparticipatie

De laatste decennia bezuinigden diverse provincies op de specifieke ondersteuningsinstelling voor amateurkunst of kreeg deze een andere taakstelling die meer gefocust is op cultuureducatie (Van Vulpen et al., 2021, p. 25). Regelingen als CmK waren een stimulans voor provincies om meer op educatie in te zetten, wat resulteerde in de verschuiving van budgetten. In enkele provincies, zoals Noord-Holland, was het beleid voor actieve cultuurparticipatie en amateurkunst

zelfs volledig verdwenen (Goossens & Neele, 2023; Van Vulpen et al., 2021). Maar recente beleidsontwikkelingen en stimuleringsregelingen vanuit het Rijk zorgen ervoor dat er steeds meer (beleids)aandacht vanuit de provincie komt voor amateurkunst, waardoor ook steeds meer steunfunctie-instellingen zich gaan focussen op dit domein van cultuurbeoefening.

5.2.4 Erfgoedparticipatie

Van der Horst et al. (2021) omschrijven het erfgoedbeleid van provincies als volgt:

‘Het erfgoedbeleid van provincies kent op hoofdlijn twee componenten: erfgoed in relatie tot het ruimtelijk beleid (cultuurhistorie: (rijks)monumenten, archeologie en cultuurlandschap) en erfgoed in relatie tot het cultuurbeleid (geschiedenis, identiteit, collecties, taal, verhalen en archieven en musea). Provincies hebben (subsidie)regelingen voor erfgoedprojecten en subsidiëren erfgoedorganisaties (waaronder de erfgoedhuizen), musea, archieven en de provinciale depots voor bodemvondsten en zijn betrokken bij de restauratie opleidingsprojecten. Hoe de provincies dat doen verschilt per provincie en wordt vastgelegd in cultuur- en erfgoedbeleidsnota's.’ (Van der Horst et al., 2021, p. 49).

Net als gemeenten maken ook provincies (Van der Horst et al., 2021, p. 51) in meer of mindere mate ruimte voor het betrekken van burgers bij erfgoedbeleid. Dat kan bijvoorbeeld vorm krijgen door vrijwilligers die zich inzetten voor het behoud van lokale monumenten. Sommige provincies gebruiken actief het begrip erfgoedgemeenschap en stimuleren de ondersteuning van deze vorm van erfgoedbeoefening. Het provinciale beleid is ook vaak gekoppeld aan ruimtelijk beleid met een focus op fysiek erfgoed. Er zou in de provincies meer ruimte voor participatie en initiatief kunnen komen. Het Verdrag van Faro is van belang om dit op de beleidsagenda te krijgen.

Het CBS onderzocht op verzoek van het ministerie van OCW de cultuurlasten uit de jaarrekeningen 2023 van gemeenten en provincies. In dit onderzoek is een extra kwalitatieve vraag gesteld over de totale uitgaven aan erfgoedbeoefening en -participatie. Zes provincies (samen bijna 11,3 miljoen inwoners) hebben een bruikbaar antwoord gegeven. Deze zes hebben samen ruim 9 miljoen aan lasten gerapporteerd, dat is € 0,81 per inwoner (CBS, 2024).

5.2.5 Immaterieel erfgoed

Er is vanuit onderzoek weinig bekend over het beleid van provincies voor immaterieel erfgoed. Volgens Van der Horst et al. (2021, p. 51) leeft immaterieel erfgoed bij een deel van de provincies, maar ze bespreken dit niet verder in hun onderzoek. Een recente evaluatie van immaterieel erfgoedbeleid noemt Overijssel en Flevoland als concrete voorbeelden waar de provincie beleidsmatig inzet op dit thema (Borghuis & Meijer, 2023, p. 20).

5.3 Het cultuurbeoefeningsbeleid van het Rijk

5.3.1 Landelijke rol

De laatste decennia krijgt cultuuronderwijs landelijk toenemende beleidsaandacht, voor zowel de kunstvakken als het cultureel erfgoed. Meer recent zien we ook steeds meer aandacht voor de amateurkunstsector in de vorm van onder meer de Bestuurlijke Afspraken Cultuurbeoefening. Die toegenomen aandacht is waarneembaar in gedachtewisselingen van ambtenaren en in formele overleggen van bewindslieden en Kamerleden. Ook is er meer behoefte aan wetgeving, voorlichting en additionele geldstromen voor goed cultuuronderwijs (Hagenaars, 2020, pp. 269–270). Sinds 2013 subsidieert de overheid culturele instellingen om te werken aan doorlopende leerlijnen voor het leergebied kunstzinnige oriëntatie (Konings, 2020, p. 17). Er zijn tal van regelingen, subsidiestromen en beleidsinstrumenten waarmee het Rijk de culturele sector ondersteunt. Belangrijkste hiervan is de BIS, inclusief de rijkscultuurfondsen, waarmee jaarlijks zo'n € 490.000.000,- gemoeid is.

Hagenaars (2020) beschrijft het cultuuronderwijsbeleid van Den Uyl tot en met Rutte-III. Vanwege de afbakening tot de laatste elf jaar in deze kennissynthese vatten we alleen zijn bevindingen over de kabinetten Rutte-II en Rutte-III samen. Het tweede kabinet-Rutte wil met cultuuronderwijs de creativiteit van jongeren simuleren en zo innoverend vermogen ontwikkelen om zo onze economie te versterken (Hagenaars, 2020, p. 272). Een ander onderzoek naar culturele waarderingen in verschillende kabinetten laat ook zien dat economische waarde van cultuur de boventoon voert in Rutte II. Het cultuurbeleid van Rutte III heeft een integralere waardebepaling, met meer focus op de intrinsieke waarde van kunst en cultuur (Goossens, 2021, p. 3). Maar we weten dat intrinsiek of instrumenteel een te smalle benadering is van het vraagstuk naar culturele waarden. Onder deze twee hoofdnoemers maakt men meer onderscheiden, zoals economisch, sociaal, educatie (instrumenteel) en esthetisch en ervaring (intrinsiek). Wat opvalt, is dat de educatiewaarde in alle recente kabinetten terugkomt. Cultuurbeoefening is dus een thema dat de afgelopen elf jaar onafgebroken op de landelijke politieke radar stond. Dit zien we duidelijk terug in de cultuurnota's en uitgangspuntennotities van de afgelopen elf jaar (Goossens, 2021, p. 52).

Omdat cultuurbeoefening een specifiek terrein is binnen het algemene cultuurbeleid, is het, net als bij de gemeenten en provincies, lastig om grip te krijgen op de financiering. Cijfers van het CBS geven wel zicht op de algehele financiering van cultuur. Ook Berenschot schrijft over de rijksoverheidsfinanciering en onderscheidt in het onderzoek *'In de schijnwerpers'* vijf geldstromen in de financieringsmix van cultuur: publieksinkomsten, private bijdragen, subsidies, inkomsten uit nevenactiviteiten en inkomsten uit opdrachten. Het onderzoek laat zien dat de inkomsten van de gesubsidieerde culturele sector tussen 2005–2019 met 22% zijn toegenomen (Vinkenburg & Branten, 2023, p. 32). In hun onderzoek *In the Mix. Meer dan de som der delen?* onderzoeken Loots et al. (2024) diverse modellen voor een financieringsmix met publieke en private financieringsbronnen voor culturele projecten, bedoeld om makers te ondersteunen bij projecten en talentontwikkeling. Ze benadrukken het belang van een diverse en duurzame financieringsmix voor de culturele sector.

Andere beleidsontwikkelingen en codes

Er is een veelheid aan ontwikkelingen binnen het landelijke cultuurbeleid. We lichten er hier twee uit: de herijking van de Canon van Nederland en het ontwikkelen van diversiteitsbeleid.

In 2020 is de historische canon herijkt om meer ruimte te bieden aan andere perspectieven op de geschiedenis. Niet alleen zijn er meer vrouwen, vertegenwoordigers van minderheidsgroepen en minder ‘Holland’ opgenomen, ook zijn er personen en gebeurtenissen van de canon verbonden aan ontwikkelingen en verschijnselen elders (Driebergen et al., 2022, p. 10).

De afgelopen jaren zijn er drie culturele codes ontwikkeld (zie tabel 12 voor een schematisch overzicht).

Tabel 12: de drie culturele codes (Hazzouti et al., 2024)

Code	Onderliggende principes
Governance Code Cultuur	Omvat acht leidende principes voor goed toezicht en bestuur: • De organisatie realiseert haar maatschappelijke doelstelling door culturele waarde te realiseren • De organisatie past de principes van de code toe en licht toe hoe ze dat doet • Bestuurders en toezichthouders zijn onafhankelijk en handelen integer • Het bestuur en toezichthouders zijn zich bewust van hun eigen rol en verantwoordelijkheden • Het bestuur is verantwoordelijk voor het functioneren van de organisatie • Het bestuur gaat zorgvuldig en verantwoord om met de mensen en de middelen van de organisatie • De raad van toezicht voert zijn rol professioneel en onafhankelijk uit • De raad van toezicht is verantwoordelijk voor zijn samenstelling
Fair Practice Code	• <i>Fair pay</i>: gelijke betaling voor gelijke arbeid • <i>Fair share</i>: een eerlijke verdeling van de opbrengsten en verantwoordelijkheden • <i>Fair chain</i>: het creëren van een duurzame en transparante keten
Code Diversiteit & Inclusie	Bestaat uit vijf stappen om diversiteit en inclusie te bevorderen voor personeel, publiek, programma en partners: 1 Organisaties weten waar ze staan in diversiteit en inclusie 2 Organisaties integreren diversiteit en inclusie in hun visie 3 Organisaties creëren draagvlak binnen hun organisatie voor het naleven van de code 4 Organisaties stellen een plan van aanpak op, gericht op het continu verbeteren van de vier P's 5 Organisaties monitoren en evalueren naleving van de code en leggen er verantwoording over af.

We richten ons in dit hoofdstuk uitvoeriger op de Code Diversiteit & Inclusie (waarvan LKCA penvoerder is) en het diversiteitsbeleid van de Rijksoverheid. In 2024 publiceerde Van der Leiden in het tijdschrift *Boekman Extra* een reconstructie van hoe diversiteit door de jaren

terugkwam in het cultuurbeleid en dan specifiek in de cultuurnota's (Van der Leden, 2024). Eerder kwalitatief onderzoek van Boekmanstichting laat zien dat het merendeel uit de culturele sector achter het doel staat om de sector diverser en inclusiever te maken. Maar er ontbreken nog duidelijke kaders en richtlijnen (Rana & De Koning, 2023, p. 13). Zo is het vaak onduidelijk waar het D&I-beleid zich precies op richt en welke concrete stappen men moet zetten om een ideaalsituatie te verwezenlijken (Rana & De Koning, 2023, p. 5). Uit dit onderzoek blijkt niet hoe de culturele sector zich verder ontwikkelt qua diversiteit en inclusie.

We zien wel dat onderzoekers steeds meer aandacht hebben voor diversiteit, gelijkheid, inclusie, discriminatie en racisme in de cultuursector (De Wit et al., 2023; Van der Leden, 2021; Van Haeren & Nadimi, 2023). Ook Felten (2023) constateert dat er onderzoek wordt gedaan naar diversiteit binnen de kunst- en cultuursector. Zo is bekend dat er in de kunst- en cultuursector gemiddeld iets minder diversiteit is dan onder de landelijke bevolking. Maar zij ziet tegelijkertijd dat er nauwelijks onderzoek is naar uitsluiting en discriminatie binnen de sector en roept op om hier meer onderzoek naar te doen. Ook laat onderzoek zien dat het lastig is om te bepalen of beleidsmaatregelen daadwerkelijk effectief zijn, omdat het streven naar diversiteit en inclusie niet hetzelfde is als bijvoorbeeld het bestrijden van discriminatie, racisme en uitsluiting. Overigens gaan onderzoeken naar diversiteit, inclusie, discriminatie en racisme vaak over de professionele culturele sector en niet of nauwelijks over de sector van cultuurbeoefening.

Onderzoek toont aan dat er in de culturele sector nog steeds sprake is van discriminatieproblemen op diverse gronden (De Wit et al., 2023). Tieben en Vlaanderen (2022) laten zien dat de kunst- en cultuursector wel relatief hoog scoort in genderdiversiteit. Het gemiddelde aantal vrouwen neemt daarnaast iets toe, van 43% in 2021 naar 44% in 2022. Hiermee scoort de culturele sector het hoogst van alle (semi)publieke sectoren (Tieben & Vlaanderen, 2022, p. 12).

In 2024 deed het Fonds voor Cultuurparticipatie (Hazzouti et al., 2024) onderzoek naar hoe instellingen met een gehonoreerde aanvraag omgaan met de drie culturele codes. In totaal reageerden 317 instellingen. De toepassing blijkt sterk afhankelijk van de code, de context en de organisatie.

- We zien dat instellingen op Bonaire, Sint Eustatius en Saba de codes over het algemeen minder toepassen. Curaçao, Aruba en Sint Maarten vertonen een gemengd beeld met zowel hoge als lage percentages.
- De Fair Practice Code wordt breed begrepen en toegepast. Ongeveer de helft van de instellingen leeft deze code na (Hazzouti et al., 2024). Maar uit andere onderzoeken weten we dat kleinere organisaties zonder aanvullende ondersteuning deze code beperkt implementeren en dat ook overheden, bijvoorbeeld provincies, sterk verschillen in het stimuleren van de code (Goossens & De Valk, 2024).
- De meeste bevraagde organisaties vinden dat de Code D&I goed is toe te passen. Slechts 5 à 10% zegt dit nauwelijks te doen. De focus ligt hier hoofdzakelijk op toegankelijkheid, personeel en publiek. Organisaties hebben behoefte aan meer duidelijkheid rondom deze code en vinden dat er rekening gehouden zou moeten worden met regionale verschillen. In Nederland lopen Flevoland en Noord-Holland voorop met de implementatie van de code D&I, waar Zeeland en noordelijke provincies achterblijven (Hazzouti et al., 2024).

- Ook de Governance Code passen de bevraagde instellingen breed toe. Afhankelijk van de regeling (van het Fonds) zegt tussen de 50% en 75% de code volledig toe te passen. Grotere organisaties blijken beter in staat de principes te implementeren.

Voor alle drie de codes hebben instellingen over het algemeen meer behoefte aan ondersteuning en feedback hoe ze goed toe te passen. Ook zouden structurele subsidies helpen, vooral binnen de Fair Practice Code (Hazzouti et al., 2024).

5.3.2 Cultuureducatie

Sinds de samenvoeging in 1994 van cultuur en onderwijs naar het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap is er onafgebroken beleidsaandacht geweest voor cultuureducatie. Ook in regeerakkoorden heeft de overheid, met uitzondering van het laatste *Regeerprogramma 2024* onder premier Schoof, aanwijsbaar aandacht voor kunst en cultuur in het onderwijs (Hagenaars, 2024). Het ministerie gebruikt in de eerste plaats wettelijk beleid voor het verankeren en stimuleren van cultuureducatie in het onderwijs. Het wettelijk beleidsinstrumentarium bestaat uit de kerndoelen voor primair en voortgezet onderwijs, het eindexamenvak CKV in het voortgezet onderwijs, bekwaamheidseisen voor onderwijspersoneel, de prestatiebox/lumpsumbekostiging en het toezichtkader van de onderwijsinspectie. Dit instrumentarium is weliswaar wettelijk, maar tegelijkertijd niet heel erg sturend. Scholen en schoolbesturen hebben veel speelruimte om eigen keuzes te maken in cultuuronderwijs. Daarom benut het ministerie ook bovenwettelijke beleidsinstrumenten (zie tabel 13). Dat bestaat uit stimuleringsprogramma's en subsidieregelingen, om scholen te verleiden toch meer werk te maken van hun cultuuronderwijs.

Het eerste bovenwettelijke grote stimuleringsprogramma was het in 1996 gestarte Cultuur en School, bedoeld om cultuureducatie meer aandacht en een vaste plaats in het onderwijs te geven. De gedachte daarachter was indertijd dat door het verdwijnen van het maatschappelijke zuilenstelsel de school, naast het gezin, de enige plek is waar alle kinderen en jongeren met kunst en cultuur in aanraking kunnen komen. Het programma richtte zich in sterke mate op de samenwerking tussen de culturele sector en het onderwijs. In 2013 werd dit programma opgevolgd door Cultuureducatie met Kwaliteit, dat vervolgens elke vier jaar werd verlengd. Het richt zich meer dan Cultuur en School ook op kwaliteit en deskundigheid. De start van CmK werd gemarkeerd met het Bestuurlijk Kader Cultuur en Onderwijs. Dit kader was en is de paraplu waaronder scholen, culturele aanbieders en landelijke, provinciale en lokale overheden overeenkomsten sluiten en elkaar met beleid en financiering aanvullen. In de afgelopen tien jaar is de reikwijdte van de bovenwettelijke beleidsmaatregelen die uit het bestuurlijk kader voortkomen, uitgebreid van het primair onderwijs naar het voortgezet onderwijs en het mbo. Ook kwamen er diverse beleidsmaatregelen bij. Al deze maatregelen, wettelijk en bovenwettelijk, vormen samen de beleidsmix voor cultuureducatie.

Tabel 13 Bovenwettelijke beleidsmaatregelen van het ministerie van OCW (2013-2023) (Van den Berg et al., 2023, p. 10)

De opeenvolgende matchingsregelingen Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK) : Rijksoverheid, provincies en gemeenten investeren gezamenlijk in het bevorderen van de kwaliteit van cultuureducatie in het po en later ook in het vo en mbo door het stimuleren van samenwerking tussen scholen en culturele partners.
Regelingen Cultuureducatie in het vmbo, vso, praktijkonderwijs en mbo : subsidie voor het ontwikkelen, versterken en verankeren van cultuureducatie in die onderwijssectoren.
Regeling professionalisering cultuuronderwijs po : subsidie voor schoolbesturen en samenwerkingsverbanden ten behoeve van professionalisering op meerdere niveaus.
Regeling cultuurbegeleider po : subsidie voor het volgen van de opleiding tot cultuurbegeleider/coördinator.
Cultuurkaart VO en MBO Cultuurkaart (vanaf 2022 met budget): voor alle vo-leerlingen en mbo-studenten is een kaart met budget beschikbaar die bovendien korting geeft op culturele activiteiten. Aan scholen is gevraagd om dit budget uit eigen middelen aan te vullen.
Twee opeenvolgende regelingen (Dagarrangementen en) Combinatiefuncties : Rijksoverheid (ministerie van OCW en VWS) en gemeenten financieren gezamenlijk onder meer cultuurcoaches en buurtsportcoaches voor het po en vo.
Regeling Compensatie Coronacrisis : subsidie voor het (her)opstarten van de activiteiten voor cultuureducatie die als gevolg van de coronamaatregelen stil kwamen te liggen.
Stimuleringsregeling Mediawijzer : subsidie voor projecten die inzetten op mediawijsheid.
Regeling Mediakunst en erfgoededucatie : subsidie voor culturele instellingen die projecten mediakunsteducatie en erfgoededucatie organiseren voor leerlingen in het po.
Impuls Filmeducatie : subsidie voor filmfestivals of filmbijeenkomsten voor leerlingen in het po en vo.
Regelingen Muziekonderwijs : matchingsregelingen voor schoolbesturen po, pabo's, gemeenten en provincies voor muziekonderwijs voor alle kinderen in het po en deskundigheidsbevordering van leerkrachten.
Beleidsregel dans en muziek (DAMU) : licenties voor po- en vo-scholen om af te wijken van lestijden voor leerlingen die vooropleidingen volgen en vergoeding van reiskosten.

Parallel aan al deze beleidsmaatregelen heeft het ministerie een ondersteuningsstructuur ingericht voor de ontwikkeling van cultuuronderwijs. Het Fonds voor Cultuurparticipatie voert de subsidieregelingen uit en besteedt aandacht aan cultuureducatie met communicatie, bijeenkomsten, samenwerkingen, campagnes en beleidsvorming. LKCA verzorgt de landelijke informatie- en netwerkfunctie, deskundigheidsbevordering en monitoring en onderzoek. CJP verzorgt de uitvoering van de Cultuurkaart VO en de MBO Cultuurkaart. Daarnaast vervult SLO een belangrijke rol rondom de uitwerking van leerplannen en leerlijnen voor kunst disciplines en cultureel erfgoed (Van den Berg et al., 2023, pp. 10-11).

In 2024 loopt het al eerder genoemde *Algemeen kader interbestuurlijke verhoudingen cultuur OCW, IPO en VNG* af. Voor het ministerie was dit de aanleiding om deze beleidsmix te laten doorlichten op doeltreffendheid en doelmatigheid. Dit onderzoek is grotendeels gebaseerd op bestaande evaluatie- en monitoronderzoeken, aangevuld met interviews en focusgroepgesprekken (Van den Berg et al., 2023). De belangrijkste bevindingen uit dit onderzoek zijn:

- De totale gereconstrueerde uitgaven aan cultuureducatiebeleid zijn gestegen van 44,6 miljoen in 2013 naar 57,7 miljoen in 2022. Het gaat hierbij vooral om uitgaven aan bovenwettelijke beleidsmaatregelen, zoals via subsidieregelingen, en nauwelijks om uitgaven aan wettelijke beleidsmaatregelen, zoals via de lumpsumbekostiging.

- Met het Bestuurlijk Kader Cultuur en Onderwijs is een duidelijke koers ingezet die breed wordt gedragen door betrokken partijen en de opgezette infrastructuur functioneert goed volgens betrokkenen.
- Er is in de afgelopen tien jaar vooruitgang geboekt op de doelen van verschillende beleidsmaatregelen, maar het ontbreekt aan causaliteitsonderzoek om ook de doeltreffendheid en doelmatigheid aan te tonen. De bestudeerde evaluaties laten onder meer zien dat er met positief resultaat is gewerkt aan het stimuleren van cultuurdeelname, de professionalisering van cultuuronderwijs, de aandacht voor muziekonderwijs op de pabo, de ontwikkeling van doorlopende leerlijnen en het bevorderen van mediawijsheid.
- De beleidsmix voor cultuureducatie is in de afgelopen tien jaar breder en complexer geworden en de samenhang binnen de beleidsmix is beperkt.
- De uitbreiding van het aantal bovenwettelijke beleidsmaatregelen heeft niet altijd versterkend uitgedaakt. De regelingen voor specifieke disciplines als dans-, muziek- en filmeducatie ervaren betrokkenen soms als contraproductief vanwege de concurrerende werking.
- De tijdelijkheid van maatregelen en de verschillen in looptijd verstoren de doeltreffendheid van de beleidsmix.
- De vrijblijvendheid van de beleidsinstrumenten draagt niet bij aan een sterke basis voor cultuureducatiebeleid. Hierdoor maakt elke bestuurlijke partner van jaar tot jaar eigen afwegingen om al dan niet in cultuureducatie te investeren.

Op basis van deze bevindingen formuleren de onderzoekers ook een aantal aanbevelingen voor toekomstig cultuureducatiebeleid, op verschillende niveaus:

Aanbevelingen op stelselniveau:

- *Verken alternatieve scenario's voor de toekomst:* het verdient aanbeveling om een trendanalyse uit te voeren naar de (te verwachten) ontwikkelingen in de onderwijs- en cultuursector en op basis daarvan één of meer alternatieve scenario's te ontwerpen voor de doorontwikkeling van cultuuronderwijs in Nederland.
- *Ontwikkel een integrale visie op cultuureducatie:* de O en de C van het ministerie van OCW mogen nog meer verbonden worden. Onderwijsbeleid is een onlosmakelijk onderdeel van het cultuureducatiebeleid. Dat vraagt om een integralere visie en rijksbeleid dat helder maakt welke positie cultuuronderwijs inneemt in het toekomstig onderwijscurriculum.
- *Pas meer sturing toe:* vanuit het veld is meegegeven dat het cultuureducatiebeleid minder vrijblijvend zou moeten zijn.

Aanbevelingen op beleidsniveau:

- *Heb meer oog voor de uitvoering:* de vormgeving en uitwerking van het cultuureducatiebeleid kan sterker vanuit het perspectief van de uitvoering in en rond scholen worden ingezet.
- *Positioneer kunstvakdocenten steviger:* vakdocenten voor cultuuronderwijs verdienen een vaste plek in het onderwijs, bijvoorbeeld met een vaste aanstelling bij een schoolbestuur, zodat ze iets kunnen opbouwen met de schoolteams.
- *Vergroot het cultureel bewustzijn van leraren via de initiële lerarenopleidingen:* de kennis en vaardigheden van leraren in cultuuronderwijs moeten worden versterkt. De lerarenopleidingen zouden vooral het belang en de waarde van kunst en cultuur moeten adresseren en de wijze waarop leraren daar gebruik van kunnen maken (Van den Berg et al., 2023).

5.3.3 Cultuurparticipatie

Decennialang was amateurkunst een particuliere zaak. Pas later in de twintigste eeuw ging ook het Rijk zich hiermee bemoeien. Voornaamste reden hiervoor was het nastreven van waarden als ‘volksverheffing’ en het ‘verwerven van cultureel kapitaal’ (Van der Zant, 2024). Peter van der Zant beschrijft in zijn onderzoek de geschiedenis van de (overheidssteun voor) amateurkunst vanuit diverse waarden. Voor nu maken we een sprong in de tijd. Ook in de laatste decennia stond amateurkunst niet hoog op de beleidsagenda van het Rijk. Bij verschillende fusies van landelijke sectorale ondersteunende instellingen voor cultuurparticipatie (eerst in 2007 tot Kunstfactor en later in 2013 tot LKCA) is volgens Van Treeck et al. (2021) 60% van de financiering voor amateurkunst verdwenen. Recent zien we wel weer meer politieke en beleidsmatige aandacht voor amateurkunst, waarbij ‘toegankelijkheid’, ‘spreiding’ en ‘gelijkheid’ hoog op de agenda staan. Een reden hiervoor is dat onderzoek aantoonde dat cultuurparticipatie waardevol is voor diverse groepen (Onderzoeksteam Kunst in de Zorg, 2021) en bijdraagt aan diverse maatschappelijke opgaven zoals het bestrijden van eenzaamheid en werken aan sociale cohesie en preventie. De interesse in de maatschappelijke bijdrage die kunst en cultuur kan leveren, is mede aangejaagd door het beleid van minister Bussemaker. Dit leidde tot diverse programma’s en regelingen met een focus op maatschappelijke opgaven, zoals het Programma Cultuurparticipatie, Lang Leve Kunst [betrokkenheid voorbij], Brede SPUK en de stimuleringsregeling The Art of Impact.

We lichten hier het Programma Cultuurparticipatie uit. Dit programma is erop gericht om gelijke kansen te realiseren voor iedereen om deel te nemen aan culturele activiteiten. Vanuit dit landelijke programma is de projectenmonitor Samen Cultuurmaken opgezet, om te bevorderen dat de vele initiatieven die binnen het programma ontstaan van elkaar leren. Sinds 2022 worden projecten vanuit het programma geanalyseerd. Eind 2022 zijn er 140 projecten opgenomen in de monitor en in 2023 zijn dit er 336. Het gaat vooral om workshops, bijeenkomsten, presentaties en optredens en minder om wedstrijden en opleidingen (Van der Laan et al., 2022; Van Plaggenhoef & Van der Laan, 2023). Er is geen totaaloverzicht van de locaties van de projecten, maar algemeen kunnen we stellen dat ze overwegend in grote steden plaatsvinden. In Zeeland en Drenthe vinden de minste projecten plaats, ook in verhouding tot het aantal inwoners.

Projectaanvragers zijn primair centra voor de kunsten, gevolgd door gezelschappen podiumkunsten, muziek-, theater-, en dansscholen. In het project werken ze vervolgens veelal samen met een divers palet aan organisaties, van jongerenwerk tot poppodia. Ook groeit het aantal projecten op Aruba, Curaçao, St. Maarten, St. Eustatius en Saba. Waar bijvoorbeeld op Bonaire en Curaçao respectievelijk twee en één projecten waren, is dit nu gestegen naar tien in totaal. De projecten richten zich het meest op mensen die eenzaamheid en financiële drempels ervaren, met een cultureel diverse achtergrond of met een fysieke of mentale beperking. De leeftijdsgroepen waarop projecten focussen, wisselen sterk (Van der Laan et al., 2022; Van Plaggenhoef & Van der Laan, 2023). Doordat de regeling Samen Cultuurmaken verschillende sporen kent, van kleinschalige pilotprojecten tot meerjarenprogramma’s, zijn er grote verschillen in de hoogte van de subsidie. De projectenmonitor laat zien dat er ook soms cofinanciering door gemeenten en/of provincie is. De meeste projecten hebben financiering van de gemeenten,

daarna van fondsen en het minst vaak van provincies (Van der Laan et al., 2022; Van Plaggenhoef & Van der Laan, 2023).

Naast het Programma Cultuurparticipatie heeft het Rijk een groot instrumentarium rondom cultuurparticipatie en de bevordering daarvan. Deze zijn meer of minder succesvol. Gielen et al. (2022) geven in hun beleidsdoorlichting cultuurdeelname een aantal sterke en zwakke punten van dit instrumentarium. Ze zijn onder meer positief over:

- Het instrumentarium is breed en bestrijkt vrijwel alle aspecten van het cultuurbeleid en is over de jaren heen stabiel.
- Het cultuurbestel kent een grote mate van transparantie met een beperkte politieke inmenging.
- Er wordt gestuurd op kwaliteit.

Daartegenover staan ook een aantal zwakke punten:

- Het instrumentarium bevat vooral indirecte instrumenten gericht op aanbod en weinig die direct gericht zijn op cultuurdeelname.
- Er is beperkt vernieuwing en verbreding door establishment bias en prestatie-indicatoren.
- Er moeten nog veel stappen worden gezet om te zorgen voor inclusiviteit, diversiteit en toegankelijkheid.

Om bovenstaande knelpunten aan te pakken zouden adviescommissies een betere afspiegeling van de samenleving moeten zijn, moet cultuurbeleid zich meer richten op het includeren van de waarde voor burgers, moet er ruimte komen voor vernieuwing en verbreding, en is er meer aandacht voor deelname nodig (Gielen et al., 2022).

5.3.4 Erfgoedparticipatie

De centrale doelstelling van het Rijk voor erfgoed is behoud en toegankelijkheid. Deze doelstelling is vastgelegd in de Wet op specifiek Cultuurbeleid, de Erfgoedwet en in internationale verdragen. In 2022 deden Van der Horst et al. een beleidsdoorlichting naar de doeltreffendheid en doelmatigheid van het Nederlandse erfgoedbeleid. In ander onderzoek constateren Van der Horst et al. (2021, p. 45) dat de maatschappelijke betekenis van cultureel erfgoed op de agenda staat van het cultuurbeleid van het Rijk. In de beleidsdoorlichting zien we vooral aandacht voor publieksparticipatie in de beschrijving van het rijksbeleid in de domeinen archeologie, immaterieel erfgoed en erfgoed en digitalisering.

In de aanbevelingen van de beleidsdoorlichting (Van der Horst et al., 2022, pp. 143-157) vragen de onderzoekers om meer aandacht voor de maatschappelijke betekenis van erfgoed in het beleid. Er liggen kansen in de verbinding van erfgoed met andere maatschappelijke domeinen en partijen binnen en buiten het cultuurveld. Hier kan het beleid aansluiten bij het gedachtegoed van het Verdrag van Faro en het debat over de nieuwe internationale museumdefinitie van ICOM.

5.3.5 Immaterieel erfgoed

In 2012 was de officiële ratificatie van het UNESCO-verdrag voor Immaterieel erfgoed door de Nederlandse Staat. Tijdens een ceremonie bij het bloemencorso Zundert werd het verdrag ondertekend en sindsdien houden we een nationale inventaris immaterieel erfgoed bij. Door de ondertekening is het domein immaterieel erfgoed een steviger beleidsdomein geworden. Het idee is dat we tradities meer waarderen en ze nu ook effectief beschermen (KIEN, 2022, pp. 7-9).

De recente Nederlandse kabinetten vinden een 'brede benadering' van immaterieel erfgoed van belang. Het gaat om cultuuruitingen van alle groepen die in Nederland wonen. Ook moet het aansluiting vinden bij de eigentijdse benadering in het culturele veld. Het hoofddoel van het landelijke beleid is 'het veiligstellen van het voortbestaan van immaterieel cultureel erfgoed en het verzekeren van het respect en waardering daarvoor op lokaal, nationaal en internationaal niveau' (Van der Horst et al., 2022, p. 93). In 2024 kondigde staatssecretaris Mariëlle Paul van OCW in een beleidsbrief over immaterieel erfgoed twee concrete acties aan. Ten eerste het opzetten van een Netwerk Levend Erfgoed dat de samenwerking moet verbeteren tussen gemeenschappen, vrijwilligersorganisaties en de professionele partners. Ten tweede bestuurlijke afspraken over immaterieel erfgoed,⁵ om daarmee ook het provinciaal en gemeentelijk beleid voor immaterieel erfgoed te stimuleren (Van der Leden, 2024).

Het UNESCO-verdrag benoemt de centrale rol van gemeenschappen, groepen en individuen om het immaterieel erfgoed levensvatbaar te houden. De term erfgoedgemeenschap en de structurele positionering hiervan vinden we dan ook terug in het immaterieel erfgoedbeleid van het Rijk (Van der Horst et al. 2021, p. 47). Een aantal voorbeelden uit het beleidsinstrumentarium uit het erfgoedbeleid zijn:

- Erfgoedzorg Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN): verantwoordelijk voor de coördinatie van het UNESCO-verdrag, beheer inventaris immaterieel erfgoed Nederland en de kennisbank, beheer Netwerk Immaterieel Erfgoed en het Register van Inspirerende Voorbeelden van Borging. Ook heeft KIEN verschillende programma's voor het borgen van immaterieel erfgoed en zorgt het voor kennisontwikkeling via inspiratiedagen en het bijhouden van een kennisagenda (Van der Horst et al., 2022, p. 92). KIEN krijgt subsidie van OCW. Voor de periode 2021-2024 gaat het om een jaarlijkse subsidie van € 888.484,- (Van der Horst et al., 2022, p. 93).
- Subsidies via fondsen: Open Oproep voor subsidieaanvragen door Mondriaan Fonds en het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, subsidieregeling van het Fonds voor Cultuurparticipatie voor projecten waarin het ontwikkelen en doorgeven van immaterieel erfgoed centraal staat (Van der Horst et al., 2022, p. 93). Het Fonds voor Cultuurparticipatie biedt twee vormen van subsidie: subsidie aan projecten rond borging en voor flankerende activiteiten voor aanvragers in het proces. In de periode 2017-2022 is er € 1.156.812,- toegekend. Dat is niet het volledige budget: er is € 1.141.188,- overgeheveld, waarvan vervolgens € 145.000,- is toegekend (Van der Horst et al., 2022, p. 97).

5 Deze afspraken zijn inmiddels onderdeel van de Bestuurlijke afspraken cultuurbeoefening (BAC 2025-2028), zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2025-1756.html>

5.4 Bestuurlijke kaders en regelingen

Nu we de cultuurbeoefeningsdomeinen hebben besproken vanuit het perspectief van de drie overheidslagen, gaan we in deze paragraaf specifieker in op een aantal rijksregelingen en bestuurlijke afspraken. Daarin pogen we niet volledig te zijn, maar schetsen we een algemeen beeld van bemoeienis vanuit het Rijk – zowel wettelijk als bovenwettelijk – met het Nederlands cultureel bestel. We hebben gezien dat er een complementaire rolverdeling – met bijbehorende rijksmiddelen – tussen overheidslagen is. Daarbij hebben de drie overheden elk eigen taken voor cultuurbeoefening, deels vastgelegd in bestuurlijke kaders (Goossens & Neele, 2023).

In deze kennissynthese schetsen we geen historische ontwikkeling over hoe overheden beleid maken op cultuurbeoefening. Ook zijn we niet volledig in de uiteenzetting van bestuurlijke kaders, akkoorden en wettelijke en bovenwettelijke beleidsinstrumenten. Dit komt mede door dat niet alle bestuurlijke kaders en regelingen in onderzoek genoemd worden. Niettemin geeft een globaal eerste overzicht een goed beeld van het beleidsinstrumentarium van de rijksoverheid en laat het zien hoe het Rijk cultuurbeoefening wil stimuleren en (financieel) ondersteunen. In het onderstaande overzicht laten we ook de in tabel 13 vermelde regelingen buiten beschouwing.

5.4.1 Wetten en bestuurlijke kaders

Wet specifiek cultuurbeleid: deze wet gaat primair over de beleidsstructuur van de rijksoverheid. De wet biedt provincies en gemeenten enkel kaders voor het verstrekken van subsidiegelden. Daarbuiten staat op geen enkele wijze beschreven wat taken van deze overheidslagen zijn of worden er überhaupt specifiek kaders voor cultuurbeoefening gegeven. Toch is het als basis van de overheidstaken een belangrijke onderlegger om te benoemen (Goossens & Neele, 2023, pp. 21–22).

Algemeen kader interbestuurlijke verhoudingen cultuur OCW, IPO en VNG: niet-wettelijke afspraak over taakverdeling en afspraken tussen OCW, IPO en VNG. Hierin is het Rijk voorwaardenscheppend en agenderend, de provincie tweedelijns ondersteunend en de gemeente feitelijke uitvoerder voor kennismaking met cultuur. In 2006 werd het kader vastgelegd en in 2012 herzien. Specifiek over cultuurbeoefening stelt het kader dat de drie overheidslagen samen verantwoordelijkheid moeten nemen voor de kennismaking van kinderen en jongeren met cultuur (Goossens & Neele, 2023; Lefers & Tijs, 2012).

Bestuurlijk kader Cultuur en Onderwijs: binnen dit kader spreken 35 gemeenten de intentie uit om lokale overeenkomsten af te sluiten en spreken 11 provincies de intentie uit de totstandkoming van deze overeenkomsten in overige gemeenten te stimuleren. Afspraken in deze overeenkomsten gaan over het inhoudelijk en financieel verankeren van cultuuronderwijs in het primair onderwijs door afspraken met culturele instellingen. Evaluatieonderzoek in opdracht van LKCA in 2017 heeft laten zien dat de uitvoering van het bestuurlijk kader ‘achterbleef’. In slechts 15 gemeenten waren destijds overeenkomsten gesloten (Van Bommel, 2017, pp. 5-6).

Erfgoedwet: de erfgoedwet bundelt bestaande wet- en regelgeving voor het behoud en beheer van cultureel erfgoed in Nederland. Samen met de **Omgevingswet** maakt de wet een integrale bescherming van cultureel erfgoed mogelijk (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, z.d.a).

De Waarde van Cultureel Erfgoed voor de Samenleving - Faro: in 2005 publiceert de Raad van Europa het verdrag 'de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving', kortweg het verdrag van Faro. De mens staat in dit verdrag centraal, vanuit de gedachte dat de mens betekenis aan het erfgoed geeft. Het verdrag roept op om cultureel erfgoed in dienst te stellen van de samenleving en kent diverse deelaspecten en speerpunten: participatie in de volle breedte, open houding voor andere erfgoedopvattingen en erfgoed midden in de samenleving (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, z.d.b).

UNESCO-verdrag immaterieel erfgoed (2012): dit verdrag heeft als doelstelling het veiligstellen van het voortbestaan van immaterieel cultureel erfgoed en het verzekeren van het respect en waardering daarvoor op lokaal, nationaal en internationaal niveau. Het verdrag geeft daarin de centrale rol aan gemeenschappen om het immaterieel erfgoed levensvatbaar te houden (Van der Horst et al., 2022, p. 92).

5.4.2 Regelingen

Brede Regeling Combinatiefunctionarissen (Brede SPUK): via deze regeling kunnen gemeenten buurtsport- en cultuurcoaches aantellen die iedereen stimuleren tot sporten, bewegen en het deelnemen aan cultuur. Deze functionarissen combineren hun domein met een andere sector zoals onderwijs, welzijn en zorg. Het Rijk (OCW, VWS en SZW) financiert 40% van de regeling (voor het normbedrag van 1fte), gemeenten dragen de overige 60% bij. Doelstellingen zijn onder meer: cultuurbeoefening mogelijk maken voor iedereen, duurzaam versterken van culturaanbieders en lokale verbindingen tot stand brengen (Hageman et al., 2022, pp. 23-24).

Méér Muziek in de Klas: in deze publiek-private samenwerking (ministerie van OCW, LKCA, Stichting Méér Muziek in de Klas, Fonds voor Cultuurparticipatie) zetten diverse partijen zich in voor structureel muziekonderwijs onder schooltijd en in de vrije tijd (Hoogeveen & Waaijer, 2022, p. 5). Onderdeel van de regeling was de Lang Leve de Muziek Show, waarvoor zo'n tweehonderd schoolklassen zich hadden ingeschreven. Ook waren er in 2019 zes convenanten afgesloten in het kader van Méér Muziek in de Klas Lokaal (Van den Broek et al., 2019, p. 45).

Kinderen maken Muziek: stimuleringsregeling van Fonds voor Cultuurparticipatie en Oranjefonds op initiatief van koningin Máxima. Doel van dit initiatief is zo veel mogelijk kinderen in groepsverband muziek te laten maken. In 2017 waren er 85 initiatieven ondersteund (Van Lanschot Hubrecht et al., 2017b, p. 19).

Muziek in ieder kind: regeling van Fonds voor Cultuurparticipatie dat twee soorten projecten ondersteunt. Als eerste projecten (€ 100.000,- tot € 250.000,- per jaar per project, in totaal € 6.375.000,- in 2012-2013) die actieve muziekeducatie op vernieuwende dan wel voorbeeldstellende wijze beter toegankelijk maken voor kinderen. En als tweede flankerende projecten (€ 25.000,- tot € 100.000,- per jaar per project, in totaal € 1.200.000,- in 2012-2013) gericht

op kennisvermeerdering, kennisverspreiding, reflectie, promotie en debat over actieve muziekeducatie in het primair onderwijs. De regeling ondersteunt projecten voor maximaal drie schooljaren (Bomhof et al., 2013; art. 10, lid 4. Regeling BWBR0026927).

Programma Cultuurparticipatie: met deze regeling geeft het Rijk invulling aan het uitgangspunt 'cultuur van en voor iedereen'. 'Dit programma heeft als doel de cultuurdeelname van zoveel mogelijk verschillende groepen te bevorderen. [...] Het programma maakt zowel grotere projecten van landelijke betekenis als kleinere lokale initiatieven mogelijk. [...] Het programma start vanuit lokale initiatieven. De beoogde deelnemers beslissen mee over de uitwerking. Dit betekent dat inhoud, aanpak en doelgroep per gemeente verschillen.' Het programma bestaat uit drie onderdelen: de subsidieregeling Samen Cultuurmaken om lokale initiatieven te ondersteunen, kennisdeling gericht op verduurzaming initiatieven en zichtbaar maken van opbrengsten van lokale initiatieven (Hageman et al., 2022, p. 24).

Flankerend Beleid: financiering vanuit Fonds voor Cultuurparticipatie voor de landelijke ontwikkeling van concrete inhoudelijke handvatten en programma's voor deskundigheidsbevordering voor leraren en educatief medewerkers (Van den Hoek et al., 2012, p. 11).

5.5 Stedelijke cultuurregio's

Mede naar aanleiding van een advies van de Raad voor Cultuur in 2017 heeft het ministerie van OCW in samenwerking met gemeenten en provincies vijftien culturele regio's tot stand laten komen. De raad gaf dit advies, omdat hij constateerde dat er een aantal hardnekkige knelpunten in het cultuurbestel waren: onduidelijke doelstellingen in het cultuurbeleid van de diverse overheden, een gebrek aan afstemming tussen overheden, geldstromen die onvolgende op elkaar waren afgesteld, cultuurbeleid dat telkens opnieuw werd uitgevonden, de regio die tekort kwam en te veel bureaucratie voor instellingen die subsidie ontvangen (Nijboer & Van der Horst, 2022, p. 19). Op schaalgrootte van stedelijke regio's kan men beter samenwerken aan een sterkere culturele infrastructuur, aldus de raad. Op die schaal functioneert een cultureel ecosysteem van top-, keten- en basisvoorzieningen, makers en publiek. Ook zijn geldstromen en beleid tussen overheidslagen effectief en efficiënt in te zetten. OCW kon bij de keuzes in het rijksbeleid en de subsidies voor de BIS ook beter rekening houden met de samenstelling en behoefte van de bevolking (Nijboer & Van der Horst, 2022, p. 9). De vijftien cultuurregio's zijn: We the North, Zwolle, Flevoland, Twente, Metropoolregio Amsterdam, Utrecht, Stedendriehoek, Ede-Wageningen, Leiden, Rotterdam, 025 Arnhem-Nijmegen, Haaglanden, Brabantstad, Zeeland en Stedelijke Cultuurregio-Zuid (Nijboer & Van der Horst, 2022, pp. 4–5).

Voor meer informatie over de diverse stedelijke cultuurregio's verwijzen we naar het DSP-rapport (Nijboer & Van der Horst, 2022, pp. 13-17). Het gaat hier te ver om een omschrijving te geven van de diverse regio's, want de invulling en werkwijze verschilt nogal doordat regio's hierin de vrije hand kregen. Daarnaast zijn er geen eenduidige doelstellingen vanuit de regio's. Ook de organisatie is heel divers, al doen regio's vooral een beroep op de inzet van beleidsadviseurs van met name centrumgemeenten/grote gemeenten en de provincie (Nijboer & Van der Horst, 2022, p. 31).

In 2022 heeft DSP-groep ook onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van stedelijke cultuurregio's en gekeken welke mogelijkheden tot verdere ontwikkeling er zijn. De onderzoekers concluderen dat de stedelijke cultuurregio's tot een verbeterde samenwerking hebben geleid voor het versterken van de culturele sector, al is dit niet in iedere regio het geval. Ook hebben regio's een agenda settende werking en is cultuurbeleid minder afhankelijk geworden van één enthousiaste beleidsmedewerker, wethouder of gedeputeerde. Daarnaast zijn regio's beter in beeld bij de landelijke politiek en het ministerie. Daartegenover staan ook regio's die juist buiten de boot vallen; deze zogenoemde 'witte vlekken'. Gebieden die buiten de stedelijke regio's vallen, zijn hierdoor achtergesteld (Nijboer & Van der Horst, 2022, p. 5). Gemeenten die geen onderdeel zijn van een stedelijke cultuurregio liggen voornamelijk in Limburg, Gelderland, Zuid-Holland en Noord-Holland. De gemeenten die niet onder een regio vallen, voelen zich niet gezien of gehoord en afstemming gaat buiten hen om (Nijboer & Van der Horst, 2022, p. 6).

Ook tussen de stedelijke cultuurregio's zijn er verschillen, bijvoorbeeld in omvang en intensiteit van samenwerking. Regio's zijn ongelijksoortig en, aldus diverse respondenten uit het DSP-onderzoek, ook onevenwichtig. Er bestaan grote verschillen in de culturele infrastructuur, waardoor ze te maken hebben met andere problematieken en thema's binnen hun cultuurbeleid. Ook is er nog weinig duidelijkheid over de doelen van de regio's en wat het gedeelde beeld is van de doelen. Het gebrek aan eenduidigheid heeft invloed op de inzet, betrokkenheid en verwachtingen van overheden. Toch blijven veel partijen erkennen dat stedelijke regio's een positieve rol kunnen spelen binnen het cultuurbeleid, maar dan is er wel meer duidelijkheid nodig over het doel en de positie (Nijboer & Van der Horst, 2022, p. 6). Wel stellen de onderzoekers dat er tot dusver weinig resultaten zijn geboekt als we kijken naar de doelen uit de verschillende adviezen van de Raad voor Cultuur (Nijboer & Van der Horst, 2022, p. 44).

Het DSP-rapport sluit af met enkele aanbevelingen voor een sterkere positie van de stedelijke cultuurregio's. Ze zouden een groter onderdeel van het cultuurbestel dienen te worden en kunnen een meerwaarde zijn voor een sterkere, samenhangende culturele infrastructuur, voor afstemming van beleid en instrumenten en voor afstemming tussen de ontwikkeling in de regio en het Rijksbeleid. De 'witte vlekken' moeten worden aangepakt: gemeenten die buiten regio's vallen, moeten kunnen aanhaken (Nijboer & Van der Horst, 2022, pp. 7-8). Die laatste aanbeveling zien we ook terug in het onderzoek naar provinciaal cultuureducatie- en participatiebeleid (Goossens & Neele, 2023). Daarnaast moet er aandacht zijn voor de ongelijksoortigheid van de regio's, moet er een stimulerende en verbindende rol van de provincies zijn, moeten er in samspraak met overheden passende doelen worden gesteld en moet OCW meer regie en verantwoordelijkheid nemen (Nijboer & Van der Horst, 2022, pp. 7-8).

Tabel 14 Rol stedelijke regio cultuureducatie en cultuurparticipatiebeleid

Culturele (stedelijke) regio's
• Samenwerking cultuursector en overheidslagen • Bewaken en faciliteren regionale identiteit ten verhalen • Op gang brengen regionale discussie belang en invulling regionaal cultuurbestel

6 Reflectie

Deze kennissynthese heeft als doel om bevindingen over cultuurbeoefening in (Caribisch) Nederland uit gepubliceerd Nederlands onderzoek van de afgelopen elf jaar te presenteren. Daarbij hebben we de bevindingen geordend en beschreven vanuit vier partijen die een rol spelen bij cultuurbeoefening: beoefenaars, aanbieders, ondersteuners en overheden. De kennissynthese geeft zo een op gepubliceerd onderzoek gebaseerd beeld over cultuurbeoefening in (Caribisch) Nederland, en over de recente ontwikkelingen in de afgelopen elf jaar.

In het onderzoek zien we dat een aantal thema's onverminderd hoog op de beleids- en daarmee onderzoekagenda blijft staan. Zo blijft de maatschappelijke waarde van cultuurbeoefening een belangrijk thema, vooral in relatie tot welzijn en zorg. Er is steeds meer bewijs dat kunst en erfgoed positieve effecten hebben op diverse maatschappelijke thema's, zoals gezondheid. Ook krijgen we een steeds beter beeld *wie* er 'aan cultuurbeoefening doen'. Zo is 38% van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder actief in erfgoedbeoefening. Dat zijn circa zes miljoen mensen. Er is steeds meer aandacht voor (de ondersteuning van) informele en gemeenschapsgerichte vormen van cultuurbeoefening. Steeds vaker beoefenen mensen kunst buiten de 'traditionele structuren', bijvoorbeeld in losse (informele) groepen of online gemeenschappen. Er klinkt dan ook een steeds luidere roep om beleid en onderzoek beter aan te laten sluiten op de werkelijke culturele praktijken van mensen, die vaak diverser en minder institutioneel zijn dan bestaande modellen suggereren. Dit sluit aan bij een bredere trend waarin culturele praktijken minder formeel en institutioneel georganiseerd worden. Desondanks blijft ook het verenigingsleven, ondanks de diverse uitdagingen waar ze voor staan, een belangrijke pijler in het veld van cultuurbeoefening.

We willen nogmaals benadrukken dat deze publicatie geen compleet beeld geeft van de kennis over cultuurbeoefening en cultuureducatie in Nederland, laat staan in Caribisch Nederland. Hoewel veel onderzoek is ontsloten, past veel beschikbare kennis niet in de opzet van deze kennissynthese. Er is een kloof tussen onderzoek en praktijk, waardoor de in de geraadpleegde onderzoeken gebruikte methoden en definities niet altijd goed aansluiten bij zich snel ontwikkelende culturele praktijken, en waardoor bestaand onderzoek slechts een deel van de cultuurbeoefening in beeld krijgt. Daarnaast is Nederlands gepubliceerd onderzoek slechts een van de vele kennisbronnen. Relevante en interessante kennis zit namelijk ook in de hoofden en het gedrag van mensen, in geproduceerde kunstwerken, in beleidsnota's, documentaires, artikelen, kennisclips, blogs enzovoort. Het is dan ook van belang om bij het ontwikkelen en vormgeven van nieuw beleid ook andere kennisbronnen dan alleen gepubliceerd onderzoek te betrekken.

Hopelijk draagt deze kennissynthese bij aan het vormgeven en uitvoeren van een onderzoeksagenda voor cultuurbeoefening, waarbij nieuwe en nog onbekende kennisbronnen worden aangeboord. Mogelijk vinden we zo in de toekomst antwoorden op vragen die nu nog openliggen.

Dankwoord

Op verzoek van het ministerie van OCW heeft het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA), in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), deze kennissynthese cultuurbeoefening geschreven. We willen Esther Adema (OCW) en Gábor Kozijn (OCW) bedanken voor de constructieve begeleiding en samenwerking gedurende het traject. Onze dank gaat ook uit naar het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland [KIEN], het Interprovinciaal Overleg (IPO), de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) en het Fonds voor Cultuurparticipatie, die het onderzoeksplan en een eerste conceptversie hebben meegelezen en becommentarieerd.

Tot slot, deze kennissynthese had niet tot stand kunnen komen zonder de omvangrijke bijdrage van Petra Faber (LKCA) en Leontine Herschoe (LKCA). Zij hebben alle onderzoeksliteratuur waarop deze kennissynthese is gebaseerd, verzameld, geordend en ontsloten, en hebben de verwijzingen naar deze literatuur in dit rapport verzorgd.

Literatuurlijst

Arends, J. (2024). *Vrijwilligerswerk 2023*. CBS.

Arnoldus, M. (2023). *Niet vergoede werkzaamheden. Aandachtspunten voor fair pay van kunst-professionals in cultuureducatie en amateurkunst*. Platform ACCT.

Bakels, J., Bergwerff-Verburg, S., Elpers, S., & Schep, M. (2022). *Kennisagenda 2021–2024 Immatériel Erfgoed. Duurzaamheid & diversiteit & inventarisatiemethodieken*. Kenniscentrum Immatériel Erfgoed Nederland.

Bedaux, L., Brugman, M., Munganyende, & Meijer, E. (Reds.). (2023). *On(ver)vangbaar. De innovatieve kracht van The Culture*. Nederlandse Unesco Commissie.

Beekhoven, S., Hoogenboom, A., Hoogeveen, K., & Kruiter, J. (2018). *Onderzoek Impuls Muziekonderwijs. Eerste opbrengsten van de Impuls Muziekonderwijs in het primair onderwijs*. Sardes.

Beekhoven, S., Hoogeveen, K., Fukkink, H., Kruiter, J., Donker, A., Costermans, G., & Kieft, M. (2015). *Cultuureducatie in Rijks- en fondsgefinancierde instellingen*. Sardes/Oberon.

Beerepoot, M., Neele, A., Noijens, H., & Roorda, P. (2018). *Koepelorganisaties in de amateurkunst. De belangrijkste uitdagingen*. LKCA.

Berkers, P., Neeleman, C., Lemstra, E., & Kester, F. (2019). *Onderzoek culturele diversiteit in de cultuursector van Den Haag*. Erasmus Universiteit Rotterdam.

Bijlsma, M., Busschots, T., Kuczynski, A., Geurts, S., Romijn, J., Vaessen, A., Meijer, H., & Buisman, M. (2023). *Evaluatie coronasteun cultuursector. Een synthesestudie*. SEO Economisch onderzoek.

Bijster, F., Van Dalen, B., Dingemans, E., Koomen, B., Kroeze, J., Van de Ven, D., & Goedhart, M. (2022). *Cultuurmonitor Gelderland 2022. Cultuur in data*. Cultuur Oost/Het PON & Telos/Pyrhula Research Consultants/Boekmanstichting.

Bisschop Boele, E. (2013). *Musicking in Groningen. Towards a grounded theory of the uses and functions of music in a modern Western society*. Proefschrift Universität Göttingen.

Bisschop Boele, E. (2017). *Op zoek naar de betekenis van cultuurparticipatie*. LKCA.

Bisschop Boele, E. (2021). Inleiding: over waarde en dialoog. *Cultuur+Educatie* 20(58), 6-26.

Bisschop Boele, E. (2024). *Zingen als een zeeman. Een verhaal van een shantykoor*. Eburon.

Bisschop Boele, E., & Van der Meer, K. (2019). Op weg naar idiocultureel muziekonderwijs: een casestudie. *Cultuur+Educatie*, 18(52), 54-69.

Blaker, N., Veldkamp, J., & Van den Berg, N. (2022). Culturele multifunctionele organisaties. Een exploratief onderzoek naar organisaties met meerdere culturele functies. Atlas Research.

Boekmanstichting, Het PON & Telos, Kunstloc Brabant, & Pyrrhula Research Consultants. (2024). Waarde van Cultuur 2024. Geraadpleegd op 24 februari 2025 van <https://www.waardevancultuur.nl/>

Bomhof, G., De Bonth, C., Van den Eijnden, J., Hess, M., Van Miert, M., De Regt, P., & Vermeulen, A. (2013). Muziek in ieder kind: de projecten. Naar verankering van muziekeducatie in het primair onderwijs. LKCA.

Borghuis, L., & Meijer, F. (2023). Levend erfgoed. Een toekomstgerichte evaluatie van het immaterieel erfgoedbeleid. Cultural Motion.

Bots, P. F. (2024). Een waardevol oordeel. Artistieke kwaliteit in het Nederlandse cultuurbeleid. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.

Braam, H. (2023). Vormgeven aan kunst en cultuur in het mbo. Inzichten van voorlopers in het mbo over kansen en beleid voor kunst en cultuur. LKCA.

Braam, H. (2024). Mbo-studenten over cultuur op school en in de vrije tijd. Nulmeting MBO Cultuurkaart met budget. LKCA.

Bremmer, M. (2015). What the body knows about teaching music. The specialist preschool music teacher's pedagogical content knowing regarding teaching and learning rhythm skills viewed from an embodied cognition perspective. Proefschrift University of Exeter.

Bremmer, M., Heijnen, E., & Kersten, S. (2022). ArtsSciences Unlocked. Kunst, wetenschap en technologie voor jongeren met autisme. Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Broers, B., Koomen, B., & Vinken, H. (2023). Erfgoedvrijwilligers in beeld. Een onderzoek naar de vrijwilligers van erfgoedinitiatieven in Nederland. Het PON & Telos/Pyrrhula Research Consultants.

Broers, B., Vinken, H., Van Heeswijk, G., Koomen, B., Van Dalen, B., Dingemans, E., Bijster, F., Kroeze, J., Brom, R., & De Jong, S. (2022). Waarde van cultuur 2022. De staat van de culturele sector in Noord-Brabant. Kunstloc Brabant/Het PON & Telos/Pyrrhula Research Consultants.

Brom, R., Draaijers, A., Goedhart, M., Van Haeren, M., Van den Hove, M., Knol, J., Pigaht, J., Roosblad, S., Scherz, L., Schrijen, B., Sharif, J., & Zwart, S. (2023). Cultuurmonitor. Jaarrapportage 2022. Boekmanstichting.

Buis, T. (2012). Jongeren en het lidmaatschap van een blaasorkest. Onderzoeksrapportage. Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Burggraaff, W. (2022). *'Voor ons kan erfgoed alles zijn'. Drie erfgoedbegrippen nader bekeken*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Burggraaff, W., & Elpers, S. (2022). *Verkenning erfgoedgemeenschappen in Gouda. Factsheet*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Burggraaff, W., & Elpers, S. M. (2024). 'Wat zijn jullie aan het doen?' Een verkenning van lokale erfgoedgemeenschappen ten behoeve van het Verdrag van Faro. *Volkskunde*, 125(2), 1-19.

CBS. (2022a). *Deaillering cultuurlasten gemeenten en provincies 2020-2021*.

CBS. (2022b). *Musea; collectie, bezoeken, tarieven, tentoonstellingen, werkgelegenheid* [Dataset]. Geraadpleegd op 13 december 2023, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/83533NED>

CBS. (2022c). *Onderzoek Kunst- en Cultuureducatie. Ramingen 2016 en 2018/2019*.

CBS. (2024). *Deaillering cultuurlasten gemeenten en provincies, 2023*.

CJP. (2022). *Cultuur rapportage. Culturele activiteit scholen in lockdownjaar*.

Cloin, M., Van den Broek, A., Van den Dool, R., De Haan, J., De Hart, J., Van Houwelingen, P., Tiessen-Raaphorst, A., Sonck, N., & Spit, J. (2013). *Met het oog op de tijd. Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Commissie Versterking kennis geschiedenis voormalig Nederlands-Indië. (2023). *Deel en Verbind. Nederland, Nederlands-Indië, Indonesië. Adviesrapport*.

Copini, E. (2019). *Tussen willen en weten. Cultuur, cultuuronderwijs, en de ontwikkeling van metacognitie in de adolescentie*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.

Copini, E., Hens, E., Kremer, R., & Van Klaveren, L-M. (2022). *Verankering in beeld. Filmeducatie op weg naar een volwaardige plek in het onderwijs*. CFCO.

Cruickshanks, L. (2022). *'Veel pionieren met elkaar'. Over de werkwijzen en strategieën voor erfgoedparticipatie*. Rijksdienst voor het Cultureel erfgoed.

CultuurSchakel (2022). *Cultuurbeoefening in Den Haag. Stand van zaken vrijetijdskunsten 2022*.

De Boer, A. (Red.). (2016). *TheaterJONG*. LKCA/Platform Theater.

De Groot, S., & Soosaipillaj, S. (2020). *Kunst en cultuur onder ouderen. Een kwantitatief onderzoek onder 60-plussers in opdracht van het Lang Leve Kunst Fonds*. Ruigrok NetPanel.

De Jong, J., Kolsteeg, J., & Schram, N. (2021). *'Kunstenaars stoppen niet'.....maar de positie van veel culturele zzp'ers is wel precair. Onderzoek naar de beroepspraktijk en biotoop van zelfstandige kunstdocenten en artistiek begeleiders*. LKCA.

De Jong, J., Van Helden, S., & Schoonbrood, W. (2024). Informeel actieve cultuurbeoefening in groepsverband in Limburg. Huis voor de Kunsten Limburg/Maastricht University/Bureau Schoonbrood.

De Jong, S. Vinken, H., Goedhart, M., & Brom, R. (2023). Nulmeting Kultuermeter Fryslân. Eerste cijfers en inventarisatie informatiebehoeften. Pyrrhula Research Consultants/Boekmanstichting/Het PON & Telos.

De Kreek, M. (2016). Collectief empowerment via online buurtgeheugens. Balanceren tussen groepsbelang en gemeenschappelijk goed. Hogeschool van Amsterdam, Lectoraat Culturele en Sociale Dynamiek.

De Wit, N., Jak, L., Cremers, R., Elling, A., Deekman, A., Geerdes-Gazzah, M., Anselma, M., De Kwaasteniet, R., & Visser, T. (2023). Verkenning Discriminatie en Racisme in Sport en Cultuur. Verwey-Jonker Instituut.

Deekman, A. (2020). Arbeidstevredenheid van non-formals en collectieven. Hoe tevreden (of niet) zijn autodidacte kunstprofessionals en kunstdocentcollectieven met hun werk? LKCA.

Deekman, A., Delmee, B., Hageman, H., & Neele, A. (2023). Dirigenten en bestuurders in beweging. Ontwikkeling en toerusting van dirigenten in de HaFaBra-sector. LKCA.

Deekman, A., & Smit, I. (2016). Theaterbeoefenaars in Nederland gemeten. LKCA.

Delmee, B., Marinelli, C., & Poll, J. (2019). Buitengewoon. Over de betekenis van kunst en cultuur voor veerkracht van jongeren. LKCA.

Den Boer, P., & Leest, B. (2021). Evaluatie Burgerschapsagenda MBO 2017-2021. KBA Nijmegen.

Dibbets, H. (2020). Emotienetwerken: erfgoed- en burgerschapseducatie in de 21e eeuw. Cultuur+Educatie. 19(55). 8-27.

Dieleman, C., De Bonth, C., Van den Bulk, L., Van Miert, M., De Vreede, M., & Twaalfhoven, A. (2019). Betovering en betekenis. Trendrapport theater-, dans- en muziekeducatie 2019. LKCA.

Dieleman, C., Poll, J., & De Vreede, M. (2012). Theatereducatie in de praktijk. Trendrapport dans- en theatereducatie 2012. Cultuurnetwerk Nederland.

Dijk, M., & Veenker, H. (2018). Handreiking talentontwikkeling voor talentateliërs. SKSG/Hanzehogeschool Groningen.

Driebergen, M., Visser, A., & Warmer, M. (2022). Overwegingen voor bredere inbedding van cultureel erfgoed in het geactualiseerde curriculum. Trendanalyse erfgoedonderwijs. SLO.

Drion, G. (2018). Cultureel vermogen. Nieuwe woorden voor het belang van cultuureducatie en -participatie in Nederland. LKCA/Cultuurconnectie.

Ensink, J., & Neele, A. (2016). Op zoek naar een nieuwe identiteit. Kunstencentra in transitie. In T. Ijdens, J. J. Knol, A. Neele, & S. Weijsters (Reds.), Zicht op actieve cultuurparticipatie 2016. Thema's en trends in praktijk en beleid. (pp. 26-32). LKCA/FCP.

Felten, H. (2023). Discriminatie in de kunst- en cultuursector: cijfers en oplossingen. Movisie.

FilmForward. (2024). Verkenning talentontwikkeling. Verkenning van initiatieven en programma's voor talentontwikkeling in de film- en audiovisuele sector.

FilmHub Midden. (2021a). Kijk op aanbieders. Behoeftedonderzoek onder aanbieders van Filmeducatie.

FilmHub Midden. (2021b). Kijk op leraren – Tussenrapportage. Behoeftedonderzoek onder leraren in Utrecht en Flevoland.

Geerdes-Gazzah, M., Marinelli, C., Deekman, A., Van Hout, F., Van Miert, M., Poll, J., & Zernitz, Z. (2022). Cultuur@CruyffCourts Monitor 2019-2021. Samenvatting en eindrapportage LKCA. LKCA.

Gelinck, C., Noordink, H., Van der Kaap, A., Marsman, P., Visser, A., Den Elzen, M., Duiker, R., Schaefer, R. & Sikkes, M. (2017). Mens en maatschappij. In E. Folmer, A. Koopmans-van Noorel, & W. Kuiper (Reds.). Curriculumspiegel 2017 (pp. 301-343). SLO.

Geukema, R., Goudriaan, R., Blaker, N., & Vinken, H. (2023). Fair Pay dichterbij. Meerkosten van fair par in de culturele sector, 2022. Eindrapportage. PPMC Economisch Advies.

Gielen, M., Bilo, N., Bongers, F., Verhagen, P., & Van Wijk, F. (2022). Cultuur van en voor iedereen. Beleidsdoorlichting OCW: onderdeel cultuurdeelname 2001 tot en met 2020. Significant APE/Dialogic.

Gielen, M., Van der Veen, S., & Van Asselt, M. (2017). Talentontwikkeling en de poppodia. Onderzoek naar de financiële druk op poppodia en hun rol bij talentontwikkeling. APE.

Goedhart, M., & Roosblad, S. (2023). Thema: Erfgoed. In Cultuurmonitor. Jaarrapportage 2022. (pp. 51-65). Boekmanstichting.

Gómez Berns, A., Van Stam, W., Keijzer, M., & Baggen, W. (2024). Monitor Brede Regeling Combinatiefuncties 2023. Mulier Instituut.

Goossens, L. (2021). Waarde herzieningen in cultuurbeleid: een beleidsevaluatie naar verschuivingen in de waardering van kunst en cultuur in de kabinetten Balkenende en Rutte. Masterscriptie Universiteit van Amsterdam.

Goossens, L. (2024). Versterken wat er al is. Op weg naar inclusieve leerecosystemen. LKCA.

Goossens, L., & De Valk, M. (2024). Provinciale cultuurnota's: trends en aandachtspunten in cultuurbeoefening. LKCA.

Goossens, L., & Neele, A. (2023). 'Er is strikt genomen geen rol'. Provinciaal cultuureducatie- en cultuurparticipatiebeleid: een analyse naar de provinciale rolopvatting in het cultureel bestel. LKCA.

Goossens, L., & Poll, J. (2024). Hoe doen we het samen (goed)? Samenwerking tussen cultuur, zorg en welzijn in gemeentelijk beleid. LKCA.

Goudriaan, A. (2016). Het avontuur van cosplay. In T. Groenendijk, & F. Haanstra (Reds.), Thuis Kunst. Onderzoeken naar informele kunstactiviteiten in relatie tot formele kunsteducatie (pp. 159-165). Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Groenendijk, T., & Haanstra, F. (Reds.). (2016). Thuis Kunst. Onderzoeken naar informele kunstactiviteiten in relatie tot formele kunsteducatie. Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Groot, B., De Kock, L., Abma, T., Liu, Y., Schrijver, J., Dedding, C., Teunissen, T., Lengams, Y., Menderink, J., Lindenberg, J., Hartingsveldt, M., Huijg, J., Lindenberg, J., & De Meere, F. (2021a). Kunst in de zorg. Amsterdam UMC/Leyden Academy on Vitality and Ageing.

Groot, B., De Kock, L., Liu, Y., Dedding, C., Schrijver, J., Teunissen, T., Van Hartingsveldt, M., Menderink, J., Lengams, Y., Lindenberg, J., & Abma, T. (2021b). The value of active arts engagement on health and well-being of older adults: A nation-wide participatory study. International Journal of Environmental Research and Public Health, 18(15), 8222. <https://doi.org/10.3390/ijerph18158222>

Groot, B., De Kock, L., Kiela, E., Lengams, Y., Blok, M., & Abma, T. (2022). Een muzische zoektocht naar de betekenis van samen online en offline zingen. Samen de muzieknoten vinden. Geron, 24(3).

Gysels, M., De Vet, M., De Koekoek, H., & Den Breejen, E. (2017). Ouderen ontmoeten Van Gogh. De effecten van het outreach workshopprogramma op de gezondheid en welzijn van 70-plussers. Van Goghmuseum.

Haakma, I., Pauwels, H., Steenbeek, H., & Bisschop Boele, E. (2022). Een (school)brede benadering voor het bevorderen van creatief denken. Hanzehogeschool Groningen.

Haakma, I., Veenker, H., Bisschop Boele, E., Steenbeek, H., & Van Geert, P. (2020). Op weg naar talentkrachtige kunsteducatie. Cultuur+Educatie, 19(54), 6-23.

Haanstra, F. (2016). Wat neemt de leerling mee van kunsteducatie? Cultuur+Educatie, 15(44), 8-28.

Haanstra, F. (2018). Kleur en ruimte: relevant onderzoek naar beeldende competenties voor leerplannen. Cultuur+Educatie, 17(49), 67-76.

Haanstra, F., Cieleman, C., Van Hoek, E., Reus, L., & Schönau, D. (2022). Wat werkt in kunstzinnige oriëntatie? Reviewstudie naar beïnvloedbare factoren voor leerprestaties bij kunstzinnige oriëntatie in het primair onderwijs. AHK.

Hageman, H., Meewis, V., Neele, A., & Poll, J. (2022). 'Wij maken geen cultuur!'. Monitor gemeentelijk beleid cultuureducatie en cultuurparticipatie. LKCA.

Hagemans, M. (2013). *Jeugdtheaterscholen in beeld. Portret van een sector*. Masterscriptie ArtEZ Expertisecentrum, Master Kunsteducatie.

Hagenaars, P. (2020). Opdracht & Onmacht. Cultuuronderwijsbeleid van Den Uyl tot Rutte-III. Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam.

Hagenaars, P. (2023). Om de kwaliteit van de leerkracht. Cultuuronderwijs toen en nu in het pabocurriculum. Cultuur+Educatie, 22(63), 8-33.

Hagenaars, P. (2024). Zorgwekkende ontwikkelingen: beleid en praktijk cultuuronderwijs. Cultuur+Educatie, 23(69), 77-101.

Hagenaars, P., De Vreede, M., Damen, M.-J., Ensink, J., Van Hoorn, M., Laarakker, K., Maaijwee, J.-P., Poll, J., Kommers, M.-J., & Haanstra, F. (2008). *Museumeducatie in de praktijk. Trendrapport museumeducatie 2007*. Cultuurnetwerk Nederland.

Harland, J. (2008). Voorstellen voor een evenwichtiger kunsteducatiemodel. Cultuur+Educatie, (23), 12-53.

Hazzouti, K., Van den Brink, S., Van der Burg, D., & Sterrenburg, J. (2024). Peiling cultuurcodes. Andersson Elffers Felix.

Heijnen, E. (2015). Remixing the art curriculum. How contemporary visual practices inspire authentic art education. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen.

Heijnen, E., Braam, H., & Van Tongeren, C. (2021). Bring Fake News into the World: A Lesson Study Based on the Principles of Authentic Art Education. *Visual Art Research*, 47(2), 22-40.

Heijnen, E., & Bremmer, M. (2019). ArtsSciences als aanjager van curriculumvernieuwing. Cultuur+Educatie, 18(51), 6-15.

Heijnen, E., Van Stam, W., Gómez Berns, A., & Vrieswijk, S. (2022). Monitor Brede Regeling Combinatiefuncties 2022. Mulier Instituut.

Hendriks, L. H., & Bisschop Boele, E. H. (2014). Orkesten onder druk? Op zoek naar trends & ontwikkelingen in de HaFaBra-sector in Noord-Nederland. Hanzehogeschool Groningen.

Hendriks, L. H., Bisschop Boele, E. H., Van Geert, P. L. C., & Steenbeek, H. W. (2023). Promoting creative autonomy support in school music education: An intervention study targeting interaction. *Frontiers in Education, 7*, 1-29. <https://doi.org/10.3389/feduc.2022.1102011>

Hijstek, S., Fischer-Beker, P., & Wiegers, S. (2024). Pilot Slim Organiseren met inzet van (kunst)vakdocenten. Cultuuronderwijs als deeloplossing voor het lerarentekort. Kenniscentrum Cultuuronderwijs Rotterdam.

Hoekstra, M. (2018). Artist teachers and democratic pedagogy. Proefschrift University of Chester.

Hoekstra, M. (2020). MoccaTAC Leergemeenschap Cultuur & Kansengelijkheid. Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten/Mocca.

Hoogeveen, K., Beekhoven, S., Kieft, M., Donker, A., & Van der Grinten, M. (2014). Monitor cultuuronderwijs in het primair onderwijs & programma Cultuureducatie met kwaliteit (2013-2014). Sardes/Oberon.

Hoogeveen, K., Van der Zant, P., Kruiter, J., Vander Heyden, K., & Donkers, E. (2019). Goed cultuuronderwijs, ook in de toekomst. Opbrengsten Cultuureducatie met Kwaliteit en Impuls Muziekonderwijs. Sardes.

Hoogeveen, K., & Waaijer, C. (2022). Evaluatieonderzoek naar de impact van de subsidieregeling 'Professionalisering muziekonderwijs pabo'. Sardes.

Hoogeveen, K., Waaijer, C., Wierdsma, I., & Scheeren, J. (2022). Evaluatie regeling opleiding Cultuurbegeleider. Onderzoek naar inhoud, uitvoering en impact. Eindrapportage. Sardes.

Hoogeveen, K., Waaijer, C., & Willemsen, M. (2023). De regelingen cultuureducatie vmb/vso/pro/isk en mbo. Tussenevaluatie van de regelingen en aanbevelingen voor de toekomst. Sardes.

HZ University of Applied Sciences. (2024). #ZLDJongeren&Cultuur - "Netflix, is dat cultuur?". Geraadpleegd op 24 februari 2025, van <https://publicaties.kczs.nl/zldjongerencultuur-netflix-dat-cultuur>

IJdens, T. (2015). Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd. Monitor Amateurkunst 2015. LKCA.

Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed. (2024). Monitor monumenten en archeologie benchmark gemeenten [Databank]. Geraadpleegd op 21 februari 2025, van <https://inspectie-oe.databank.nl/jive>

Inspectie van het Onderwijs. (2017). Peil.Kunstzinnige Oriëntatie. 2015-2016.

Jansma, M. (2020). Leraren over het bevoegdheidsstelsel. Onderzoek onder leraren in het po, so, vo en mbo over bevoegdheden.

Janssen, L., & Modderman, P. (2023a). Evaluatie regeling Talent & Festivals 2021-2024 Fonds voor Cultuurparticipatie. Eindrapport. KWINK Groep.

Janssen, L., & Modderman, P. (2023b). Quick scan uitnutting regeling Talentontwikkeling. KWINK Groep.

Jongerius, M., Bilo, N., Gielen, M., & Scholten, N. (2020). Onbeperkt cultuur beleven. Eindrapport. Significant APE.

Kessels, S. M. J. G. (2019). Coachen, verbinden en faciliteren. Een onderzoek naar de bijdragen van de penvoerders van de Deelregeling Cultuureducatie met Kwaliteit 2017-2020 aan het debat over een verbetering van de kwaliteit van cultuureducatie in het primair onderwijs. Masterscriptie Kunstbeleid en -Management Universiteit Utrecht.

Kieft, M., Van der Grinten, M., Damstra, G., De Wijs, F., Kruiter, J., Hoogeveen, K., & Hoogenboom, A. (2017). Monitor cultuuronderwijs voortgezet onderwijs 2017. Sardes/Oberon.

KIEN. (2022). Tien. 10 jaar borging van immaterieel erfgoed in Nederland. Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland.

Kolsteeg, J. (2022). Introductie Culturele Democratie. Cultuur+Educatie, 21(60), 8-19.

Konings, F. (2020). Zitten we op één lijn? Een studie naar de bijdrage van culturele instellingen aan doorlopende leerlijnen cultuuronderwijs in de basisschool. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen. <https://doi.org/10.33612/diss.119860716>

Kosse, H., Stapel, T., & Van der Zon, L. (2023). Meedoen met erfgoed. De stand van historische verenigingen in Gelderland. Bijdragen en Mededelingen Gelre. Historisch Jaarboek voor Gelderland, (114), 33-53.

Kros, K., & Felten, H. (2022). Ontmoeting tijdens een kunstzinnige activiteit tussen mensen die van elkaar verschillen in afkomst en religie. Wanneer en hoe werkt het? Movisie.

Kruis, I., & Bisschop Boele, E. (2023). Veranderende vormen. Inventarisatie instrumentaal/vocaal muziekonderwijs Noord- en Oost-Nederland. Hanzehogeschool Groningen.

Kruiter, J., Hoogeveen, K., Beekhoven, S., Kieft, M., & Bomhof, M. (2016). Monitor Cultuuronderwijs in het primair onderwijs en programma Cultuureducatie met kwaliteit (Peiling 2015/16). Sardes/Oberon.

Kuipers, S., De Vos, I., & Van den Elshout, A. (2019). Tijd van je leven. Creatief zijn is geen hobby...het is een levensstijl. Ouderen hebben de Tijd van hun leven! GGD West-Brabant.

Kupers, E., & Haakma, I. (2020). Creativiteit in de les: welke rol spelen de taak en het materiaal? Cultuur+Educatie, 19(54), 78-93.

KWINK Groep, Panteia, & RebelGroup. (2017). Sectorbeschrijvingen cultuur.

Laan, A., & Wijs, A. (2017). *De waarde van theater voor een inclusieve samenleving. Handreiking voor bevordering van maatschappelijke participatie*. Special Arts.

Lefers, T., Putman, K., Noordhoek, E., & Flapper, I. (2024). *Kleuren buiten de lijntjes. Onderzoek cultuureducatie in het gespecialiseerde onderwijs*. De Onderwijsspecialisten/Cultuur Oost.

Lefers, T., & Tijs, A. (2012). *Verankering van cultuureducatie in gemeentelijk beleid in Oost-Nederland. Onderzoeksrapport*. EDU-ART/KCO.

Listavičiūtė, A. (2019). Diversiteit van muziekbeoefening in Delfshaven. *Cultuur+Educatie*, 18(53), 48-56.

LKCA. (2022). *Analyse plannen herstelsteun amateurkunst 2022*.

Lommertzen, J., Jenniskens, T., Lodewick, J., Den Boer, P., & Leest, B. (2024). *Cultuureducatie in het mbo: Anders, meer; beter? Monitor en evaluatie MBO Cultuurkaart met budget*. ResearchNed/KBA Nijmegen.

Lommertzen, J., & Lodewick, J. (2024). *Evaluatie experiment Dans- en Muziekbeschikking voor scholen in het primair onderwijs*. ResearchNed.

Lommertzen, J., Luyten, E., Notten, N., & Termorshuizen, T. (2023a). *Verbindende rapportage evaluatie CmK3 2021-2024*. ResearchNed/Gelijkschap.

Lommertzen, J., Termorshuizen, T., Luyten, E., & Notten, N. (2023b). *Evaluatie Cultuureducatie met Kwaliteit 2021-2024 (CmK3)*. ResearchNed/Gelijkschap.

Lommertzen, J., Termorshuizen, T., Notten, N., Geurts, R., Lucas, K., Vullings, N., & Van den Broek, A. (2023c). *Monitor Cultuureducatie vo 2022-2023 - vormgeving of vorming*. ResearchNed/Gelijkschap.

Loots, E., Dalla Chiesa, C., & Wijngaarden, Y. (2024). *In the Mix. Meer dan de som der delen?* Erasmus University Rotterdam.

Lutters, J. (2020). *Art-based Learning. Handboek creatief opleiden*. Coutinho.

Manjoero, V. (2022). *Zie jezelf in Van Gogh. 4.5 jaar impactonderzoek Van Gogh verbindt*. Van Gogh Museum.

Marsman, P., Taminiau, A., & Penning de Vries, B. (2019). *Monitoring invoering vernieuwd examenprogramma culturele en kunstzinnige vorming h/v. Onderzoek naar docentervaringen in havo en vwo 4*. SLO.

Marsman, P., Taminiau, A., & Penning de Vries, B. (2020). *Monitoring invoering vernieuwd examenprogramma culturele en kunstzinnige vorming h/v. Resultaten onderzoek naar ervaringen met CKV van docenten en leerlingen in havo 4/5 en vwo 4/5*. SLO.

Meewis, V., & Staals, E. (2021). Rapportage onderzoek naar verandering, leren en kennis delen in het landelijk netwerk van penvoerders CmK. LKCA.

Meewis, V., & Van den Bulk, L. (2016). Tien jaar onderzoek naar cultuureducatie en participatie. In V. Meewis, & L. van den Bulk (Reds.), 10 jaar onderzoek cultuureducatie en cultuurparticipatie. Terugblik op 10 jaar Nederlands en Vlaams onderzoek én een agenda voor onderzoek (pp. 6-9). LKCA.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2013). Cultuur beweegt. De betekenis van cultuur in een veranderende samenleving.

Monsma, D., Geurts, I., Deiman, L., Herschoe, L., Hegeman, A., & Marinelli, C. (2019). Veldverkenning cultuurparticipatie chronisch zieke kinderen en jongeren. Een onderzoeksverslag. LKCA.

Museumvereniging. (2022). Museumcijfers 2021. Trends in de museumsector.

Neele, A. (2021). De stedelijkheid van cultuurparticipatie en cultuuronderwijs. Een kwantitatieve verkenning. Cultuur+Educatie, 20(57), 102-118.

Neele, A. (2023a). Kunstzinnig, creatief en muzikaal actief in de vrije tijd. Monitor Amateurkunst 2023. LKCA.

Neele, A. (2023b). Monitor Amateurkunst 2023. Onderzoeksrapport. LKCA.

Neele, A. (2024). VerenigingsMonitor 2024. Verenigingen voor kunstbeoefening in cijfers. LKCA.

Neele, A., Mariën, H., & Zernitz, Z. (2020). Arbeidstevredenheid van buitenschoolse kunstdocenten en artistiek begeleider. Prachtig vak in een falende markt. LKCA.

Neele, A., & Roorda, P. (2023). Resultaten enquête lokale ondersteuners amateurkunst 2022. LKCA.

Neele, A., & Zernitz, Z. (2019). Kunstbeoefening in groepsverband. Cultuur+Educatie, 18(53), 20-37.

Neele, A., & Zernitz, Z. (2021a). Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd. Monitor Amateurkunst 2021. LKCA.

Neele, A., & Zernitz, Z. (2021b). Verenigingsmonitor 2021. Verenigingen voor kunstbeoefening in cijfers. LKCA

Neele, A., Zernitz, Z., & Ijdens, T. (2018). Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd 2017. Beoefenaars en voorzieningen. LKCA.

Nguyen, M. K. (2022). 'Kom eens naar de wijk toe'. Behoeften van vrijwilligers en participanten bij erfgoedparticipatie. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Nieuwmeijer, C. (2023). *Powerful Play. The potential of professional development in musical play to support early years teachers' music education*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.

Nijboer, R., Crabbendam, Y., & Van Puffelen, M. (2022). *Plananalyse Cultuureducatie met Kwaliteit 2021-2024*. DSP-groep.

Nijboer, R., & Van der Horst, A. (2021). *Evaluatie Meerjarenbeleidsplan kunst en cultuur 2021 – 2024*. DSP-groep.

Nijboer, R., & Van der Horst, A. (2022). *Waar doen we het voor? Rapportage over de ontwikkeling van stedelijke regio's*. DSP-groep.

Noeverman, A. (2016). *'Wat mooi. Die mensen horen er ook gewoon bij.' Kan theater met verstandelijk beperkten een positief effect hebben op hun maatschappelijke participatie?* Scriptie ArEZ Academie voor Theater Zwolle.

Noijens, H., & Roorda, P. (2024). *Evaluatie herstelsteun amateurkunst 2022-2023. De opbrengsten en aandachtspunten voor de toekomst*. LKCA.

Nooij, J., De Graauw, C., Van Essen, M., & Van den Broek, A. (2018). *Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2017–2018. Onderzoek naar de landelijke ontwikkelingen in cultuureducatie sinds 2015–2016 en in relatie tot het programma cultuureducatie met kwaliteit*. ResearchNed.

Notten, N. (2022). Recht op gelijke kansen voor elk kind. In M.-J. Kommers, & M. Tal (Reds.), *Naar inclusieve leerecosystemen voor cultuureducatie*. LKCA.

Olfers, M., Van Wijk, A., Doeswijk, J., Barends, A., Van der Boor, K., & Boersema, M. (2023). *Schaduw dansen. Een onderzoek naar grensoverschrijdend gedrag in het dansen*. Verinorm.

Onderzoeksteam Kunst in de Zorg. (2021). *Financiering, vertrouwen en vakmanschap. Een kritische reflectie op het verduurzamen van participatieve kunstprojecten voor ouderen*. Amsterdam UMC/Leyden Academy on Vitality and Ageing.

Oomens, M., Bekkers, H., Buynsters, M., & Weijers, S. (2018). *Toptalenten dans en muziek. Evaluatie Beleidsregel verstrekking DAMU-licentie vo*. Oberon.

Otte, H. (2015). *Binden of overbruggen? Over de relatie tussen kunst, cultuurbeleid en sociale cohesie*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.

Peters, A. (2018). *Onbeperkt musiceren. Een onderzoek naar de sociale waarde van musiceren in groepsverband tussen mensen met en zonder een verstandelijke beperking*. Masterscriptie Fontys Hogeschool voor de Kunsten Tilburg, Master Kunsteducatie.

Pigaht, J., Sharif, J., & Brom, R. (2023). Cultuur en kennis. In *Cultuurmonitor. Jaarrapportage 2021* (pp. 23-28). Boekmanstichting.

Platform ACCT. (2024). Evaluatieverslag Arbeidsmarktagenda Culturele en Creatieve Sector 2017-2023.

Poelman, E., & Poll, J. (2022). Cultuurcoaches onder de loep. LKCA.

Poll, J., De Groot, H., & Wervers, E. (2013). Inventarisatie cultuurcoaches. LKCA.

Poll, J., Notten, N., De Kleijn, M., Faber, P., Herschoe, L., & Kommers, M.-J. (2023). Kunst als (ver)wondermiddel. Over de inzet van actieve cultuurparticipatie voor Positieve Gezondheid in de eerstelijnszorg. LKCA.

Pope, C., Mays, N., & Popay, J. (2007). *Synthesizing qualitative and quantitative health evidence. A guide to methods*. Open University Press.

Poutsma, M. (2013). Fryslân als podium. Onderzoek naar participatie aan openlucht- en locatie-theater in Fryslân. De waarde van 'meidwaan'. Masterscriptie NHL Hogeschool Leeuwarden/Hanzehogeschool Groningen.

Qompas. (2023). Populariteit van schoolvakken. Onderzoek naar de favoriete schoolvakken van 270.000 havisten en vwo'ers.

Rana, J., & De Koning, A. (2023). Diversiteit in de culturele sector. Een aanzet tot zinvoller definiëren en meten. *Boekman Extra*, (42).

Rass, A. (2020). Leerplan voor de kunstvakken: 'Waar gaat het eigenlijk over?'. *Cultuur+Educatie*, 19(56), 108-119.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (z.d.a). Erfgoedwet. Geraadpleegd op 9 augustus 2023, van <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedwet>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (z.d.b). Faro in Nederland. Geraadpleegd op 9 augustus 2023, van <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro/faro-in-nederland>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, & KIEN. (2024). Erfgoedbeoefening. In *De Erfgoedmonitor* [Databank]. Geraadpleegd op 21 februari 2025, van <https://erfgoedmonitor.cultureelerfgoed.nl/mosaic/dashboard/erfgoedbeoefening>

Roorda, P. (2014). Inventarisatie toptalentontwikkeling. Een inventarisatie naar de voorzieningen die toeleiden naar het kunstvakonderwijs of beroepsuitoefening in een kunstvak. LKCA.

Schalk, J. M. A., & Van den Boogaard, W. (2023). Behoeftte aan cultuur. Bezoek, waardering en behoefte cultuuraanbod en evenementen in Dordrecht. Onderzoekcentrum Drechtsteden.

Schep, M. (2020). Immaterieel erfgoed in een superdiverse omgeving. Ondernemers, vrijwilligers en culturele organisaties als 'custodians'. *Volkskunde*, 121(2), 123-134.

Schep, M., De Vreede, M., Van den Bulk, L., Groeneboer, J., & Van Veldhuizen, A. (2020). Interactie en inclusie. Trendrapport museum- en erfgoededucatie 2019. LKCA.

Schievels, J., Nelissen, T., & Van der Vegt, J. (2022). Verkenning onderwijsdomein. Rapport. Andersson Elffers Felix.

Schouwenburg, H., & Van den Brink, S. (2022). Flexibel inspelen op maatschappelijke uitdagingen. Over de rol van de provincie Gelderland in regionaal en opgavegericht cultuurbeleid. Cultuur Oost.

Schrijen, B., Slob, R., & Van Haeren, M. (2020). Evaluatieonderzoek Méér Muziek in de Klas. Boekmanstichting.

Schrijvers, E., Keizer, A.-G., & Engbersen, G. (Reds.). (2015). Cultuur herwaarderen. WRR/Amsterdam University Press.

SER, & Raad voor Cultuur. (2016). Verkenning arbeidsmarkt culturele sector.

SIEN. (2017). SIEN Eindrapportage. Vier jaar cultuureducatie met kwaliteit.

Simons, W. (2022). 'Samen maatschappij zijn'. De sociale waarde van erfgoedparticipatie. Faro-onderzoek sociale waarde. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Simons, W., & Bergwerff, S. (2024). Verzamelingen en gemeenschappen. Verkennend onderzoek naar cultuurgoederen van diverse gemeenschappen in Nederland. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed/Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed.

Slaa, P. (2017). Jong muzikaal talent. De positie van concoursen voor jong muzikaal talent in het Nederlandse muziekonderwijs. Masterscriptie Universiteit Utrecht, Master of Applied Musicology.

Slagman, A., Lauritsen, D., Visser, A., & Blom, M. (2023). Niet-gebruik inkomensondersteunende regelingen SZW. Een synthesestudie. Significant APE.

Slangen, T. (2021). Er was eens... een groep verhalenvertellers. Cultuur+Educatie, 20(58), 27-42.

Slangen, T., & Bisschop Boele, E. (2022). Schilderen met woorden. Op zoek naar de betekenis van Verhalen Vertellen voor de beoefenaars. Hanzehogeschool Groningen.

Stein, L. (2021). De Nederlandse Sacred Harp-revival: tegen de stroom in zingen vanuit de ziel. Cultuur+Educatie, 20(58), 62-82.

Stichting Nederland Monumentenland. (2019). Onderzoek monumentenvrijwilligers. Rapport resultaten enquête.

Swartjes, B., & De Hoog, T. (2024). Cultuur en participatie. In *Cultuurmonitor 2024*. Geraadpleegd op 28 februari 2025, van <https://www.cultuurmonitor.nl/thema/cultuur-en-participatie/>

Termorshuizen, T., Luyten, E., Lommertzen, J., & Notten, N. (2023). *Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2022-2023*. ResearchNed/Gelijkschap.

Tieben, B., & Vlaanderen, M. (2022). *Monitor Genderdiversiteit 2022. Genderdiversiteit in de top van de (semi)publieke sector*. SEO Economisch onderzoek.

Trienekens, S. (2012). *De spil in de samenleving. Gedachten over kunstencentra in de toekomst*. Kunstfactor.

Trienekens, S. (2020). *Participatieve kunst. Gewoon kunst in moeilijke omstandigheden*. V2_Publishing.

Trienekens, S. (2024). *Evaluatie Regeling Pilot Nationaal Akkoord Amateurkunst*. Urban Paradoxes.

Van Alphen, M. (2016). Overbezorgd of vijf voor 12? Buitenschoolse cultuureducatie in Noord-Brabant. In T. IJdens, J. J. Knol, A. Neele, & S. Weijsters (Reds.), *Zicht op actieve cultuurparticipatie. Thema's en trends in praktijk en beleid* (pp. 232-239). LKCA.

Van Beilen, C., & Hummel, R. (2022). *Zoek ruimte. Een onderzoek naar de opstart en het verloop van leergemeenschappen cultuureducatie in Drenthe en Groningen*. Hanzehogeschool Groningen.

Van Bergen, K., & Bijman, D. (2019). *Inzicht besteding prestatieboxmiddelen po*. Regioplan Beleidsonderzoek.

Van Bergen, K., Korn, F., Van Rij, C., & Witvliet, M. (2021). *Evaluatie Brede Regeling Combinatiefuncties*. Regioplan Beleidsonderzoek.

Van Berkel, R., & Heijnen, E. (2020). *"Daag mij maar uit!". Dans en ouderen in grootstedelijke context*. Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Van Bommel, J. (2017). *Bestuurlijk kader cultuur en onderwijs: een stand van zaken*. Master-scriptie Avans Hogeschool, Opleiding Bestuurskunde.

Van Campen, C. (2020). *Gelukkig ouder worden in een veranderende samenleving. Een pleidooi voor zingeving en creativiteit*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van Campen, C., Iedema, J., & De Haan, J. (2024). *Investeren in vitale ouderen. Een verklaringsmodel van veranderingen in hulpbronnen en participatie op welbevinden in de vergrijzende samenleving*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van Campen, C., Rosenboom, W., Van Grinsven, S., & Smits, C. (Reds.). (2017). Kunst en positieve gezondheid. Een overzichtsstudie van culturele interventies met mensen die langdurig zorg en ondersteuning ontvangen. Hogeschool Windesheim/LKCA/Movisie.

Van de Geyn, M. (2017). Verkenning Kunst & ouderen. Hoe cultuurparticipatie van betekenis kan zijn in het sociale domein. Muzehof Centrum voor de Kunsten.

Van den Berg, E., Bussink, H., Van Eikern, I., Knol, J., Van der Grinten, M., & Kamphuis, E. (2023). Resultaten van 10 jaar cultuureducatiebeleid. Periodieke rapportage cultuureducatiebeleid 2013-2022. Eindrapport. SEO Economisch Onderzoek/Oberon.

Van den Boogaard, W., & Scheelbeek, L. (2020). Cultuureducatie in het Dordtse basisonderwijs. Cultuurmenu en cultuureducatie met kwaliteit. Onderzoekcentrum Drechtsteden.

Van den Broek, A. (2019). Try this at home. Individuele en sociale aspecten van amateur-kunstbeoefening, Cultuur+Educatie, 18(53), 6-19.

Van den Broek, A. (2021). Wat hebben mensen met cultuur? Culturele betrokkenheid in de jaren tien. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van den Broek, A., & Gieles, Y. (2018). Het culturele leven. 10 culturele domeinen gezien vanuit 14 kernthema's. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van den Broek, A., Termorshuizen, T., Lodewick, J., De Vries, H., & Van Essen, M. (2019). (Meer) muziekonderwijs als doel en middel. Tussentijds onderzoek naar het stimuleringsprogramma muziekonderwijs. Onderzoek in opdracht van het ministerie van OCW. ResearchNed.

Van den Broek, A., & Van Houwelingen, P. (2015). Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van den Bulk, L., & Beemster, C. (2016). Review Cultuureducatie met Kwaliteit. Diverse onderzoeken rond Cultuureducatie met Kwaliteit 2015-2016. LKCA.

Van den Hoek, S., Kampman, L., Meewis, V., Poll, J., Tal, M., Vermeulen, A., & De Wit, M. (2012). Het cultuurnetwerk. Over de infrastructuur cultuureducatie per 1 januari 2013. Cultuurnetwerk Nederland.

Van der Eijk, M., & Hupperets, M. (2020). Cultureel vermogen in de praktijk. Kwalitatief onderzoek naar het culturele leven van jongeren studierend aan het mbo in Amsterdam. Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, Master Kunsteducatie.

Van der Horst, A., Crabbendam, Y., & Weemstra, J. (2024). De stap naar goed werkgeverschap. Van opdrachtgever naar werkgever in de culturele en creatieve sector. DSP-groep.

Van der Horst, A., Hopstaken, L., & Van Soomeren, P. (2021). Cultureel erfgoed voor en met iedereen. Overwegingen bij het ratificeren Verdrag van Faro. DSP-groep.

Van der Horst, A., Nauta, O., Nijboer, R., & Weemstra, J. (2022). Beleidsdoorlichting Erfgoed. Eindrapport. DSP-groep.

Van der Laan, S., Van Plaggenhoef, W., Van Haaren, R., & Gielen, M. (2022). Analyse projecten-monitor. Samen Cultuurmaken LKCA en FCP. Significant APE.

Van der Leden, J. (2021). Grensoverschrijdend gedrag in de culturele sector. Boekman Extra. (27).

Van der Leden, J. (2024). Diversiteit in cultuurnota's. Een reconstructie van veranderend cultuurbeleid. Boekman Extra. (46).

Van der Leden, J. (2024). Immaterieel erfgoedbeleid in Nederland. Erfgoed in beweging. Boekman Extra. (47).

Van der Werff, J. (2021). Post '65-erfgoed en waarderingsparticipatie. Een verkenning van de praktijk. DOCKK.

Van der Zant, P. (2024). Persoonlijk of publiek? De waarde van amateurkunst. Cultuur+Educatie, 23(69), 45-63.

Van Diggele, M., Peek, M., Koole, S., & Lentjes, M. (2024). De impact van Sing & Dance UP! Impactrapport. Grant Thornton - ImpactHouse.

Van Dijk, A., Hageman, H., Van Hout, F., & Poll, J. (2022). Cultuur, zorg en welzijn in gemeentelijk beleid. Over het hoe en waarom van verbindingen. LKCA.

Van Dijk, A., Van den Eijnden, J., Van Hout, F., Neele, A., Noijens, H., Rosenboom, W., Stellingwerf, N., Tal, M., Balian, Z., Bosch, M., & Nekkers, J. (2017). Basis voor cultuurparticipatie. Agenda voor actieve cultuurparticipatie in de toekomst. LKCA.

Van Dijk, A., Van Grinsven, S., De Groot, N., De Haan, J., Kluft, M., & Hermans, M. (2019). Culturele interventies gericht op volwassen statushouders. Een verkenning naar werkzame elementen. LKCA/Movisie.

Van Dorsten, T. (2015). Mirrors in the making. Culture, education, and the development of meta-cognition in early and middle childhood (4-10). Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.

Van Dorsten, T. (2016). Review 10 jaar onderzoek. In V. Meewis, & L. van den Bulk (Reds.), 10 jaar onderzoek cultuureducatie en cultuurparticipatie. Terugblik op 10 jaar Nederlands en Vlaams onderzoek én een agenda voor onderzoek. (pp. 10-45). LKCA.

Van Eijck, K., & Bisschop Boele, E. (2018). Van de canon en de mug: een inventarisatie van inzichten rondom de culturele niet-bezoeker. Erasmus Universiteit Rotterdam.

Van Eijck, K., Windhorst, M., & Van der Zant, P. (2016). *Latente talenten worden manifest. Eindrapport over de derde peiling van het talentenvolgonderzoek 2013-2017 in opdracht van het Fonds voor Cultuurparticipatie*. Bureau ART.

Van Essen, M., Termorshuizen, T., & Van den Broek, A. (2019). *Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2018-2019. Onderzoek naar de landelijke ontwikkelingen in cultuureducatie sinds 2015-2016 en in relatie tot het programma Cultuureducatie met Kwaliteit*. ResearchNed.

Van Haeren, M., & Nadimi, M. (2023). *Diversiteit, gelijkwaardigheid en Inclusie*. Boekmanstichting.

Van Heteren, F. (2018). Is kunst voor iedereen? *Cultuur+Educatie*, 17(49), 29-44.

Van Heusden, B. (2014). *Cultuur in de Spiegel in de praktijk. Een leerplankader voor cultuuronderwijs*. SLO.

Van Hoek, E. (2018). *Teamplayers. Co-teaching in het kunstonderwijs in het primair onderwijs*. Mocca/Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Van Houwelingen, P. (2019). Informele kunstgroepen: Alphen revisited. *Cultuur+Educatie*, 18(53), 57-73.

Van Koppen, C. (2024). *De culturele benchmark 2023*. Geraadpleegd 16 januari 2025 van <https://chrisvankoppen.nl/de-culturele-benchmark-2023/>

Van Lanschot Hubrecht, V., Marsman, P., Rass, A., & Van Tuinen, S. (2015). *Kunst en cultuur. Vakspecifieke trendanalyse 2015*. SLO.

Van Lanschot Hubrecht, V., Marsman, P., & Van Tuinen, S. (2017a). Kunst en cultuur. In Folmer, E., Koopmans-van Noorel, A., Kuiper, W. (Reds.). *Curriculumspiegel 2017*. (pp. 347-363). SLO.

Van Lanschot Hubrecht, V., Marsman, P., & Van Tuinen, S. (2017b). *Kunst en cultuur. Addendum op de vakspecifieke trendanalyse 2015*. SLO.

Van Londen, H., Van den Dries, M., & Landskroon, S. (2021). *Over lokalisme, liefdewerk en lonkend perspectief. Verkenning naar participatie en burgerinitiatief in de Nederlandse archeologie*. Universiteit van Amsterdam.

Van Meerkerk, E. (2016). *Cultuureducatie met leerkrachten. Het CMK-programma vanuit de klas gezien*. Radboud Universiteit Nijmegen.

Van Meerkerk, E. (2021). *Een woordenboek voor samenwerking tussen leerkracht en kunstdocent. Het programma Cultuureducatie met Kwaliteit 2017-2020*. Cultuur Oost.

Van Meerkerk, E. M., & Minnaert, A. J. C. (2023). *Monitoring en evaluatie Cultuureducatie met Kwaliteit 3. Een kwalitatief en kwantitatief onderzoek naar cultuureducatie in Nederland*.

Radboud Universiteit Nijmegen/Universiteit Utrecht.

Van Miert, M., Poll, J., & Twaalfhoven, A. (2017). Tweede inventarisatie cultuurcoaches. Rapportage januari 2017. LKCA.

Van Plaggenhoef, W., & Van der Laan, S. (2023). Analyse projectenmonitor 2023. Samen Cultuur-maken LKCA en FCP. Significant APE.

Van Raalte, M. (2021). Verzilver de muziekvereniging. Een verkennende studie naar actieve participatie van oudere leden van amateurmuziekverenigingen. Hogeschool Windesheim/KNMO.

Van Treeck, J., Wester, A., Roorda, P., & Noijens, H. (2021). Inventarisatie ondersteuning amateurkunstgroepen. Rapportage en analyse van de landelijke, provinciale en lokale infrastructuur. LKCA.

Van Vulpen, M., Boonekamp, J., & Stallen, H. (2021). Revitalisering van de amateurkunst. Investeren in een betere ondersteuningsstructuur. Rapport LKCA. BMC.

Van Winkelhoff, M., Warmerdam, N., & Fastenau, J. (2024). Archeologie en Faro in Zuid-Holland: welke rol speel jij? Een onderzoek naar de toepassing van het Faro-gedachtegoed in het archeologisch speelveld van Zuid-Holland. Erfgoedhuis Zuid-Holland.

Veenstra, H., Arends, D., Hegeman, I., Wijn, C., & Vinkenburg, B. (2021). Cultuurmonitor Drenthe 2017-2020 Editie 3. Overzicht van waardecreatie door provinciaal gesubsidieerde instellingen. Januari 2021 – Informatie over 2019. Provincie Drenthe/Berenschot.

Veldman, J., Maltha, S., Nederlof, N., Van Sambeek, N., Verhagen, P., & Te Velde, R. (2023). Onderzoek naar multipliereffecten en pay-off effecten in de culturele en creatieve sector. Dialogic.

Verhulst, L., De Ruiter, M., & Noordhoek, P. (2023). Nationaal Verenigings Onderzoek. Panteia.

Versloot, B., & Kleistra, Y. (2016). Inventarisatie voorwaarden effectieve buitenschoolse cultuur-educatie. Hogeschool Inholland.

Vinken, H., Broers, B., & Mariën, H. (2023). De arbeidsmarktpositie van zzp'ers in de culturele en creatieve sector. Een verkenning van bestaande cijfers en overzicht van witte vlekken. HTH Research.

Vinken, H., & Diepstraten, I. (2020). Ondersteuning van erfgoedvrijwilligers. Een onderzoek in de twaalf provincies. OPEN/Pyrrhula Research Consultants.

Vinken, H., & Ijdens, T. (2015). De slag om de vrije tijd. Cultuurparticipatie en andere vormen van vrijetijdsbesteding. In T. Ijdens, & J. J. Knol (Reds.), Zicht op actieve cultuurparticipatie. Thema's en trends in praktijk en beleid (pp. 44-49). LKCA/FCP.

Vinkenburg, B., & Booij, H. M. (2016). De waarde van de muziekschool. Verkenning van een wenkend perspectief. In T. IJdens, J. J. Knol, A. Neele, & S. Weijsters (Reds.), *Zicht op actieve cultuurparticipatie. Thema's en trends in praktijk en beleid* (pp. 212-220). LKCA/FCP.

Vinkenburg, B., & Branten, S. (2023). *In de schijnwerpers. Groeipotentie voor de culturele sector door bijdragen aan maatschappelijke opgaven*. Berenschot.

Vinkenburg, B., Broeks, L., & Pielage, I. (2019). *Culturele ontwikkeling in het mbo op de kaart. Evaluatie MBO Card. Onderzoek in opdracht van het Ministerie van OCW*. Berenschot.

Vinkenburg, B., Van Giessen, J.W., Wester, R., Booij, H. M., & Broeks, L. (2018). *Ondersteuningsstructuur cultuursector. Inventariserend onderzoek naar ondersteuningsfuncties*. Berenschot. Visitatiecommissie Cultuurfondsen. (2018). *Rapport Visitatiecommissie cultuurfondsen 2018*.

Visitatiecommissie landelijke rijkscultuurfondsen. (2023). *Visitatiecommissie landelijke rijks-cultuurfondsen 2023* [Visitatierapport].

Vroemen, J. (2018). *Educatie in erfgoed. Hoe we erfgoed (kunnen) gebruiken in het Nederlandse onderwijs*. Van Gorcum.

Walet, R. (2020). *Uitkomsten onderzoek naar Brabantse erfgoedgemeenschappen*. Erfgoed Brabant.

Warmer, M., & Groenendijk, T. (2022). *Kunstzinnige oriëntatie in het basisonderwijs. Domeinbeschrijving ten behoeve van peilingsonderzoek*. SLO.

Wester, A., Van Treeck, J., & Fortuin, M. (2022). *Onzichtbaar zingen. Een kwalitatief onderzoek naar informele zanggroepen*. LKCA.

Wierbos, K. (2020). *Sociaal kapitaal door creatieve interventies. Bruggen leggen of banden versterken tijdens gentrificatie?* Masterscriptie Vrije Universiteit Amsterdam.

Wijn, C., Vinkenburg, B., Wierenga, W., Van Heerwaarden, A., & Terwisscha, M. (2022). *Op weg naar herpositionering. Visie van Berenschot op de rol van de provincies in het culturele bestel*. Berenschot.

Zandbergen, M., & Abu Ghazaleh, N. (2022). *Kunst en cultuur voor iedereen mogelijk maken*. Hogeschool van Amsterdam.

Zernitz, Z. (2023). *Naoberschap & (gain) kunst. Reflectie op de ondersteuning van amateurkunstgroepen in Drenthe*. Stichting Kunst & Cultuur.

ZZP Nederland. (2024). *Verdienvermogen onder druk. Resultaten ledenonderzoek Vereniging ZZP Nederland 2024 van zzp'ers in de kunst en culturele sector*.

Colofon

Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd

Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek

Op verzoek van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap, Interprovinciaal overleg en Vereniging Nederlandse Gemeenten.

Uitgevoerd door LKCA (Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst), met medewerking van RCE (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

Auteurs

Luud Goossens en Arno Neele (LKCA)

Wim Burggraaff (RCE)

Met dank aan

Petra Faber en Leontine Herschoe (LKCA)

KIEN (Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland)

Eindredactie

Zunneberg & Ros Tekstproductie

Uitgever

LKCA

Lange Viestraat 365

Postbus 452

3500 AL Utrecht

030 711 51 00

info@lkca.nl

www.lkca.nl

Over LKCA

Cultuurbeoefening is essentieel voor een creatieve en veerkrachtige samenleving. Daarom versterkt LKCA de kwaliteit en positie van cultuureducatie en amateurkunst. We maken kennis toegankelijk en stimuleren samenwerking en professionalisering.

LKCA probeert publicaties zo toegankelijk mogelijk aan te bieden. Neem contact met ons op bij ontoegankelijke informatie via info@lkca.nl.

©LKCA Utrecht, mei 2025

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

LKCA

LKCA wil ervoor zorgen dat iedereen goede cultuureducatie krijgt (op school én in de vrije tijd) en dat iedereen kan meedoen aan culturele activiteiten.

LKCA | Lange Viestraat 365 | Postbus 452, 3500 AL Utrecht | +31 30 711 51 00 | www.lkca.nl | info@lkca.nl